

Kulturarv der du bor

HOME

– en inspirasjonsbok

Kulturarv der du bor

– en inspirasjonsbok

Innholdsfortegnelse

Redaksjon

Noelle Dahl-Poppe
Ingunn Holm
Ole Christian Tollersrud
Riksantikvaren

Aleksandra Chabiera
Anna Koziół
Bartosz Skaldawski
National Heritage Board of Poland

Proofreading:

Easy Translate

Grafisk design

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

Forlag

National Heritage Board of Poland

ISBN: 978-83-63260-44-6

Trykk

Forfatternes tittel og organisasjonstilknytning er den de hadde da studieturene ble gjennomført.

1. Forord · · · 6

/Małgorzata Rozbicka, førsteamanuensis, direktør, National Heritage Board of Poland
Jørn Holme, riksantikvar

2. Prosjektet «HoME – Heritage of My Environment. Cultural Heritage values in local communities» · · · 10

EØS-midlane og kulturarven · · · 11

/Aleksandra Petie Einen

Ideen bak prosjektet – bak kulissene · · · 11

/Aleksandra Chabiera

Partnerne i prosjektet · · · 13

/Bartosz Skaldawski, Aleksandra Petie Einen

Kommunane som deltek i prosjektet · · · 14

Fjell, Sund og Øygarden i Hordaland · · · 14

/Elizabeth Warren

Vågsøy og Eid kommunar i Sogn og Fjordane· · · 15

/Sogn og Fjordane fylkeskommune

Narol, Horyniec-Zdrój og Węgorzewo kommuner · · · 16

/Bartosz Skaldawski

Prosjektaktiviteter · · · 19

/Anna Koziół, Ole Christian Tollersrud

Resultat av HoME-prosjektet · · · 23

/Aleksandra Chabiera, Ingunn Holm

3. Verdien av kulturarv – ei bilateral undersøkning om kulturminneverdiar· · · 26

/Anna Koziół, Aleksandra Petie Einen

4. Kulturminne i kommunane · · · 32

Verdien av kulturminne for lokalsamfunn og lokal utvikling · · · 33

Eid og Vågsøy kommunar · · · 33

/Alfred Bjørlo, Morten Andreas Hagen

Øygarden, Fjell og Sund kommunar · · · 34

/Nils Kåre Skoge

Narol kommune · · · 34

/Stanisław Woś

Horyniec-Zdrój kommune · · · 35

/Piotr Wojtyszyn

Węgorzewo kommune · · · 36

/Krzysztof Piwowarczyk

Arbeid med kulturarven og kulturminneplanar · · · 36

Eid kommune · · · 36

/Cecilie Marie Åshamar

Vågsøy kommune · · · 37

/Odd Gunnar Myhre

Øygarden, Fjell og Sund · · · 38

/Laila Klemetsaune

Narol kommune · · · 39

/Stanisław Woś

Horyniec-Zdrój kommune · · · 40

/Piotr Wojtyszyn

Węgorzewo kommune · · · 41

/Krzysztof Piwowarczyk

Fylkeskommunane som støttespelar i kulturminneforvaltinga i kommunane · · · 42

/Gunhild Berge Stang, Elizabeth Warren

5. Fra teori til praksis: Kulturminner som et verktøy for lokal utvikling · · · 44

/Anna Koziol, Aleksandra Petie Einen

5.1. Sosialt engasjement i lokal kulturarv · · · 46

Sporene fra våre naboer| Horyniec-Zdrój kommune · · · 48

/Krzysztof Woźny

Glemt fortid | Węgorzewo kommune · · · 51

/Andrzej Masłoń

Sterk historie på ein liten stad | Sund kommune · · · 54

/Jenny Heggvik

5.2. Kulturarv og næringsutvikling · · · 56

Lita bedrift i stort monument – moderne fyrvoktarar | Vågsøy kommune · · · 58

/Odd Gunnar Myhre

Et næringslivseventyr? Utfordringer for historiske bygg og utfordringer for gründere

| Horyniec-Zdrój kommune · · · 60

/Beata Krukowska-Bania

5.3. Immateriell kulturarv i lokalmiljøet · · · 62

Fra stav til tønne – hvordan holde tradisjonskunnskap i live | Vågsøy kommune · · · 64

/Kjetil Gillesvik

Kvinner som tradisjonsbærere | Narol kommune · · · 66

/Grzegorz Dominik

Węgorzewo - enhet i mangfold | Węgorzewo kommune · · · 68

/Barbara Grązewicz-Chludzińska

5.4. Museenes rolle i formidling av lokal kulturarv · · · 70

Slik levde vi før. Fortida langs kysten av Sogn og Fjordane | Vågsøy kommune · · · 72

/Anne Bakke

Regionale skatter - trekirkenes framtid | Horyniec-Zdrój kommune · · · 74

/Stanisław Makara

Om å minnst: Lat oss lage eit museum | Vågsøy kommune · · · 76

/Odd Gunnar Myhre

En tradisjon med mange spor | Węgorzewo kommune · · · 78

/Barbara Grązewicz-Chludzińska

5.5. Kulturarv i lokale verdiskapingsprosjekter · · · 82

Folk i gata - gata for folket | Eid kommune · · · 84

/Gerd Fløde Bjørlo

Tilbakeføring til et vennlig bysentrum | Narol kommune · · · 87

/Stanisław Woś

5.6. Ny bruk for historiske bygninger og steder · · · 90

Fylt med nytt liv, et ortodokst kirkerom som kulturarena | Narol Kommune · · · 92

/Marlena Wiciejowska

Teater i teateret: Ny giv og ny drakt | Horyniec-Zdrój kommune · · · 94

/Janusz Urban

«Vi sjåast i banken», kulturminne som møtestad | Eid kommune · · · 96

/Gerd Fløde Bjørlo

Tilbakeføring til innbyggerane: Bruk av den gamle eksersisplassen til festival og rekreasjon

| Eid kommune · · · 97

/Gerd Fløde Bjørlo

Frå krigersk fortid til fredeleg notid for Fjell festning | Fjell kommune · · · 99

/Berit Vik

1. Forord

Kjære lesar

Jeg har gleden av å presentere publikasjonen som settar kronen på verket på det treårige prosjektet «*Heritage of My Environment*» (HoME), utført i fellesskap mellom Narodowy Instytut Dziedzictwa (National Heritage Board of Poland) og dets norske motpart, Riksantikvaren. Prosjektet er en videreføring av det eksisterende og vellykkete samarbeidet mellom de to statlege institusjonene som har som oppgave å bevare kulturarven i sine land for fremtidige generasjoner.

Institusjoner som driver med kulturminnevern, gjør alt for at kulturminnene skal få sin rettmessige plass i samfunnet og bli bevart for kommande generasjoner. Derfor satser vi på samarbeid med kommuner og lokalsamfunn. Takket være gjennomføringen av HoME-prosjektet har National Heritage Board of Poland vært aktivt engasjert i å styrke rollen til lokale myndigheter og lokalsamfunnets deltakelse i tiltak knyttet til kulturminnevern. Prosjektet er på linje med bestemmelsene i det polske «*Nasjonal program for vern av kulturarv og ivaretaking av monumenter for årene 2014–2017*», som garanterer konkret hjelp til lokale myndigheter i Polen innanfor vern av kulturarv.

Jeg oppfordrar alle til å gjøre seg kjent med publikasjonen, som viser resultatene av HoME-prosjektet og gir konkrete eksemplar på hvordan kommunale myndigheter, og innbyggerne selv, kan initiere tiltak til fordel for sin lokale kulturarv og delta i dem. Jeg er overbevist om at publikasjonen kan inspirere representantar for lokalsamfunn, og oppfordrar alle til å ivareta kulturminnene i egne kommuner, slik at de verdifulle ressursene kan brukas på en fornuftig måte.

Małgorzata Rozbicka

Førsteamanuensis

Direktør, National Heritage Board of Poland

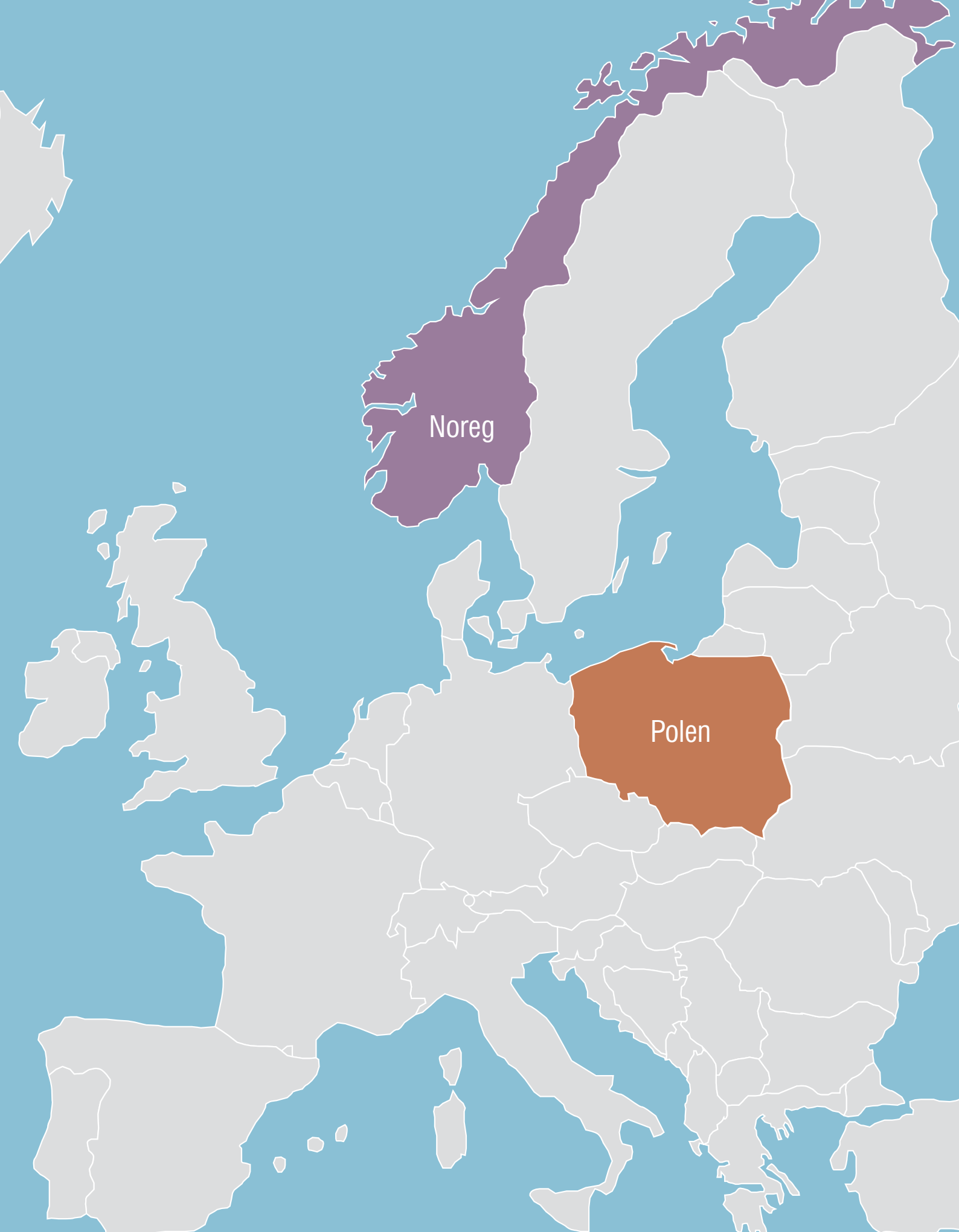
Gjennom prosjektet «*Heritage of My Environment*» (HoME), har Heritage Board of Poland og Riksantikvaren samarbeidd aktivt med ei gruppe utvalde kommunar i Polen og Noreg.

Gjennom møte, studieturar og workshops har deltakarane i prosjektet lært meir om korleis kommunane kan ta vare på kulturminna sine og bruke dei aktivt for å skape verdier i sitt lokalmiljø. Denne lærdomen ønskjer vi no å bringe vidare med denne publikasjonen.

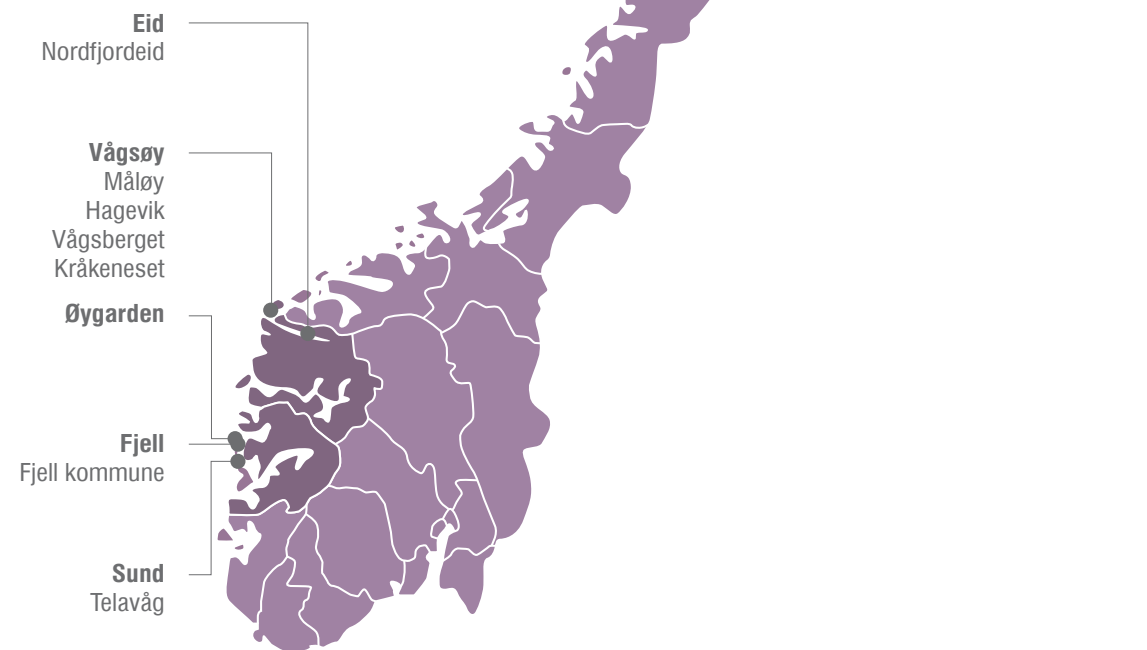
Prosjektet har også arbeidd med korleis kommunane kan ta vare på kulturminna ved å bruke sine eigne planar. Dette passar godt inn i satsinga «*Kulturminne i kommunane*», der Riksantikvaren arbeider for at kommunane skal få sine eigne kulturminneplanar. Gjennom prosjektet har både kommunane som deltek, Heritage Board of Poland og Riksantikvaren blitt kjende med kvarandre og fått innsikt i historia og utfordringane til kommunane i Noreg og Polen. Eg vil gjerne takke alle saman for eit svært godt samarbeid mellom dei to landa våre.

Jørn Holme

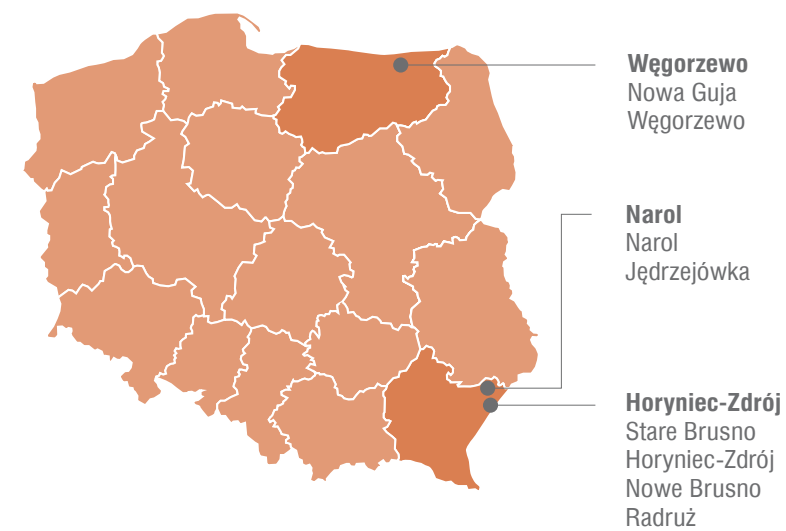
Riksantikvar

Noreg

Polen

EØS-midlane og kulturarven

Aleksandra Petie Einen
Riksantikvaren

HoME-prosjektet blir finansiert gjennom det polske EØS-programmet «*Conservation and Revitalization of Cultural Heritage*».

Gjennom EØS-midlane bidrar Noreg til å redusere sosiale og økonomiske skilnader og å styrkje bilaterale relasjonar med 16 EU-land i Sentral- og Sør-Europa.

«*Conservation and Revitalization of Cultural Heritage*» er eitt av mange programområde som bidrar til dei overordna måla. Kulturarv kan vere ein verdifull ressurs for økonomisk vekst, sysselsetjing og fellesskap, og kan vere ein viktig faktor i sosial og økonomisk utvikling.

EØS-midlane bidrar positivt ved å påverke lokal turisme og næringsliv, noko som kan gi sosiale og økonomiske fordelar til lokalsamfunn. HoME-prosjektet går rett til kjernen av desse verdiane. Representantar frå fylkeskom-

munar, kommunar og statsforvaltinga har utveksla kunnskap og erfaringar om korleis ein best kan ta vare på og bruke kulturarv som eit verkemiddel i lokal og regional utvikling.

Dei mange gode erfaringane og eksempla blir delt med eit større publikum gjennom denne publikasjonen. Gjennom studieturar og workshops har deltakarane diskutert tema som gjenbruk av historiske bygg, frivillig arbeid i kulturminnevernet, økonomisk og sosial verdiskaping knytt til kulturarv og korleis dette er ein faktor i den lokale og regionale utviklinga. Det bilaterale perspektivet har gitt diskusjonane ein ytterlegare dimensjon. Internasjonalt samarbeid bidrar til auka kulturell forståing i Europa, og er viktig for å finne dei beste løysingane for ei berekraftig bevaring av kulturminne.

Ideen bak prosjektet – bak kulissene

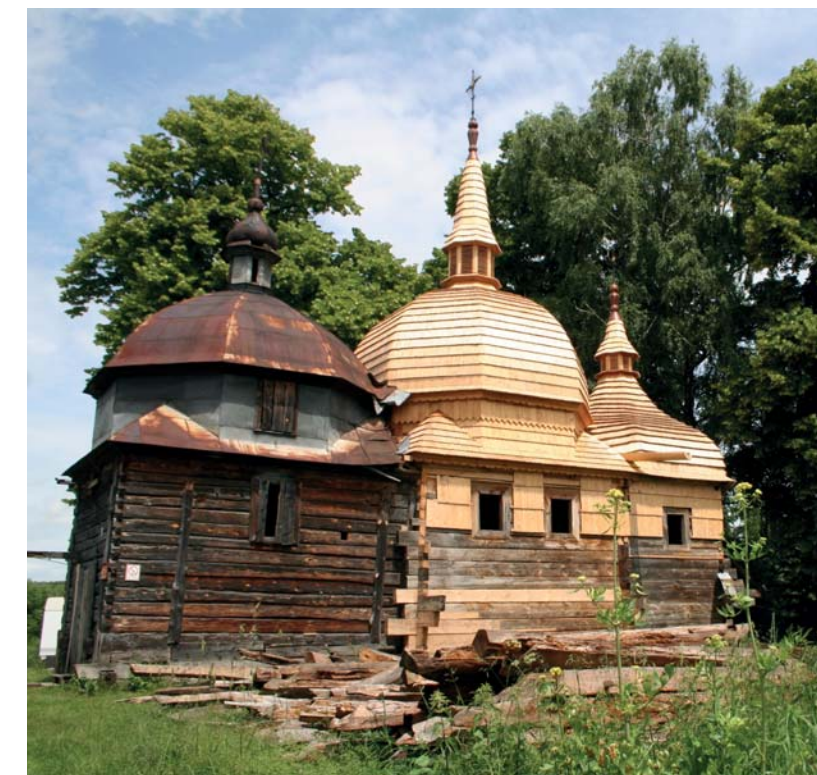
Aleksandra Chabiera
National Heritage Board of Poland

National Heritage Board of Poland og Riksantikvaren har over lang tid erkjent behovet for tettere samarbeid med lokale myndigheter, og deres betydelige ansvar for oppgaver knyttet til forvaltningen av kulturminner. Det er også et viktig arbeidsområde for begge institusjonene. I årene 2009–2011 gjennomførte vi et felles prosjekt: «*Legal and illicit trade with cultural heritage. Research and education platform of experience exchange in the field of prevention from crime against cultural heritage*». Både tiltakene som ble gjennomført i løpet av prosjektet og resultatene har overbevist oss om at internasjonalt samarbeid er til gjensidig nytte. Resultatene har en positiv innvirkning både på arbeidet til deltakerne, og på de koordinerende institusjonene. Det var derfor vi bestemte oss for å fortsette samarbeidet gjennom et prosjekt om kulturminneforvaltningen i kommunene, som for National Heritage Board of Poland og Riksantikvaren i dag er et høyt prioritert tema.

Kulturminneforvaltning er en viktig oppgave i kommunene og nøkkelen til realisering av potensialet i den materielle og ikke-materielle kulturarven. Det er en av de mulige veiene som fører til kommunal utvikling, ikke bare sosialt, men også økonomisk. Kommunestyrene og lokalsamfunnene blir mer og mer klar over at kulturarven er en ressurs som kan brukes i utviklingsprosesser. Likevel er denne overbevisningen, og kunnskapen om hvordan

dette kan gjennomføres, ennå ikke utbredt.

Kulturminneforvaltning er ingen enkel sak. Den kre-

Ortodoks trekirke i Nowe Brusno under oppussing. Foto: G. Ciečka, privat arkiv

2. Prosjektet «HoME – Heritage of My Environment. Cultural Heritage values in local communities»

ver kunnskap fra flere områder, ofte også områder som ikke er direkte knyttet til selve kulturminnet. Kommunen er den rette instansen til å forvalte de lokale kulturminnene, ikke bare fordi det er en av de kommunale oppgavene, men også fordi kommunen forvalter strategier og programmer og har den beste forståelsen av de lokale behovene. Som et selvstendig politisk nivå, samarbeider kommunen med lokalsamfunnet, ikke-statlige organisasjoner, lokale ledere og ikke minst næringsdrivende.

Noen aspekter ved det kommunale arbeidet kan forbedres på en enkel måte, men det trengs kunnskap og verktøy som gjør det mulig å realisere de planlagte strategiene og prosjektene. Det trengs kunnskap og ferdigheter innen forskjellige områder som jus, planlegging, effektiv deltagelse og undervisning.

På den annen side er det viktig å basere planene og ambisjonene på realistiske grunnlag og behov – derfor trengs det kunnskap om ressursene som kommunen har til rådighet. Da kan man planlegge realistiske strategier som er mulige å gjennomføre.

Verktøy som målene skal oppnås ved hjelp av, er like viktige. Vi er klar over hvilket bredt spekter av kunnskap kommunene trenger for å kunne forvalte kulturminner effektivt og for å utnytte alle fordelene ved kulturminnene i samsvar med det overordnede prinsippet om å bevare deres autenticitet. Disse spørsmålene blir ikke diskutert i kommunene i detalj, og her trenger kommunene gode samarbeidspartnere i den regionale kulturminneforvaltningen. Derfor satset vi på et prosjekt som ville føre til at

det blir utarbeidet gode verktøy som kan brukes i kulturminneforvaltning: alt fra metoder for vurdering av kulturminner som ressurser og muligheten til å vurdere deres potensiale, effektiv inkludering av riktige klausuler i strategidokumenter, til instrumenter som kan anvendes for å inkludere lokalsamfunnet i avgjørelser som tas og arbeid som gjennomføres. Vi ønsker å vise kommunene at mulighetene er mange og at det gjelder å utnytte dem. Det gjelder muligheter som:

- Opprettelsen av nye arbeidsplasser i sektorer direkte og indirekte relatert til kulturarven, som: reiseliv, kultur, tradisjonelt landbruk og etableringen av et marked for lokale produkter;
- Sikre effektiv inkludering av kulturminnespørsmål i arealplanlegging og byggesaksbehandling;
- Inkludere et kulturminneperspektiv innenfor andre sektorer av samfunnet, som utdanning, kultur og økonomisk utvikling;
- Bidra til at innbyggerne blir kjent med sin egen historie, gjøre kulturarven kjent for neste generasjon;
- Skape større bevissthet og kunnskap om kulturarven og lokalsamfunnets egen historie;
- Styrke kommunenes politiske, strategiske og forvaltende rolle innen kulturarvsektoren;
- Bidra til sosial inkludering, styrke båndene innad i lokalsamfunnet;
- Styrke vernet av kommunens egne kulturminner;
- Bidra til god og kulturminnebasert stedsutvikling i kommunene.

Partnerne i prosjektet

National Heritage Board of Poland er en statlig kulturinstitusjon underordnet Ministeren for kultur og nasjonal arv, og fungerer som en ekspertbase for institusjoner som er engasjert i vern av kulturminner. Instituttets hovedformål er å skape grunnlag for et balansert vern av Polens nasjonal arv slik at den kan bevares for framtidens generasjoner. Dette gjennomføres ved å samle og formidle kunnskap om kulturarven, bestemme og popularisere standarder for vern og konservering av kulturminner samt øke samfunnsbevisstheten som er knyttet til kulturarvverdier. National Heritage Board of Polands forvaltningsstrategi har tre hovedsatsingsområder: å skape et system for et effektivt kulturminnevern, å skape en kunnskapsbase om kulturarv og premisser den skal tilgjengeliggjøres og brukes på, og tiltak som tar sikte på effektivt og kreativt bruk av statens sosiale og økonomiske kulturpotensial.

Av hensyn til kulturarvens spesielle rolle i samfunnet og dens karakter som en ikke-fornybar ressurs, bør kulturarven, samt kulturminner, være et viktig punkt i tiltak gjennomført av kommunale myndigheter. Dette er også fastsatt i loven. Forskrifter som regulerer kommunale myndigheters tiltak, pålegger kommunene en rekke oppgaver. Disse er blant annet knyttet til kulturminnevern og forplikter kommunene til å ivareta kulturarven og dens verdier i sine utviklingsstrategier og lokale reguleringsplaner. National Heritage Board of Poland ser en rekke mål som er felles for lokale myndigheter og sentrale institusjoner innenfor kulturminnevern, og forsøker å tilby sin faglige støtte til representanter for

Bartosz Skaldawski
National Heritage Board of Poland

kommunene. I tillegg gjennomfører National Heritage Board of Poland stadig flere effektive tiltak der kulturminnevern og forsvarlig bruk av kulturminner står sentralt.

National Heritage Board of Poland støtter lokale myndigheter ved å bestemme og popularisere standarder og retningslinjer for en forsvarlig gjennomføring av kommunens oppgaver. National Heritage Board of Poland samarbeider særlig med kommunale myndigheter som forvalter de mest verdifulle kulturminnene. Ekspertene ved National Heritage Board of Poland støtter eiere og brukere av lokale kulturminner både i utredningsfasen og ved utarbeidelse av dokumentasjon som begrunner hvorfor et gitt sted bør listeføres som kulturminne. De hjelper også til i selve forvaltningen av de unike stedene.

National Heritage Board of Poland samarbeider med lokale myndigheter med implementering av UNESCOs anbefalinger fra 2003 om vern av immateriell kulturarv.

Et eksempel på samarbeid mellom National Heritage Board of Poland og lokale myndigheter er et felles arrangement om kulturarv i Europa – Kulturminnedagen. Formålet med dette arrangementet er å skape bevissthet om kulturarvens mangfold og verdi i lokalsamfunnet.

Den polske regjeringen vedtok et statlig program for kulturminnevern i 2014. Programmet gjelder for perioden 2014–2017. Det gir et enda sterkere grunnlag for videre samarbeid mellom National Heritage Board of Poland og lokale myndigheter, der en retter søkelyset på løsninger der kulturarven kan brukes til fordel for regionenes utvikling.

Aleksandra Petie Einen
Riksantikvaren

Riksantikvaren, direktoratet for kulturminneforvaltning, har det overordnede faglige ansvaret for kulturminneforvaltninga i Norge, og fungerer som rådgiver og saksførebuar for Klima- og miljødepartementet. Riksantikvaren har først og fremst et ansvar for kulturminne, kulturmiljø og landskap av nasjonal verdi. Riksantikvaren skal difor gjennomføre en nasjonal kulturminnepolitikk vedteken av Stortinget og regjeringa, vere rådgiver for departementet i alle saker som gjeld kulturminne og kulturmiljø, og ha fullmakt til å frede faste og flytande kulturminne ved enkeltvedtak eller forskrift.

Tematikken i HoME-prosjektet er relevant for Riksantikvaren sitt arbeid med å sikre at kulturminna blir tatt omsyn til på alle samfunnsnivå. Dette er spesielt knytt

til plan- og utviklingsprosesser, der ein skal ta omsyn til kulturminne, kulturmiljø og landskap. Desse vedtaka er viktige for dei mange kulturhistoriske bygga som ikkje er freda, men som likevel er ein svært viktig del av kulturarven vår.

Riksantikvaren bidrar med råd og rettleiing om korleis kulturminneinteressene best kan takast vare på i arbeidet med arealplanar i kommunane. Dersom ein plasserer kulturminne i hjartet av samfunns- og planprosessane, kan dei bli ein faktor i lokal og regional utvikling. HoME-prosjektet har gitt Riksantikvaren ei unik moglegheit til å jobbe tett med nokre utvalde kommunar og fylkeskommunar for å lære meir om utfordringane dei møter i arbeidet med kulturminneplanar og lokalt kulturminnevern.

Byliv i Eidsgata, Eid kommune. Foto: Steinar Engeland, privat arkiv

Diskusjonen har også blitt styrka gjennom det bilaterale perspektivet den polske forvaltinga har tilført. Gjennom HoME-prosjektet har Riksantikvaren også vidareført det

Kommunane som deltek i prosjektet

Fjell, Sund og Øygarden kommune i Hordaland

Elizabeth Warren
Hordaland fylkeskommune

Fjell, Sund og Øygarden har starta arbeidet med lokale kulturminneplanar. Dei har god erfaring med å arbeida saman innan ulike sektorar, då særleg på kulturfeltet. Med midlar frå fylkeskommunen og fylkesmannen har dei oppretta ei stilling ved regionsmuseet: Innehavaren av denne stillinga skal ha bygningsvernkompetanse og vera ein nøkkelperson i kulturminneplanarbeidet framover. Det var dette samarbeidet og den felles plattformen for kulturminnearbeid som var interessant i HoME-prosjektet. Noreg står framfor ein kommunereform kor fleire kommunar skal slåast saman til større einingar. Samarbeidet mellom Fjell, Sund og Øygarden er dermed ei nyttig erfaring å dra veksar på i kulturminneforvaltinga.

Fjell, Sund og Øygarden er tre kystkommunar som ligg like vest for Bergen, hovudbyen i Vest-Noreg. Her er eit relativt flatt, ope og karrig kystlynglandskap som omfattar meir enn 1400 øyar og holmar. Det høgaste fjellet er berre 284 meter over havet. Til saman utgjer desse tre kommunane omlag 313 km². Etter at kommunane vart landfaste på 70-talet har det skjedd ei rivande utvikling, og folketalet har auka frå cirka 12 700 i 1970 til nesten 36 000 i dag. Veksten har vore størst i Fjell kommune, som ligg nærast

mangeårige samarbeidet med den polske systerorganisasjonen sin, National Heritage Board of Poland.

Bergen. Sidan 1980-talet har olje- og gassindustrien vore den største drivkrafta i samfunnet. Fiske og havbruk med oppdrettsnæringar er òg veletablert i regionen.

Dei tidlegaste menneska i området var fangstfolk som dreiv med jakt, fiske og sinking for over 10 000 år sidan, like etter at dei store isbreane trakk seg tilbake. Sjøen har vore ein viktig ressurs og hovudferdsleveg fram til vår tid. For ca. 6000 år sidan vart folk meir bufaste. Jordbruk vart introdusert og vart etter kvart ein viktig del av næringsgrunnlaget. Fiskarbonden var det primære yrket for folk flest i regionen fram til nyleg. Ei kystlynghei er eit menneskeskapt kulturlandskap – det har dominert området dei siste 4000 åra, men er no minkande. Lyngbrenning, beiting og slått har blitt sterkt redusert, og gjengroing av landskap er ei utfordring for regionen. Det var først frå slutten av 1800-talet, etter kvart som byane og tettstadane voks og handelsnæringa og diverse industri utvikla seg, at fiskarbonden sakte, men sikkert mista fotfestet. No er det olje- og gassindustri, fiskeri, havbruk og reiarlag som dominerer levevegen.

Kulturminne og kulturmiljøa i regionen speglar av busetnad over 10 000 år i eit kystområde der sjøen har vore både leveveg og hovudferdsleåre. Kystområda her var

Gravplassen i Lokavika, Telavåg, Sund kommune, Hordaland. Foto: Marit Bendz, arkiv: Riksantikvaren

Fjell kyrkje, eldre fotografi, Fjell kommune, Hordaland. Foto: C. Christensen Thomhav, arkiv: Riksantikvaren

attraktive for dei tidlegaste fiskar- og jegerbusetnadane, og vi kjenner no til over 400 steinalderbuplassar i regionen. Det er litt under 100 arkeologiske lokalitetar frå jernalderen og mellomalderen i regionen, som er restar etter fiskebøndene sine små gardsanlegg, fiskevær og graver. Fiskevær eller fjæremannstufter er restar etter små buer ved hamner nær fiskerike plassar, kor bøndene lengre inn i fjordane kom for å fange og salte fisk. Dei eldste fjæremannstuftene er frå jernalderen, og tradisjonen heldt fram til 1900-talet.

Av verdfulle bygningar og anlegg knytt til sjøen finst det fleire sjøbruksmiljø (samling av naust og lagerhus ved sjøen), sjømerke og vardar, fyr, kaianlegg, gjestgjevar- og handelsstader. Fiskarbonden i kystområda dreiv òg med kvalfangst frå 1800-talet og fram til første verdskrig, og det er spor etter slik kvalfangst i fleire vågar i området. Eldre

Vågsøy og Eid kommune i Sogn og Fjordane

Gunhild Berge Stang
Sogn og Fjordane fylkeskommune

Vågsøy

Kommunen ligg ved Nordfjorden i Sogn og Fjordane. Kommunen er på 166 km² og har omlag 6000 innbyggjarar. Sentrum i kommunen er Måløy, som fekk bystatus i 1997. Vågsøy ligg ved kysten og er Noreg sin nest største fiskerikommune. Tre av dei ti største fiskeriselskapa i Noreg har hovudkontor i Måløy. Sjøen, nærleiken til havet og fiskeriet har til alle tider vore grunnlaget for busetnad og livsvilkår i Vågsøy. Kombinasjonen jordbruk og fiske har vore den vanlege levevegen heilt fram til moderne tid. På

Eid sentrum i fugleperspektiv, Eid kommune, Sogn og Fjordane fylke, Noreg. Foto: Lars Lunde, arkiv: Eid kommune

gardstun og utmarksminne i uforstyrta landskap har kvalitetar som det er verdt å verne om. Det var ikkje storindustri i området, men like etter århundreskiftet vart ein gjødsel- og talkumfabrikk med arbeidarbustader etablert i Knarrevik i Fjell kommune.

Som utkant til Bergen, var regionen sentral i oppbygginga av Atlantervollen og Festung Norwegen under andre verdskrig. Fjell festning er eit stort festningsanlegg som er freda. Det er mange spor frå andre verdskrig i området, og historia knytt til motstandsrørsla i Telavåg er òg eit viktig kulturminne.

I framtida vil kulturminne knytt til vegutbygging, byggefelt, olje- og gassverksemd, shoppingsenter og oppdrettsanlegg vera viktige å ta vare på for å fortelja historia om regionen.

gardane var naust og sjøbuer som kunne romme båt og vegn, mest like viktige som fjøs og løe for dyra og føret. I det skoglause landskapet var torv det viktigaste brenselet langt inn på 1900-talet. Restar av torvmyrar, torvhus og løypestrenger til transport er enno å finne somme stader. Utviklinga innan fiske, fisketilvering og samferdsle har i høg grad påverka busetnad og samfunnsutvikling. Så lenge segl og årar var framdrifta for fiskebåtane, var kort veg til fiskefelta og tilgang på jord avgjerande for

Frå Fjordhestsenteret, der den tradisjonelle fjordhesten blir teken vare på. Eid kommune, Sogn og Fjordane fylke, Noreg. Foto: Stanisława Voldsund, privat arkiv

kvar folk slo seg ned. Dei rike fiskeria, særleg sildefisket og torskefisket vinterstid, gav grunnlag for fiskemottak og handel og lokka til seg folk frå andre stadar i sesongane. Handelsstadar som Vågsberget og fiskeværer Tor-skangerpollen er minne frå denne tida.

Damp- og motorbåtar revolusjonerte både fisket og busetnadsmønsteret. Det kom større båtar og dermed større hamner. Det vart etablert fiskemottak som kunne ta vare på større fiskefangstar, og handelsbuer og handverksbedrifter som ytte tenester til fiskeflåten. Etter kvart nådde dette industriell skala. Sildoljefabrikkar, hermetikkfabrikkar, klippfisketørkeri og bedrifter for klargjering av ferskfisk til eksport vaks fram. Likeeins verkstadindustrien, som utvikla seg frå enkle slippar til store verkstader som kunne utføre kompliserte reparasjonar og bygging av mindre skip.

Vågsøy kommune sine kulturminne er såleis i all hovudsak relaterte til kystkultur. Dette er kulturminne som betyr svært mykje for lokalbefolkninga sin identitet, men som også er under sterkt press på grunn av utviklinga i næringa og ny bruk. Vågsøy er bevisste på denne utfordringa og er difor i ferd med å utvikle ein kulturminneplan for kommunen. I den prosessen har det vore viktig for kommunen å involvere innbyggjarar og frivillige i arbeidet med registrering og utveljing av kulturminne som skal takast vare på for framtida. Dette engasjementet og måten dei involverer innbyggjarane på, er hovudårsaka til at Vågsøy vart plukka ut til å delta i prosjektet.

Eid

Kommunen ligg midt i Nordfjorden i Sogn og Fjordane. Kommunen har omlag 6000 innbyggjarar, og Nordfjordeid er kommunesenteret. Kommunen har eit variert arbeids- og næringsliv, men er også ein utprega jordbruks-

kommune og er blant dei største jordbrukskommunane i regionen.

I Nordfjordeid kan du følgje historia sine spor i Noreg, frå vikingtida heilt fram til i dag, på éin og same stad. Dei særmerkte trehusmiljøa i sentrum er frå nær fortid, den gamle eksersisplassen stammar frå 1600-talet, medan klyngetunet på Myklebust og gravhaugane, med ei av dei største skipsgravene i Noreg, vitnar om tidlegare busetjing over mange tusen år og eit maktsenter i vikingtida som er del av noregshistoria. Kyrkja, klyngetunet på Myklebust og strandsitjarstaden er viktige bygningsstrukturar i kulturlandskapet.

Nordfjordeid har vore ein sentral og aktiv stad i mange hundre år, med handels- og gjestgjevarplass, eksersisplass og embetsmannsstad. Både den gamle bustadbygginga i Eidsgata og Tverrgata, kulturminna frå vikingtida og den gamle militære eksersisplassen finst enno.

Bakgrunnen for den spesielle busetnaden i tettstaden er den gamle militærplassen lengst sør i Nordfjordeid sentrum, «Eksersisplassen». Dette er den eldste militære eksersisplassen i Noreg, med aktivitet tilbake til 1600-talet. På 1700- og 1800-talet førte den militære aktiviteten til at store mengder menneske årleg strøymde til Nordfjordeid. Det vart ein marknad for spesielle tenester som børsemakarar, salmakarar, skomakarar, bakarar og andre handverkarar stod for.

Eid kommune har vedteke å starte arbeidet med ein kulturminneplan for kommunen. Arbeidet inneber eit registreringsarbeid i det historiske området i Eid sentrum. Kommunen legg opp til ein prosess med mobilisering av ulike aktørar; næringsliv, frivillige, kulturminnemyndigheter og kommunen sjølv. Som eit ledd i satsinga, er delar av sentrum nyleg teke opp i Riksantikvaren sitt register over bygningsmiljø som er viktige nasjonalt fordi dei representerer norsk urbaniseringshistorie.

Narol, Horyniec-Zdrój og Węgorzewo kommune

Bartosz Skaldawski
National Heritage Board of Poland

Endringen av Polens grenselinjer etter andre verdenskrig innebar tvangsflytting av beboerne i flere regioner i Polen. Av den grunn er forholdet til kulturarven ulik hos innbyggerne i de forskjellige områdene i Polen. Lokal-samfunn som har vært knyttet til en region i flere generasjoner, har lettere for å identifisere seg med den lokale kulturarven, og tar seg ofte bedre av lokale kulturminner. Innbyggerne som ble tvangsflyttet etter andre verdenskrig, identifiserte seg ikke med kulturarven i områdene de ble flyttet til. For dem ble kulturminnene lenge betraktet

som fremmede, og lokalsamfunnet følte ingen behov for å bevare dem.

Da vi valgte kommuner som vi ønsket å invitere til prosjektet, så vi både etter de som lå i områder der grenselinjen ikke hadde blitt endret, og de som lå i områder som ble tilbakeført til Polen etter andre verdenskrig. Samtidig var det viktig for oss at de kommunene som skulle delta i prosjektet, hadde en felles karakteristisk kulturarv og at utfordringene som de sliter med, liknet på hverandre. Vi håpet at slike utvalgsriterier skulle bidra til at delta-

kerne i prosjektet fikk anledning til å utveksle erfaringer og presentere sine løsninger på liknende problemer.

Vi har valgt kommuner fra den subkarpatiske provinsen, der folk har bodd i flere generasjoner, og én kommune fra den ermlandsmasuriske provinsen, der innbyggerne ble flyttet etter krigen. Alle kommunene hadde et felles problem, nemlig uønskede, fremmede kulturminner som dagens innbyggere ikke identifiserer seg med. Når det gjelder de subkarpatiske kommunene, var det kulturminner knyttet til mennesker som bodde der før krigen, det vil si ukrainere som ble tvangsflyttet etter 1945. Når det gjelder den masuriske kommunen, var problemet at nesten all kulturarv er tysk.

Neste forutsetning for å bli trukket inn i prosjektet, var kommunestyrets vilje til å delta, og at de hadde nødvendig med forsvarlig kunnskap og engasjement i spørsmål knyttet til kulturminnevern og -forvaltning. Det ble valgt ut tre kommuner: Narol og Horyniec-Zdrój fra den subkarpatiske provinsen, og Węgorzewo fra den ermlandsmasuriske provinsen.

Narol kommune

Narol kommune, med et areal på 203 km² og med cirka 8301 innbyggere (etter opplysninger fra 2013), ligger i Lubaczów bykommune, i den nordøstlige delen av den subkarpatiske provinsen i Rostocze – en pittoresk geografisk region. Kommunens aller viktigste naturressurser er skoger som dekker en stor del av kommunens areal. Av hensyn til de unike naturverdiene er landskapet i hele kommunen ført på verneliste. Narol kommune består ikke bare av skjønn og vill natur, men også av en rik, og litt vanskelig historie.

«Kupalnoka na Ludową Nutę», tradisjonell polsk midtsommerfeiring. Fotograf: A. Skalska, Narol kommunes arkiv

Utviklingen av bosetningen i dette området er sterkt knyttet til utviklingen av veinettet, et veisystem kalt Trakt Belski, som knyttet Bělz sammen med Jarosław og Przemyśl og bidro til utvikling av handel. Ved århundreskiftet 1500–1600 ble mange landsbyer etablert langs hovedveien – bl.a. Florianów, senere kalt for Narol, samt Lipsko og Płazów. Dessverre ble regionen plyndret og forlatt senere på 1600-tallet på grunn av krigshandlinger – Khmelnytskijs opprørsarmé, svenske og ungarske armeer som marsjerte gjennom regionen, og ikke minst tyrkere og tatarer.

I 1772, etter den første delingen av Polen og Litauen, ble Lubaczów-regionen inkludert i Habsburg-monarkiet. På den tiden var utviklingen av Narol knyttet til slekten til Feliks Antoni Łoś, en landeier, parlamentsrepresentant og guvernør i den pommerske provinsen. Han etablerte et teater og en drama- og musikksskole i Narol, mens skoleungdommer fikk økonomisk hjelp av ham. På sine eiendommer innførte han moderne forvaltningsformer. Han skaffet mange håndverkere fra andre landsdeler og var opptatt av byens utforming. Under første verdenskrig ble Narol-området rammet av harde kamper mellom den østerriksk-ungarske og den russiske hæren. Store ødeleggelser preget regionen også under andre verdenskrig. 20. september 1939 ble Narol brent ned av tyskerne. Det var bare rådhuset, kirken og et par hus som sto igjen. Som resultat av Molotov–Ribbentrop-pakten, ble Narol og mesteparten av kommunen en del av Tyskland. Kommunens mindre, sørøstlige del ble overtatt av Sovjetunionen. Etter andre verdenskrig ble kommunen polsk igjen. UPAs (Den ukrainske opprørshærens) blodige geriljakampanje ble en unnskyldning for «Wisła»-aksjonen, hvis formål var å tvangsflytte innbyggere med ukrainsk opphav til Sovjetunionen og til vestlige og nordlige områder i Polen.

Tidligere ortodoks kirke i Dziewięcierz – restene av porten og kapeller. Fotograf: B. Potera

Kommunens viktigste kulturarv består av 43 kulturminner som er listeført i kommunens kulturminneregister. De fleste av dem er kirkebygninger og kirkegårder tilknyttet de to vanligste trossamfunnene i regionen – den romersk-katolske kirken (17 kulturminner) og den ortodokse kirken (13 kulturminner). Den sørlige delen av Roztocze, der Narol ligger, er tidligere Kresy, som man assosierer med et kulturelt mangfold og sameksistens av polske og ukrainske samfunn før krigen. Dramatiske hendelser i den polsk-ukrainske konflikten under andre verdenskrig og tvangsflytting knyttet til dem, samt stadig svakere strukturer i den ortodokse kirken og målrettet virksomhet fra myndighetene i Folkerepublikken Polen (det kommunistiske regimet), førte til gradvis forfall for de gamle ortodokse kirkene. Disse var minner etter gresk-katolske samfunn og en karakteristisk del av det tidligere kulturlandskapet i området.

Siden 1989 har det største problemet knyttet til vernet av de østlige religiøse tradisjonene vært bruk av, og ideer til nye funksjoner for, de forlatte og ofte ødelagte sakrale bygningene.

Palasset i Narol er også et eksempel på et kulturminne som er en stor utfordring for kulturminneforvaltningen og kommunestyret på grunn av palassets størrelse, og behov for midler til revitalisering, restaurering, vedlikehold og drift. Palasset ble finansiert av Feliks Antoni Łoś, og er et vitnesbyrd om slekten Łoś og Narols stormfulle historie.

Lokale myndigheter anser natur- og kulturverdiene som kommunens største fortrinn. Det udiskutable utviklingspotensialet er forankret i kommunens utviklingsstrategi for perioden 2007–2020. I strategien satser kommunen blant annet på reiseliv som en utviklingsmulighet, mens kultur og kulturarv nevnes som et strategisk områ-

de som kommunestyret ønsker å bruke for å øke kommunens turistpotensial, samt øke levestandarden for sine innbyggere.

Horyniec-Zdrój kommune

En liknende strategi er blitt valgt av kommunestyret i den andre subkarpatiske kommunen som deltar i prosjektet; Horyniec-Zdrój, som ligger i Lubaczów bykommune sørøst for Narol. Kommunens areal er på over 202 km² og den har 4931 innbyggere (opplysninger fra 2013). Den grenser mot Ukraina, og som Narol tilhører den Roztocze-regionen. Kommunens landskapsverdier er anerkjent ved at mesteparten av kommunens areal er en del av Roztoczes landskapsvernområde. De største forekomstene av medisinsk gjørme i Polen og verdifulle mineralvannkilder er kommunens hovedressurs. Både fritids- og kurpotensialet i kommunen har gjort den til et kursted som har eksistert i over 100 år. Disse fordelene er naturligvis en del av kommunens utviklingsplaner. I sin strategi satser Horyniec-Zdrój hovedsakelig på utvikling av reiseliv, fritidsaktiviteter og velvære. Kommunens kulturarv og kulturelle rikdom kan vise seg å være et spennende tilbud for turister. Horyniec og området rundt byen har vært eid av flere berømte adelsfamilier, blant annet Poniński-familien som stod bak etableringen av palasset og teateret. Horyniec og regionen har utviklet seg siden middelalderen takket være sin beliggenhet langs veiene fra Jarosław, via Lubaczów, til Werchaty og Rawa Ruska og fra Narol til Niemirów og Lwów. I 1772, etter den første delingen av Polen-Litauen, ble området inkludert i Habsburg-monarkiet. På 1800-tallet ble det etablert et kursted i Horyniec, noe som hadde stor betydning for utvikling av kommunen. Fortiden til Horyniec-Zdrój – både før og etter krigen – er parallell med Narols historie. Kommunens kulturarv består av 38 kulturminner som er ført på en liste over automatisk fredete kulturminner. Akkurat som i Narol, er de fleste kulturminner av sakral karakter – fra den romersk-katolske kirken (7) og den ortodokse kirken (25). En ortodoks kirke av tre i Radruż ble ført inn på UNESCOs verdensarvliste i 2013, som del av en grenseoverskridende oppføring av 16 ortodokse kirker i tre i den polsk-ukrainske regionen Karpaty. Noen kulturminner forblir imidlertid knyttet til ukrainere som ble tvangsflyttet fra området etter krigen. Dette er en stor utfordring for kommunestyret, akkurat som i Narol.

Węgorzewo kommune

Węgorzewo er den tredje kommunen som deltar i prosjektet. Den ligger nord i den ermlandsmasuriske provin-

sen, og kommunens nordlige grense er både Polens og EUs yttergrense. Węgorzewo har et areal på over 341 km², og har 17 391 innbyggere (opplysninger fra 2103). Węgorzewo ligger i to geografiske områder, Węgorapa-regionen og det masuriske innsjøplatået. Det pittoreske landskapet i Masuria og naturverdiene er vernet av et par naturreservater i kommunen, som er av dens aller største ressurser. I forhistorisk tid og i middelalderen var Węgorzewo kommune et typisk grenseområde bebodd av preussere. På 1200-tallet ble De tyske riddernes ordensstat formet, noe som ga grunnlag for sekulær og kirkelig administrasjon og de første faste bosetningsstrukturene. Etter at ordensstaten ble sekularisert og Hertugdømmet Preussen ble dannet, førte bosetningsaksjonen ledet av preussiske hertuger på 1500- og 1600-tallet til en synlig og dominerende bebyggelsesstruktur som er videreført fram til i dag. Węgorzewo fikk da bystatus. Byen ble dannet i en bygd som tidligere hadde utviklet seg ved foten av slottet. Dannelsen av Hertugdømmet Preussen i 1701 var en hendelse som satte sitt preg på kommunens historie. Hertugdømmet var en sterk og uavhengig stat i denne delen av Europa. I andre del av 1800-tallet ble Hertugdømmet Preussen forent med den tyske staten. Et resultat av andre verdenskrig var deling og inkludering av deler av den tyske provinsen Øst-Preussen, som dekket området der dagens Węgorzewo kommune ligger. Resten av Øst-Preussen ble delt mellom Polen, Litauen og Russland. Som en konsekvens av grenseforandringen, ble befolkningsstrukturen i området betydelig endret. Det kom nye innbyggere fra Kresy og det sentrale Polen, og som en del av «Wisła»-aksjonen (tvangsflytting av innbyggere med ukrainsk opphav til Sovjetunionen og til vestlige og nordlige områder i Polen) ble en god del ukrainere tvangsflyttet hit. Migrasjonen førte til nedbrytning av flere generasjoners samfunnsstrukturer, brudd i historisk kontinuitet og manglende regional identitet. Kulturarven gjenspeiler kommunens komplekse historie. Her finner man blant annet kulturminner etter tyskere og masurere,

for eksempel 20 evangelisk-lutherske kirker og kirkegårder. Kommunens kulturarv består av blant annet 111 kulturminner som er ført inn i et kulturminneregister.

Fram til andre verdenskrig var det store landeierdommer som dominerte. I dag utgjør et par palasskomplekser en stor utfordring for lokalsamfunnet og kommunestyret. Kompleksene er forlatt og ubrukt. Palasset i Sztytnort, som hørte til von Lehndorff-familien før andre verdenskrig, er et eksempel på et slikt kulturminne. Kommunen sliter både med å vedlikeholde det og finne en ny funksjon som kan garantere drift av komplekset.

Tekniske kulturminner er neste utfordring som kommunen strever med. Her kan man nevne blant annet jernbaneinfrastruktur som ikke lenger er i bruk, og som etter endringer av grenselinjen sluttet å tjene sitt formål og oppfylle regionens transportbehov. I dag finnes det flere ubrukte og ofte forlatte jernbanebygninger, rester av jernbanespor, broer og jernbanebroer, vanntårn og flere andre historiske spor, som stadig blir vanskelige å holde i tilfredsstillende stand.

Gravlunder som utgjør en del av et bevisst utformet landsbylandskap, er karakteristiske for denne regionen. Her finner man både gravlunder fra første verdenskrig og gravlunder knyttet til en bestemt tro (evangelisk-luthersk). De er ofte forlatt og ustelt og blir stadig mer preget av tidens tann – både på grunn av naturen og vandalisme.

Tross problemer med riktig vedlikehold og riktig forvaltning av kommunens rike kulturarv, kan denne fortsatt være en stor støtte for de åpenbare naturverdiene i Węgorzewo. Både polakker og stadig flere utlendinger anser det masuriske innsjøplatå som en stor turistattraksjon. Situasjonen utnyttes av kommunestyret, som i sin samfunns- og økonomiske utviklingsstrategi satser på reiseliv. Kommunestyret er klar over potensialet til kulturarven som et supplement til regionens naturverdier, og peker på kulturminne- og naturvern som et viktig element i utvikling av turistinfrastruktur.

Prosjektaktiviteter

Anna Koziol
National Heritage Board of Poland

Ole Christian Tollesrud
Riksantikvaren

Aktivitetane i prosjektet ga moglegheit for diskusjon om korleis den lokale kulturarven skal brukast og takast vare på. Kommunen har en unik plass i kulturminneforvaltninga, og representantar for lokale styresmakter vart inviterte til å delta i prosjektet. Forvaltning av kulturminne er ein tverrfagleg prosess som ofte blir støtta av innbyggjarane. Difor inviterte ein også representantar for lokalsamfunnet til dei forskjellige tiltaka. Tilsette ved National Heritage Board of

Poland samt Riksantikvaren, regionalforvaltninga og ekspertar innan ulike fagfelt utgjorde dei andre deltakarane. Prosjektet blei delt i to fasar: førebuingssfasen og iverksettingsfasen.

Den første fasen bestod av førebuingssmøte for spesialistar frå National Heritage Board of Poland og Riksantikvaren samt eksterne ekspertar. Det vart også arrangert workshops for deltakarane frå kommunane. I løpet

Węgorzewo sentrum. Węgorzewo kommunes arkiv

av møta treftest polske og norske spesialistar innan kulturminnevern, reguleringsplanar, bygdesosiologi, lokal utvikling, arkitektur og jus for å diskutere forvaltinga i det lokale kulturminnevernet i Polen og Norge. Dei presenterte foreløpige analysar av kommunane som deltok i prosjektet, og begynte planlegginga av studiebesøk og rettleingsbøker.

Som eit neste steg vart det arrangert parallelle workshops med representantar frå kommunane. Desse fann stad i Węgorzewo og Bergen. Workshopane blei arrangerte av kvar prosjektpartner. Ekspertane og representantane frå kommunane diskuterte den lokale situasjonen med tanke på blant anna tilstand og vern av kulturminne, strategiske programdokument og utfordringar knytt til lokale kulturminneplanar. Deltakarane diskuterte og kartla kommunen sitt behov for kulturminneforvalting. Ein av konklusjonane var at kulturarv er ein utviklingsfaktor som bidrar til kommunen sine konkurransefordelar, men som samtidig utgjør ei stor økonomisk og organisatorisk utfordring. Etter workshopane møtttest ekspertane i Oslo for å diskutere konklusjonane og planlegge implementeringsfasen av prosjektet.

Den andre fasen av prosjektet fokuserte på å setje i verk resultata frå den første fasen. Under studiebesøka fekk deltakarane høve til å utveksle erfaringar og dele den faglege kunnskapen sin om kulturvern med tanke på lokale kulturminne, og måten dei blir forvalta på. Resultata av denne utvekslinga vil bli publisert i ei rettleiing om kulturminneforvalting i Polen (publikasjon for polske kommunar) og i ei oppdatering av eksisterande rettleiingsmateriale om lokale planar knytt til kulturarv i Noreg (publikasjon for norske kommunar). Denne publikasjonen presenterer gode eksempel og positive tiltak som er gjennomførte i kommunane som har deltatt i prosjektet.

Prosjektet inneheld også ei spørjeundersøking om kulturarv i Polen og Noreg, og resultata blir presenterte i denne publikasjonen. Data frå undersøkinga kan brukast av styresmaktene som grunnlag for eventuelle tiltak. Resultata gir kunnskap om korleis den lokale kulturarven blir vurdert i samfunnet og kva for verdiar den har for innbyggjarane.

Det vart gjort to studiebesøk i prosjektet. Føremålet med besøka var å skape moglegheit for møter og utveksling av kunnskap mellom ekspertane, representantane for lokale styresmakhtar og frivillige, spesielt innan arbeid knytt til kulturminneforvalting på kommunenivå. Ein drøfta dei vanlegaste utfordringane til kommunen, måtar dei blir handterte på samt innsnevrande og forsterkande faktorar knytt til kulturarv.

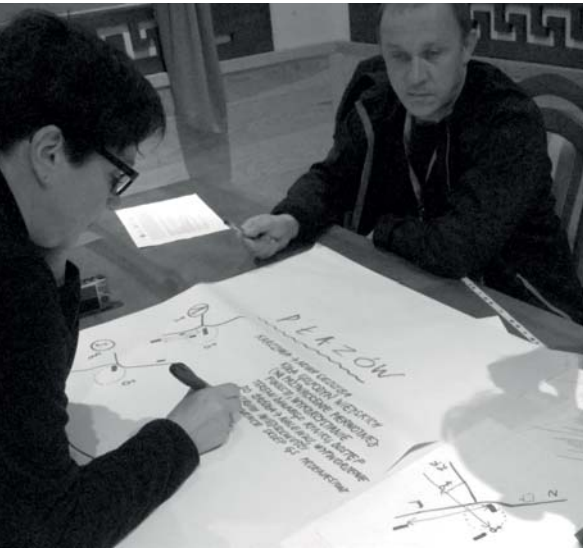
Besøksprogramma var laga slik at deltakarane fekk sjå både gode eksempel på løysingar knytt til kulturarv, samt problem og utfordringar som kommunane slit med. Hovudvekt blei lagd på tiltak gjennomført, inspirert eller støtta av dei lokale styresmaktene. Hovudpersonane i programmet ønskte samtidig å vise mangfaldet av initiativ og einingar engasjert i kulturminnevern, som bør vere kommunen sine satsingsområde. På denne måten blei konkrete problem presenterte både av representantar for kommunale styremakter, lokale entusiastar, eigarar av kulturminne og representantar for ulike lag, museum og kulturinstitusjonar som er knytte til kommunen.

Studiebesøket i Noreg

Føremålet med studiebesøket i Noreg var å utveksle røynsle om lokal kulturminneforvalting. Hovudmoment ved besøket var å besøke forskjellige case-studier der

Studiebesøk til Torskangerpollen, Vågsøy kommune. Foto: Anna Koziol, privat arkiv

Workshop for dei polske kommunane i prosjektet. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

deltakarane blei kjende med praktisk kulturminneforvalting, problem som kommunane og eigarar møter og korleis dei handterast. Ulike kulturminne og kulturmiljø blei presenterte og omtalte av eigarar, eigedomsforvaltarar, frivillige og lokalhistorikarar – personar med stor betydning for verksemda på stadene. Deltakarane blei kjende med forvaltinga av historiske stader og måten dei fungerer på, sett frå ulike vinklar. I desse perspektiva inngjekk blant anna frivillig arbeid for den lokale kulturarven, attraktive turistprodukt, nye funksjonar for historiske bygningar, utfordringar knytt til vern, kommunale kulturminneplanar, metodar for registrering av kulturminne, vern av kulturminne i privat eige og samarbeid mellom aktørar i kulturminneforvalting (lokale museum, lokale styremakter, frivillige organisasjonar og så vidare). Sidan deltakarane frå dei polske kommunane ikkje kjende til det norske systemet for kulturminneforvalting, var spørsmål og diskusjonar eit viktig element av studiebesøket.

Studieturen starta i kommunane Fjell, Sund og Øygarden, med ein introduksjon til kyst-Noreg og historia i området. De tre deltakande kommunane frå området fortalte om sitt arbeid med kulturminne. Første besøk var Fjell festing som blei bygd av tyskarane under 2. verdskrig, og som i etterkrigstida var ein del av forsvaret av Noreg (sjå s. 99). Dette er eit viktig kulturminne i Fjell kommune. Etter at festninga gjekk ut av bruk blei den tatt vare på av Sotra og Øygarden forsvarsforeining, og er no ein del av Museum Vest.

Hovudmålet for dag to var å vise gode eksempel på frivillige sitt engasjement i kulturminnesektoren. Besøket til tettstaden Telavåg ga eit godt bilete av korleis ei engasjert gruppe frivillige kunne mobilisere sitt eige lokalsamfunn, og på den måten både sikre verdifulle kulturminne og bidra til fellesskap og samhald i lokalsamfunnet (sjå s. 54). I tettstaden Knarrevik såg vi på utfordringar og moglegheiter med ny bruk av industribygg. Ein representant frå Fjell kommune og ein representant frå det lokale historielaget ga ein presentasjon av industriområdet og utfordringane i å ta vare på bygningane og gi dei ny bruk.

Studieturen gjekk vidare til Vågsøy kommune. Hovudtema for dagen var kulturminneforvalting og plan og bygningslova, samarbeid mellom ulike interessentar og verdiskaping knytt til kulturminne. Dagen starta på Vågsberget Handelsstad, som er det gamle senteret i kommunen. Vågsberget er ein av dei mest komplette og best bevarte handels- og gjestgivarstadene i Noreg, og er i dag eit museum (sjå s. 72). Ein representant for museet fortalte om drifta på Vågsberget, og om samarbeidet mellom ulike aktørar: museet, lokale foreiningar, kommunen, fylkeskommunen og Riksantikvaren.

Gruppa blei også kjent med Vågsøy fiskerimuseum, som er eit privat initiativ der ein ønskjer å ta vare på og formidle kultur og tradisjonar knytt til fiskeritradisjonane

Emne for workshops og diskusjonar under studiebesøket i Noreg var blant anna:

- Kva er hovudutfordringar i vern av kulturminne i ein kommune?
- Kvifor er planar og strategiar knytt til kulturarv viktig i kommunen si sosiale og økonomiske utvikling?
- Samfunnsengasjement: frivillig arbeid, deltaking, immateriell kulturarv og lokale tradisjonar

i Vågsøy (sjå s. 76). Målet er å få til eit museum gjennom offentlege og private investeringar, og slik bidra til å ta vare på den lokale kulturarven. Museet er organisert som ei stifting, og ein representant ga ein introduksjon til museet og dei framtidige planane.

Gruppa besøkte også eit av fyra som er viktige kulturminne langs kysten i Noreg (sjå s. 58). Kråkenes fyr blei automatisert i 1986 og har vore leigd ut til Thomas og Bettina Vick Bickhardt sidan 1994. Kråkenes fyr blir drive som ein privat overnattingsstad. Tema her var verdiskaping. Korleis kan verksemda bidra til vern av kulturarven? Korleis skape interesse for spesialprodukt innanfor turisme? Bettina Vick Bickhart orienterte oss om sitt langvarige engasjement for å skape ei livskraftig turistbedrift med utgangspunkt i fyret.

Vidare gjekk turen til Hagevik Tønnefabrikk, som er eitt av to freda anlegg i kommunen (sjå s. 64). Fabrikken blei starta i 1904. I dag er det ikkje lenger ordinær produksjon på fabrikk, som er eigd av to brør, men handverket vert halde i hevd i mindre skala. Fabrikken blir leigd ut til selskap, og dei tek imot skuleklassar for demonstrasjon av tønneproduksjon.

I Eid kommune var tema for studieturen mellom anna arealplanlegging, mobilisering og lokal identitet, samt kultur-natur-relasjonen i kulturminneforvaltinga. Eidskata, med sitt gamle trehusmiljø, er ei av dei mest intakte gatene i Sogn og Fjordane (sjå s. 84). Her var vi innom mange kulturminne som blei presenterte av eigarane og kommunen; Eid kyrkje, Gamlebanken som er gjort om til kulturhus, det freda Yris Hotell, gravhaugen Rundehogjen og eksersisplassen (sjå s. 96 og 97). Elles i Eid besøkte vi fjordhestsenteret og Sagasetra.

Siste dagen var det tid for ei oppsummering av turen. Kva har vi lært? Er det moglegheiter for utveksling? Kva ynskjer vi å sjå og diskutere vidare i Polen?

I løpet av studiebesøket blei det sett av tid til diskusjon og workshops for deltakarar og ekspertar.

Studiebesøket i Polen

Første dag bestod av presentasjon av gode eksempel på kulturminneforvalting i Horyniec-Zdrój kommune.

Deltakarane fekk blant anna høve til å sjå litt nærare på korleis ei gruppe frivillige samarbeider om revitalisering av gravlundar som vitnar om regionen sitt kultur mang-fald. Ein lærte også om korleis eit museum samarbeider med kommunen, Grenselandmuseet (Muzeum Kresów) i Lubaczów, og ein unik stad i Radruż som står på UNESCO si verdsarvliste. Vi fikk bli kjent med kommunen sine økonomiske behov og lære korleis ein søker om midlar til kulturminne, om konserveringsarbeid, revitalisering og kommersiell bruk av kulturminne, og om korleis den

Emne for workshops og diskusjonar under studiebesøket i Polen:

- Nye funksjonar for sakrale bygningar – vurdering av moglegheiter og forslag til løysingar, med den ortodokse kyrkja i Wola Wielka som eksempel
- Bevaring av ein tradisjonell bygdearkitektur av tre – analyse av moglegheiter og forslag til løysingar for eit tradisjonelt hus i Wólka Horyniecka
- Tilpassing til ny funksjon – ein historisk jernbanestasjon. Forvalting og samfunnsrolle av Muzeum Tradycji Kolejowych i Węgorzewo
- Utarbeiding av vernestrategi og bruk av bunkerar langs Molotov-linja som eit turistprodukt, analyse av forhold, visjonar, føremål og potensielle løysingar
- Utarbeiding av strategiar for bruk av kulturarv på ein kurstad, med Horyniec-Zdrój som eksempel. Analyse av forhold, visjonar, føremål og potensielle løysingar
- Arven etter baron Hugon Wattman – bruk av immateriell og materiell kulturarv for sosial og økonomisk utvikling av kommunen med sagbruk i Ruda Różaniecka som eksempel, der ein prøver å finne ein ny funksjon for eit tidlegare hus til sagbruket sine arbeidrarar
- Korleis ein bevarer og fremjer restar av den tidlegare reguleringsplanen i Płazówo. Den ortodokse kyrkja og kroa som ikkje lenger er i bruk: idear for å kombinere dei to historiske bygningane, finne nye funksjonar
- Planar, vern og bruk av det historiske palass- og parkkomplekset – Sztynort i Węgorzewo kommune som eksempel
- Ortodokse kyrkjer – ein vanskeleg kulturarv, måtar å samarbeide med lokalsamfunnet på, å auke bevisstheit og oppfordre innbyggjarane til vern og bruk av kulturarven
- Utarbeiding av strategiar for bruk av immateriell kulturarv som eit turistprodukt, med mattradisjon og regionale produkt som eksempel

historiske funksjonen kan vidareførast – her blei Teatr Dworski i Horyniec-Zdrój presentert som eit eksempel.

Den andre dagen av studiebesøket handla om lokale utfordringar knytt til kulturminne: forlatte bygningar i forfall, der det manglar idear for ein ny funksjon, eller bygningar som er gjenstand for uønskte endringar. På ettermiddagen blei det arrangert workshops.

Den tredje dagen føregjekk i Narol kommune. Først presenterte ein gode eksempel på kulturminneforvalting, samt tilpassing av kulturminne til nye funksjonar. Ein tok også opp finansiering, revitalisering av historiske rom og grasrotaktivitetar som tar sikte på kulturarv og tradisjon. Det blei snakka om konserveringsarbeid av den tidlegare ortodokse kyrkja i Narol og å tilpasse ho til ein ny funksjon, samt eit konsert- og utstillingssenter og idear for bruk av palasset til Los-familien.

Neste dag var det mykje fokus på stader der det mangla idear for nye funksjonar eller føremål dei skal brukast til (av omsyn til høge driftskostnader, dårleg teknisk tilstand, størrelse og tilgjenge). Desse stadene stod sentralt under workshopane.

Den siste dagen baud på nasjonale workshops, der deltakarane frå dei polske kommunane diskuterte utkast til rettleiing: sjølve konseptet, innhald i enkelte kapittel og form. Deltakarane frå dei norske kommunane diskuterte revisjon av eksisterande rettleiingsmateriale om utarbeiding av lokale kulturminneplanar.

I løpet av workshopane blei det drøfta og diskutert utfordringar knytt til eit konkret kulturminne som deltakarane hadde blitt kjent med under opphaldet i Polen. Føremålet med workshopane var ikkje å utarbeide verktøy og finne ferdige løysingar som kunne brukast i kommunane, dette grunna tidsavgrensingar og case-studiane sin kompleksitet. Her var det eit anna aspekt ved prosjektet som blei brukt, nemlig tverrfagleg kompetanse hjå ekspertane og deltakarane. Gjennom ein fleirnivåanalyse klarte dei å finne ulike måtar å handtere problemet på. I tillegg førte det objektive og ferske synet til ei kreativ tilnærming til problema. Engasjementet til representantar for kommunar i diskusjon om kulturarv, vernebehov og potensielle bruksmoglegheiter var også av stor betydning. Fleire idear og løysingar blei vurderte av kommunane som spennande forslag, som overskrid hittil brukte standard- og rutineløysingar. Ein kartla fleire vinklar kulturarv kan forvaltast frå, men også mangfaldet ved bruksmoglegheiter for kommunen og innbyggjarane.

Resultat av HoME-prosjektet

Føremålet med prosjektet er å utvikle metodar for berekraftig bruk av kulturarven som eit verktøy for sosial og økonomisk utvikling i kommunane. I løpet av prosjektet utforska ekspertar og deltakarar (med ulike funksjonar og oppgåver i kommunane) kva kunnskap og verktøy som trengs for ei effektiv forvalting av lokal kulturarv.

Grunnlaget for alle aktivitetane er medvitet om at kulturarven er ein faktor i utviklinga, om han er inkludert i planane i kommunen på ein god måte, og planlegginga er basert på kunnskap og gjennomført med deltaking av lokalsamfunnet. Å kjenne dette forholdet, og å auke kompetansen i bruk av tilgjengelege verktøy, er ein kontinuerleg prosess som ikkje stansar når prosjektet tek slutt. I mellomtida kan vi definere og måle dei resultata som er oppnådd, og som er nyttige for deltakarane og institusjonane som driv prosjektet.

Publikasjonane til prosjektet eit viktig resultat. For det første gjeld det publikasjonen som ligg føre her, som ikkje berre skildrar sjølve prosjektet, men også idear og anbefalingar som vi meiner er nyttige for kommunane. Denne publikasjonen har som mål å støtte lokalsamfunn og myndigheiter i gjennomføringa av ei integrert tilnærming til kulturarven, og viser konkrete eksempel på fordelar for kommunen og innbyggjarane når dei tek omsyn til kulturarven.

I Polen er det i tillegg utarbeidd ei handbok i kulturminneforvalting for kommunane, i samarbeid med polske ekspertar og kommunar. Tittelen til denne er “Kulturarven i mitt lokalmiljø – rettleiar om kulturminneforvalting i kommunane”. Føremålet med handboka er å skape eit nyttig verktøy, som i kombinasjon med denne publikasjonen forhåpentlegvis viser seg tenleg for kommunane, og

Aleksandra Chabiera
National Heritage Board of Poland

Ingunn Holm
Riksantikvaren

kan vere eit supplement til opplæringa som er planlagt innan Nasjonalt program for beskyttelse og vern av kulturminne i Polen. I den samanhengen vart både handboka og denne publikasjonen laga som ei støtte for kurshaldarane i Polen.

I Noreg har resultata frå prosjektet blitt brukt til å forbetre rettleiinga til Riksantikvaren om korleis kommunane kan lage sine egne kulturminneplanar. Denne er no publisert på nett (www.ra.no/Prosjekter/Kulturminne-i-kommunen-KIK).

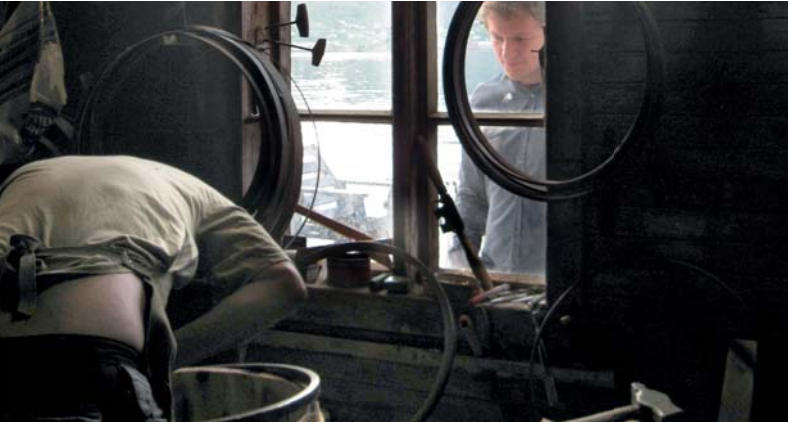
Publikasjonane er eit viktig resultat frå prosjektet også fordi dei vil vere tilgjengelege for bruk lenge etter prosjektslutt, og manualane er laga for at dei kan oppdaterast når det er naudsynt.

Ei spørjeundersøking gjennomført i Polen og i Noreg gjev moglegheiter utover det å berre samanlikne situasjonen i begge land. Forsking på tilnærminga som samfunnet har til dei forskjellige elementa i den lokale kulturarven, opnar opp moglegheiter for eigna aktivitetar leia av lokale myndigheiter. Både sentrale institusjonar og lokale styresmakter kan planlegge tiltaka sine med utgangspunkt i kunnskap om mellom anna forventingane i samfunnet eller område der innsats (til dømes knytt utdanning) er etterspurt. Difor er ein base av samfunnsvitskaplege forskingsresultat eit vesentleg element ved prosjektet som kan nyttast etter at det er avslutta. Basen kan nyttast til å lage analysar som kan hjelpe lokale styresmakter og institusjonar i arbeidet deira.

Betre innsikt i og forståing av behovet til kommunane har vore eit viktig resultat for National Heritage Board of Poland og for Riksantikvaren: kva kunnskap dei manglar, kva område og problemstillingar dei treng betre kom-

Også i avisa. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

Hagevik tøndefabrikk, Vågsøy, Sogn og Fjordane. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

petanse på, og kva område som er godt kjende frå før. Som faginstusjonar som skal arbeide med å støtte lokale myndigheiter i arbeidet med kulturminne, treng National Heritage Board of Poland og Riksantikvaren god kunnskap om situasjonen i kommunane for å samarbeide betre med dei og planlegge gode tiltak. Tiltak som kurs og workshops for kommunar i Polen er planlagde som ein del av Nasjonalt program for vern og skjøtsel av kulturminne frå 2014 til 2017. Å vite kva kursmetodar som er mest effektive og interessante for tilsette i kommunale verksemdar, er avgjerande for effekten av slik opplæring. Vi har også behov for å vite kva verksemdsområde i kommunane som ikkje er direkte knytt til kulturminneforvaltning, men der omsynet til kulturminne, og kulturminne som ressurs, bør takast med i arbeidet.

Prosjektet ga oss slik kunnskap og bidrog til å førebu eit tenleg samarbeid med lokale myndigheiter. Dette var i stor grad på grunn av engasjementet til dei kommunane som deltok i prosjektet.

Besøk, workshops og diskusjonar ga moglegheit til å prøve ut opplæringsmetodar og metodar for å kartleg-

ge situasjonen i kommunane. Kommunane som deltok i prosjektet, fekk samstundes høve til å auke kompetansen sin på relevante område (til dømes om juridiske verkemiddel og kulturminne i planlegging), og utveksle erfaringar om felles utfordringar.

For å få betre oversikt over haldninga til kommunane i spørsmål knytte til kulturarv, og ikkje minst i vurderinga av eigne kunnskapar og nytten av våre tiltak, vart deltakarane bedne om å fylle ut evalueringsskjema i ulike fasar av prosjektet. Med ein karakterskala frå 1 til 5 vart behovet for å publisere ei handbok for kulturminneforvaltning i Polen og å revidere den eksisterande rettleiinga i Noreg rangert til 4,9. Deltaking i besøk og workshops generelt i prosjektet vart vurdert som nyttig for deltakarane sitt profesjonelle virke (4,4).

Mellom resultata av deltaking i prosjektet nemnde kommunane:

- å verte kjent med problemstillingane i andre kommunar
- større erfaring
- å verte kjent med nye framgangsmåtar og løysingar i handtering av felles spørsmål og oppgåver

- motivasjon til å delta i lokale initiativ og foreiningar som inkluderer fleire kommunar
- betre forståing av kulturminneforvaltninga
- refleksjon over eige arbeid og haldningar, større medvit og opplæring i å finne nye løysingar
- å verte kjent med andre kommunar, og sjå korleis dei løyste liknande utfordringar
- å verte kjent med kulturen i eit anna land og få nye samarbeidsmoglegheiter

Dette siste punktet er svært viktig for Riksantikvaren og National Heritage Board of Poland, og for arbeidet i prosjektet. I løpet av studiereisene vart det drøfta eit vidare samarbeid mellom Narol, Eid og Måløy kommune, hovudsakeleg på kulturområdet. Samarbeidsavtalen er i ferd med å verte ferdigstilt, og Riksantikvaren og National Heritage Board of Poland er stolte av å kunne presentere dette uventa (og ikkje planlagde) resultatet av prosjektet, som truleg vil gi mange fordelar for kommunane i åra framover.

Eit anna viktig og ikkje-planlagt resultat av prosjektet er at Horyniec-Zdrój kommune har sett i gong tiltak

for å redde eit gammalt trehus med stråtak. Bygningen ligg i Wólka Horyniecka, og er eit av få bevarte eksempel i kommunen på trehus som var typiske for denne regionen. Huset er diverre i svært dårleg forfatning. Huset var ein av stadene deltakarane besøkte som ein del av studieturen, og tema for eit seminar. Huset er verdt å ta vare på, men kommunen hadde korkje eigedomsrett eller idear om ny bruk. Etter studieturen har kommunen bestemt seg for å redde dette verdifulle kulturminnet. Kommunen har fått eigedomsretten til huset, og sendt ein førespurnad til kulturminneinspektøren i provinsen om å få føre huset inn i kulturminneregisteret. Det er planlagt å gjennomføre dokumentasjon av huset og flytte det til ein kommunal eigedom. I samarbeid med Grenselandsmuseet i Lubaczów arbeider ein for å finne ein ny funksjon for huset. Å bruke huset som eit aktivum for lokalsamfunnet vil sikre bevaring av denne bygningen, som er unik for området.

Dette uventa, men svært tilfredsstillande resultatet av prosjektet er eit døme på kor viktig det er med dialog med lokale myndigheiter, og kor positive resultat det kan gi.

Alle prosjektdeltakerne foran palasset Łosiów Narol. Foto: J. H. Fundingsrud, privat arkiv

3.

Verdien av kulturarv

– ei bilateral undersøking om kulturminneverdiar

I samband med HoME-prosjektet vart ei landsdekkjande undersøking utført både i Noreg og Polen. Målet var å kaste lys over kva haldning folk flest har til kulturminne, både på eit generelt og lokalt nivå. Informasjonen som blir innhenta frå slike undersøkingar, kan spele ei nøkkelrolle i å informere nasjonale, regionale og lokale myndigheiter i arbeidet med kulturminne på eit lokalt nivå.

Metode

Den kvantitative undersøkinga var landsdekkjande og tok for seg eit representativt utval av 1067 respondentar i kvart land. Respondentane vart grupperte ut frå kjønn, alder, utdanningsbakgrunn, geografisk region og heimstad. I Noreg vart sistnemnde delt inn i by, tettstad eller tynt folkesett område. I Polen delte ein inn i landsbygd, by med opptil 50 000 innbyggjarar, by med mellom 50 000 og 200 000 innbyggjarar og over 200 000 innbyggjarar. Fordelinga mellom mannlege og kvinnelege respondentar var omtrent 50/50. 19 spørsmål var dei same i Noreg og Polen for å gjere det mogleg å samanlikne resultata, medan Polen også hadde nokre ekstra spørsmål for det polske publikummet. Den første delen av det felles spørjeskjemaet dekte spørsmål av generell natur om kor viktig det er med kulturminne både på eit individuelt nivå, men også i ein lokal og nasjonal kontekst. Spørsmåla gjekk deretter vidare til å utforske nivået av engasjement for kulturminne på eit individuelt nivå, og dersom dette fanst, kva type aktivitet som vart brukt for å skape tilknytting til kulturminne. Den andre delen av det felles spørjeskjemaet såg eine og åleine på kulturminne i ein lokal kontekst og stilte spørsmål om nivået av involvering i, og evna til å ha innverknad på, lokal kulturminneforvaltning.

Resultata frå spørjeundersøkinga i Noreg

Dei første spørsmåla viste ei overveldande støtte og interesse for kulturminne, både på eit personleg plan og for lokalsamfunnet respondenten budde i. På spørsmåla «*kor viktig er kulturminne for deg*» og «*kor viktig er kulturminne for lokalsamfunnet ditt*» svarte høvesvis 84,4 % og 81,2 % at dette var svært eller nokså viktig. Riksantikvaren i Noreg gjennomførte ei liknande undersøking i 2011. Det er interessant å sjå at den positive haldninga vi finn i den nye undersøkinga, har stige frå høvesvis 71 % og 75 % i undersøkinga frå 2011.

Eit anna interessant spørsmål er om kulturminne bør bevarast uansett, eller berre dersom ny bruk av kulturminnet er mogleg. Sjølv om 66,1 % av respondentane

sa at kulturminne bør bevarast uansett, sa heile 27,9 % at dei berre bør bevarast dersom ein finn ny bruk for dei. Dette er eit interessant funn, og viser kor viktig det er med ny bruk og å integrere kulturminne i kvardagslivet til folk. Case-studiane i denne publikasjonen er gode eksempel på korleis kulturminne blir brukte i og av lokalsamfunn. Då mange respondentar dessutan meiner at kulturminne bør bevarast «uansett», viser studiane også at respondentane finn verdi i sjølve eksistensen av kulturminne, og at bevaring og vern av dei derfor bør vere ein viktig faktor i dei kommunale planane til lokalsamfunn. Dette vart også støtta opp av respondentane sine svar på om «*kulturminne kan vere ei kjelde til å skape verdiar, slik som turisme og handel i lokalsamfunnet ditt*»: 94,7 % svarte at dei var anten heilt eller delvis einige i utsegna.

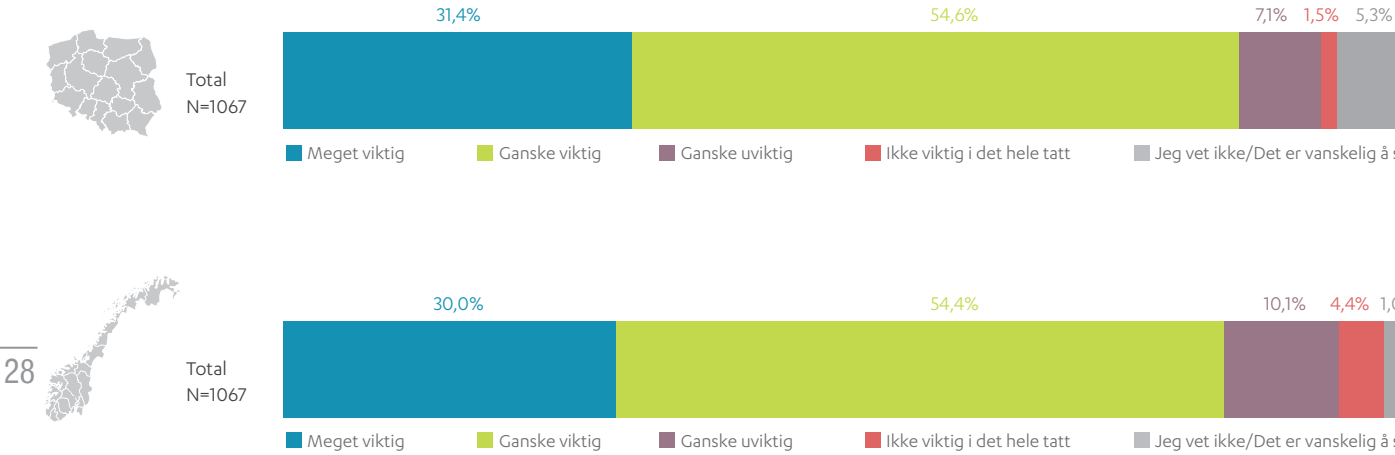
På spørsmålet «*Er du interessert i kva som skjer med kulturminna i lokalområdet ditt?*» svarte samla sett 72 % at dei var svært interesserte eller interesserte. Men sjølv om dette svaret tyder på at interessa er høg, svarte berre 42,8 % at dei hadde «*tatt del i aktivitetar knytte til kulturminne dei siste tolv månadene*», medan 55,1 % ikkje hadde gjort det. Av dei mest populære aktivitetane var besøk ved kulturminne (51,6 %) og på museum (37,3 %) dei vanlegaste. 33,4 % hadde tatt del i organiserte kulturminnearrangement, 14,9 % hadde sett seg inn i kulturminne gjennom «*TV, radio, aviser og bøker*», 7,4 % hadde vore med på kurs knytte til tradisjonelt handverk, song, dans og teater, medan 8,3 % hadde engasjert seg i kulturminne ved å arbeide frivillig. Nivået av interesse stemmer godt overeins med resultata frå spørsmålet «*Kjenner du til kulturminne i området der du bur?*», der samla sett 81,7 % av respondentane sa at det gjorde dei (17 % gjorde det ikkje). Det var eit visst skilje mellom aldersgruppene. Kategorien av unge respondentar (alder 18–24 år) rapporterte om det lågaste nivået av kunnskap om kulturminne i lokalmiljøet sitt. 70,3 % kjende til slike kulturminne, medan 26,8 % svarte at dei ikkje kjende til nokon. Eit interessant poeng er at det var liten skilnad i prosentane mellom dei som bur i byar og dei som bur i distrikta. Då respondentane vart spurde om dei kjenner seg knytte til kulturminna, svarte 44,4 % at dei kjenner seg svært knytte til dei. 27 % kjenner seg delvis knytte til dei, medan 18,6 % ikkje kjenner noka

tilknyting. Dette kan tyde på at sjølv om folk ikkje kjenner seg direkte knytte til kulturminna rundt seg, meiner dei likevel at kulturminna er verdifulle og bør bevarast. Dette kjem fram av den positive responsen på om respondentane synest kulturminne er viktig, som diskutert over.

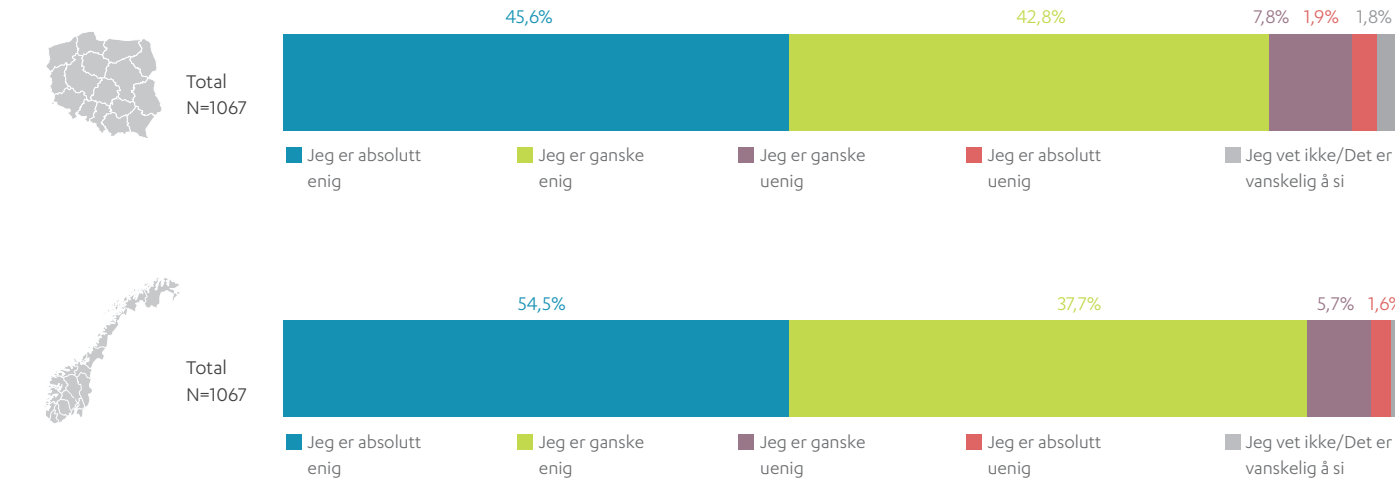
For å utforske det lokale engasjementet og den frivillige aktiviteten ytterlegare, vart respondentane spurde om dei er interesserte i kva som skjer med kulturminna i lokalsamfunnet sitt. 72 % svarte at dei var svært inter-

esserte eller interesserte, medan 28 % var nøytrale, ikkje interesserte eller svært uinteresserte. Men då respondentane fekk spørsmål om dei kunne verke inn på kulturminnesituasjonen i lokalområdet sitt, sa 58,7 % at det kunne dei ikkje. 27,7 % svarte at det kunne dei. Blant dei som svarte at dei ikkje kunne verke inn på kulturminnesituasjonen i lokalområdet sitt, var grunnane som følgjer: ikkje interessert (20,5 %), har aldri tenkt over det (16,8 %), veit ikkje korleis dei skal engasjere seg (15,8 %), har

Hvor viktig er kulturminner for deg?

Er du enig i følgende uttalelse? «Kulturminner er viktige fordi: de gjør at man kan være stolt av stedet der man bor»

ikkje tid (17,8 %), engasjementet deira vil ikkje endre noko (8,5 %) og andre grunnar (20,6 %). Aldersgruppa som hadde minst tru på at dei kunne verke inn på situasjonen, var dei mellom 18–24 år, der 29,1 % ikkje var interesserte og 28,3 % aldri hadde tenkt over det. Dette er interessant fordi det som ser ut til å vere nokre av hovudfaktorane – som at ein ikkje veit korleis ein skal engasjere seg, aldri har tenkt på moglegheita for å engasjere seg eller at ein føler det ikkje vil forandre noko om ein engasjerer seg – kan motarbeidast gjennom å gi det lokale publikummet meir informasjon om kulturminnesektoren, frivillig arbeid og måtar å få innverknad på i lokalsamfunnet. Gjennom betre informasjon, kan lokalsamfunn kanskje få fleire til å føle seg knytte til kulturminna sine og aktivt engasjere seg i vernet av dei.

Resultata frå spørjeundersøkinga i Polen

Spørjeskjemaet opna med tre spørsmål om betydinga av kulturminne vurdert på tre ulike nivå: om kulturminne er viktig for respondenten personleg, så for lokalsamfunnet og til slutt for nasjonen generelt. 86 % av polakkar meiner kulturminne er viktige (eller svært viktige) for dei personleg, og nesten like mange (85,3 %) meiner at kulturminne er viktige (eller svært viktige) for det polske samfunnet. Over tre fjerdedelar av respondentane (78,2 %) meiner at kulturminne er viktige for lokalsamfunnet, og 89,7 % er einige i at kulturminne kan gjere ein stad unik. Andre kulturminneverdiar som var viktige for lokalsamfunna undersøkinga tok for seg, handla om å gjere folk stolte av heimstaden sin (88,4 % positive svar) og moglegheita for å gi folk eit fritidstilbod (86,4 %). Nesten tre fjerdedelar av respondentane (73,4 %) meiner at kulturminne har økonomisk potensial: at dei kan vere ei kjelde til inntekter, kommersiell aktivitet, skape nye arbeidsplassar og ny handel i lokalsamfunn. Men denne trua på verdien av kulturminne vert ikkje omsett til viktig kunnskap om det historiske miljøet: Berre 62,9 % av polakkar kjenner nemleg til eit kulturminne i lokalområdet dei bur i. Når det gjeld personleg tilknyting til lokale kulturminne, føler under halvparten av respondentane (45,9 %) seg knytte til eit kulturminne i nærområdet sitt.

Den store verdien av kulturminne ligg ifølgje polakka-

ne i kapasiteten dei har som vitnesbyrd om felles historie som ein bør bringe vidare til framtidige generasjonar (91,6 %). Det store fleirtalet av respondentane meiner dessutan at kulturminne kan vere ei viktig kjelde til kunnskap (90,3 %). Desse ibuande verdiane til kulturminna kan ha overtydd folk om behovet for å verne dei, då 64,7 % av polakkane er overtydde om at kulturminne bør bevarast, uavhengig av om dei har ein funksjon eller ikkje. 25,6 % av respondentane meiner likevel at kulturminna berre bør

bevarast dersom ein finn ny bruk for dei – noko som understrekar behovet for å finne ein slik bruk.

Det vart hevda at kulturminne representerer betydeleg verdi for polakkar, men vert dette omsett til høgare nivå av deltaking, engasjement og ansvarskjensle? Berre 22,3 % av polakkane deltok i noka form for kulturminneaktivitet i løpet av dei siste tolv månadene. Den mest populære kulturminneaktiviteten er å besøkje historiske stader eller monument (66,9 % av dei som deltok i nokon aktivitet – fleire svaralternativ) og å gå på museum eller utstillingar (41,3 %). Berre 1,7 % av dei som deltok i noka form for aktivitet, tok del i frivillig arbeid. Dette viser at hovudoppgåva når det gjeld kulturminne, er å gjere dei tilgjengelege for folk og formidle kunnskap om dei. Høve slik som Dei europeiske kulturminnedagane, som National Heritage Board of Poland er nasjonal koordinator for, er viktige å bruke for å gjere kulturminne allment kjende og auke den sosiale deltakinga. Ein naturleg måte å oppleve kulturminne på, er å besøkje kulturminne i feriar. Vi spurte polakkane om det er viktig for dei at stadene dei besøkjer på fritida, inneheld mange monument og stader med ei interessant historie og rike tradisjonar. Litt over halvparten (53,4 %) svarte ja.

På spørsmålet «*Er du interessert i kva som skjer med kulturminna i lokalsamfunnet ditt?*» svarte under halvparten (46,9 %) av respondentane ja, og av desse var 5,5 % svært interesserte. Rundt halvparten av desse føler at dei har innverknad på kulturminnesituasjonen i lokalsamfunnet sitt (27,7 %). Den vanlegaste måten å engasjere seg på er å ta del i avgjerdsprosessen (36,9 % av svara – fleire svaralternativ) og arbeide frivillig (35,6 %). 14,4 % av respondentane som svarte ja på spørsmålet, eig eller forvaltar eit kulturminne, monument eller eit verna bygg; 12,8 % skapar kommersielle verdiar knytte til kulturminne; 11 % tek initiativ til og gjennomfører spesifikke handlingar (prosjekt) på eiga hand. Dei viktigaste grunnane som vart gjevne av respondentane for at dei ikkje har innverknad på kulturminnesituasjonen i lokalsamfunnet, var «tenkjer aldri på det» (29,8 %), manglande kunnskap om korleis ein kan engasjere seg (24,9 %) og å ikkje ha nok tid (23,2 %).

Desse resultata viser eit behov for, og myndigheitene si viktige rolle i, å inkludere samfunnet i all planlegging knytt til å utvikle og implementere kulturminneaktivitetar. Gode eksempel på dette er å finne i publikasjonen.

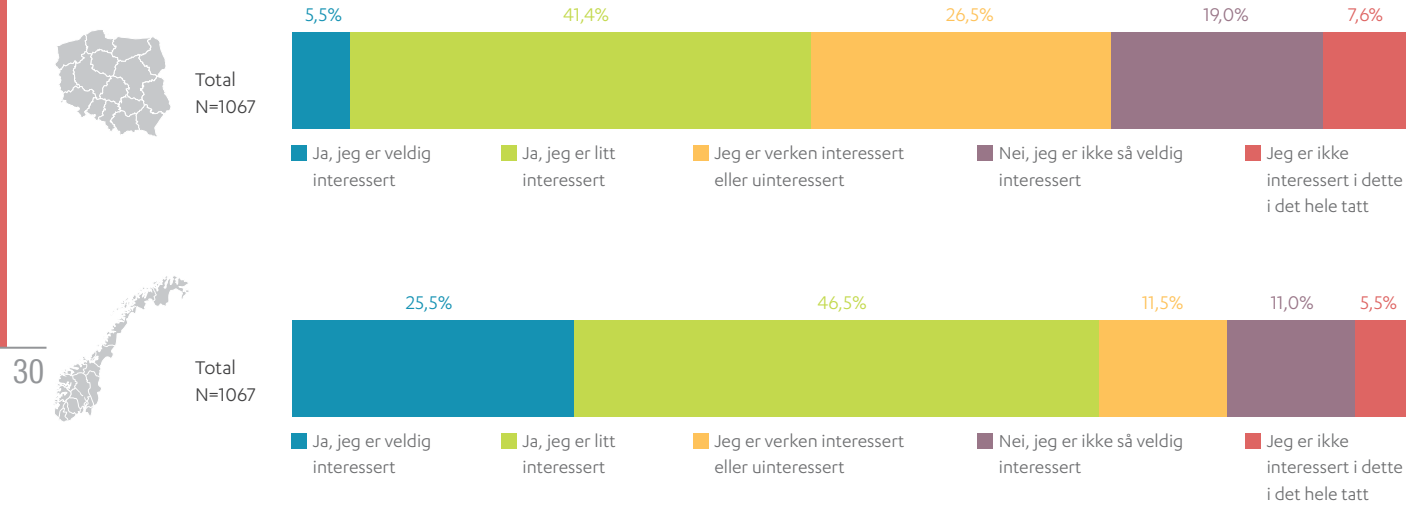
Bilateralt perspektiv

1. Ifølgje HoME-undersøkinga er kulturminne viktige for innbyggjarane både i Noreg og Polen. Dei er viktige både på eit individuelt, lokalt og nasjonalt nivå. Overtydinga om at kulturminne er gunstige for lokalsamfunn er sterk og vert spegla i sosiale verdiar slik som stoltheit, kjensle

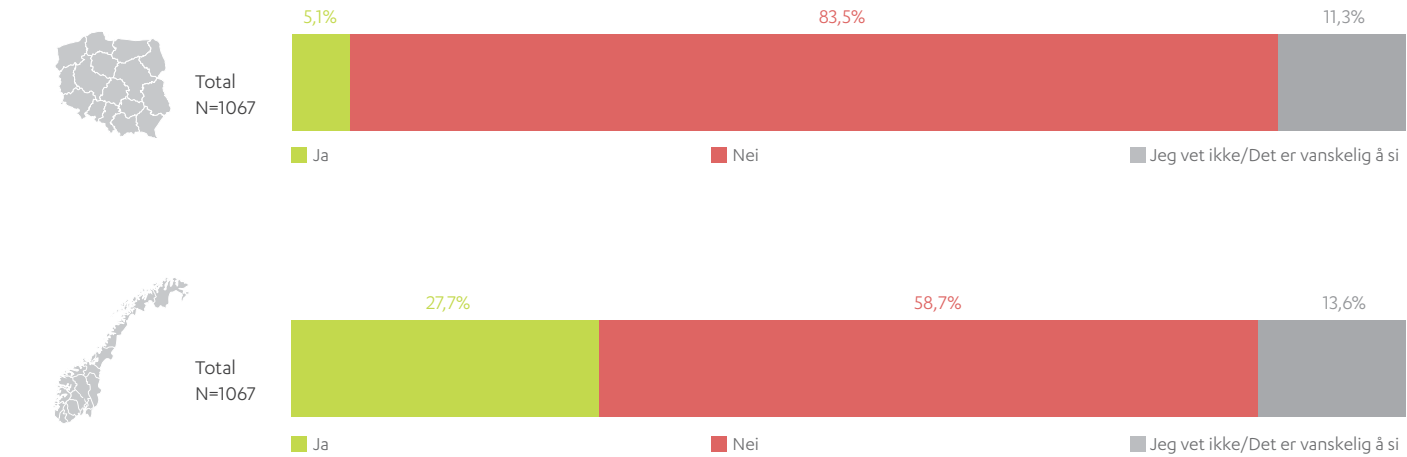
av å høyre til og dei verdiane som folk knyter til kulturminne. Det økonomiske potensialet til kulturminne blir også erkjent av fleirtalet av respondentane. Generelt sett viser resultatane frå Noreg ein noko høgare prosent av positive svar på verdien ein meiner kulturminne har, spesielt i kategoriane «svært viktig» og «viktig», medan det i Polen er viktigare at kulturminne finst på stader dei besøkjer på fritida.

2. Eit interessant poeng er at nordmenn viser ei sterkare tru på dei økonomiske verdiane av lokale kulturminne. Dette kan skuldast at det økonomiske potensialet til kulturminne har blitt framheva både i policydokument for kulturminnesektoren i Noreg det siste tiåret, og i diverse lokale strategiar på fylkes- og kommunenivå. Riksantikvaren har også utført eit pilotprosjekt for verdiskaping i kulturminnesektoren ved ti kulturminne over heile Noreg.

Er du interessert i det som skjer med kulturminner i ditt lokalområde?

Har du mulighet til å påvirke det som skjer med kulturminnene i ditt lokalområde?

Sjølv om samanhengen ikkje er klar, kan det auka fokuset på det økonomiske potensialet til kulturminne både nasjonalt og internasjonalt ha festa seg blant folk flest. I Polen har debatten om økonomiske følgjer av kulturminne ei kortare historie. Då kulturminne blir oppfatta som ei økonomisk utfordring og plikt, kan det hevdast at prosenten av polakkar som ser økonomisk potensial, er relativt høg. I Polen finst det ei rekkje eksempel på kulturminne som er brukt i kommersiell aktivitet. I samband med både polsk og internasjonal politikk er det sannsynleg at denne interessa vil vekse i åra framover.

3. Begge landa står likevel overfor ei utfordring med tanke på å byggje bru over gapet mellom den høge prosenten av respondentar som er positive til kulturminne og tilknytte verdiar, og prosenten av personar som engasjerer seg aktivt i kulturminne og vedlikehald av desse. Slik deltaking er nøkkelen til berekraftig kulturminneforvaltning på eit regionalt og lokalt nivå. Verdien av frivillig sektor i kulturminneforvaltning har blitt anerkjent av både Riksantikvaren og National Heritage Board of Poland. I 2014 lanserte Riksantikvaren ein strategi for samarbeid med den frivillige sektoren. Frå og med 2015 har National Heritage Board of Poland koordinert programmet «Volunteering for heritage» til dei som søker midlar til å utvikle idear om frivillig arbeid i lokalsamfunna sine. For begge institusjonane var HoME-prosjektet også ein viktig arena for nært samarbeid med lokale myndigheiter for å diskutere involvering i lokal kulturminneforvaltning lokalt. Lokale myndigheiter er ein viktig partner når det gjeld å oppmode og leggje til rette for sterkare lokalt frivillig engasjement for lokale kulturminne, og å støtte frivillige tiltak som fører til reelle resultat innan kulturminnevern.

Undersøkinga viser ein sterk positiv respons på verdien av kulturminne for både lokalsamfunn og individ. Det er derfor sterke indikasjonar på at lokalsamfunn i Noreg og Polen vil dra fordel av å bruke kulturminna sine som et verktøy for lokal utvikling. Dersom kulturminne blir rekna som verktøy som kan hjelpe, heller enn hindre, andre agendaer i lokalsamfunnet slik som utdanning, helse og økonomisk utvikling, tyder resultatane av denne undersøkinga på at dei vil få støtte frå innbyggjarane.

Verdien av kulturminne for lokalsamfunn og lokal utvikling

Eid og Vågsøy kommune

Alfred Bjørlo
Ordfører i Eid

Morten Andreas Hagen
Ordfører i Vågsøy

I kommunane Eid og Vågsøy er kulturarven eit viktig grunnlag for lokalt utviklingsarbeid. Lokale lag og organisasjonar, eldsjeler og næringsliv står bak lokale initiativ til å vidareutvikle kulturarven som grunnlag for oppleving og formidling.

Eid kommune har fått støtte til formidling og tilrettelegging for publikum knytt til gravhaugane på Myklebust i Nordfjordeid sentrum, som nyleg er lagt inn i Riksantikvaren si NBI-liste over nasjonalt viktige byar og tettstadar i norsk kulturhistorie. Det er svært gledeleg at vi no kan nå ut til fleire med historia om dei heilt spesielle vikingtidsfunna på Nordfjordeid, inkludert restane av det største vikingskipet som er funne i Noreg. Riksantikvaren si satsing på Eid er positivt for både kulturhistorie, reiseliv og sentrumsutvikling.

Løyvinga vil mellom anna bli brukt til å få opp ei kulturminneløype i Nordfjordeid sentrum med fokus på vikingtid og tidleg mellomalder, med både fysiske skilt og digital historieforteljing. Det vil også bli gjort fysiske tiltak

for å gjere dei spesielle vikingtidsfunna på Nordfjordeid lettare tilgjengelege for publikum.

Det er for tida også planar om etablering av eit opplevingssenter for Myklebust-funna på Nordfjordeid: Sagastad. Tiltaka som no kan gjennomførast, vil også styrke arbeidet med Sagastad-prosjektet.

Allereie i sommar blir det arrangert «Sagastad-vandringar» i Nordfjordeid sentrum kvar veke, som eit tilbod til både fastbuande og turistar.

I Vågsøy har vi to freda bygningsmiljø som vi er veldig stolte av. Vågsberget handelsstad er den eldste handelsstaden i ytre Nordfjord, med ei historie som skriv seg tilbake til 1600-talet. Det er framleis ein del restaureringsarbeid som står att før vi kan ta heile anlegget i bruk. Hagevik tønnefabrikk vart freda på midten av 90-talet. Fabrikken har blitt restaurert ved hjelp av mellom anna midlar frå Riksantikvaren og har høg dokumentasjonsverdi i eit industrihistorisk og kulturhistorisk perspektiv.

I tillegg arbeider ein no intensivt med å få på plass to museum i Vågsøy: eit krigshistorisk senter med utgangspunkt i Måløyraidet, og eit fiskerimuseum. Fiskeri har vore, og er på mange måtar framleis livsnerven i Vågsøy, og det er viktig å ta vare på den historia.

Ombygd naust/hytte i Torskangerpollen og ruiner frå naust. Vågsøy, Sogn og Fjordane. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

Gravhaugane i Eid sentrum, Eid kommune, Sogn og Fjordane fylke, Noreg. Foto: Eid kommune, kommunen sitt arkiv

4. Kulturminne i kommunane

Kommunane Eid og Vågsøy er i gong med å utarbeide kulturminneplanar, noko som kan vere til hjelp for å utnytte kulturminneressursane våre. Planane skal formidle kunnskap om kulturminne og verdien av desse. Kulturminne og kulturmiljø er viktige ressursar og verdar i lokalsamfunnet, og kulturminne kan ha både bruksverdi og verdi som kjelde til kunnskap og opplevingar.

Øygarden, Fjell og Sund kommune

Nils Kåre Skoge
Varaordfører i Sund

Kommunane Øygarden, Fjell og Sund har verdifull erfaring gjennom Riksantikvarens sitt verdiskapingsprogram på kulturminneområdet. Gjennom prosjektet *Perler i Nord-sjøløypa* har vi tatt sikte på lokalsamfunnsutvikling med utgangspunkt i natur og kulturminne langs gamle ferdslevegår i regionen. Lokale lag og organisasjonar, eldsjeler, skular, museum, kulturkontor og næringsliv samarbeider vidare om å formidle kulturarven i mest mogleg autentiske miljø. På studieturane med HoME-prosjektet har vi fått nyttig kunnskap om korleis vi kan arbeida vidare med kulturminne. Utfordringane er ulike og krev ulik tilnærming. Vi har lært at kulturminnearbeidet må ha eit berekraftig perspektiv både økonomisk, kulturelt, miljømessig og sosialt. Økonomisk handlar det om å ta i bruk gamle bygg til nye næringar og invitera til reiselivsopplevingar knytt

til kulturminne. Elles handlar det mykje om å byggja identitet, formidla kunnskap og skapa stimulerande nærmiljø med høg livskvalitet. Dette bidrar også til å støtta opp om folkehelsearbeidet i kommunane. Arbeidet med kulturminneplanar har høg prioritet framover. Målsettinga i planane er at kulturminne og kulturmiljø med deira eigenart og variasjon skal vernast både som ein del av vår kulturarv og identitet, men også som ledd i ei heilskapleg miljø- og ressursforvaltning.

Narol kommune

Stanisław Woś
Ordfører i Narol

Kulturarv er på en måte et vitnesbyrd om tiden som går. Den forteller om hvordan man levde før, om hvordan livet ser ut i dag og peker mot tiltak som skal verne kulturarven for framtidens generasjoner. Kulturminner er materiell og immateriell kulturarv etter tidligere generasjoner. Historien har etterlatt seg verdifulle historiske bygninger og lokale tradisjoner. Narol kommune er kjent for sin natur og har lovfestet vern av den. Naturen er altså kommunens store fordel, men samtidig en vesentlig utfordring. Siden nesten hele kommunen er inkludert i miljønettverket Natura 2000 og utgjør en betydelig del av verneområdet Roztocze, er det vanskelig med industriutvikling. Derfor kan økt satsing

på kulturminner bidra til økonomisk og sosial utvikling i området. Selv om kommunen fortsatt mangler gode veier og enkelte steder mangler kloakksystem, planlegger kommunale myndigheter å investere i både infrastruktur og kulturminnevern. Kommunens rolle som offentlig instans forplikter oss til å gjennomføre tiltak for å møte innbyggenes behov. Vi ønsker å forvalte kommunenes kulturminner på best mulig måte. Vi kombinerer utvikling av kulturtilbud for innbyggerne med vern av verdifulle historiske bygninger. Vi utarbeider strategier som ivaretar motivasjonen for, og formålene med, tiltakene som blir satt i gang av kommunen. Lokale myndigheter konsentrerer seg om sikring og vern av de historiske bygningene, finner en ny kulturfunksjon for dem og øker deres turistpotensial. Innbyggerne er også opptatt av lokale tradisjoner og immateriell kulturarv. Det er nettopp i tradisjonen de finner sin identitet. Tiltak som er knyttet til kulturminnevern gjennomført av kommunen, utløser en rekke refleksjoner i lokalsamfunnet. Innbyggerne blir engasjert til å presentere forslag til markedsføring av de mest ettertraktede kulturminnene.

Horyniec-Zdrój kommune

Piotr Wojtylszyn
Rådmann i Horyniec-Zdrój

Ved å delta i prosjektet «HoME – Heritage of my environment» er det blitt tydelig at kulturarv betyr mye mer enn kun gamle bygninger og monumenter. Det er også et slags vitnesbyrd om hvordan livet til tidligere generasjoner var – hvordan de ble bygget og hvilke vaner og tradisjoner de fulgte. For lokale myndigheter blir kulturarv et stadig større arbeidsområde. Samfunnet begynner å forstå at nå som globaliseringen har gjort seg gjeldende i alle aspekter av vårt liv, er det nettopp kulturarven som skiller lokalsamfunnet fra andre samfunn. Dette gjelder både karakteristiske folkedrakter, sanger, matretter og lokale skikker. Multietnisitet er et annet forhold som styrker kulturarvens mangfold. Før annen verdenskrig ble Horyniec-Zdrój-området bebodd av ukrainere, jøder og polakker. Av hensyn til de helsebringende egenskapene som fra naturens side finnes i Horyniec-Zdrój og vilkår knyttet til landskapsvern (100 % av kommunens areal er landskapsvernområde), initierer innbyggerne, i samarbeid med lokalstyret, tiltak som retter søkelyset mot kulturarven. Lokalstyret samarbeider med kommuner fra Lublin og Helligkorsprovinsen for å markedsføre den historiske ruten «Kong Jan III Sobieski av Polen».

Samarbeid med nabokommunene er også meget viktig, og det består i markedsføring av Roztocze. Takket være et internasjonalt samarbeid for kulturarv har man satt i stand to parker med helsebringende kildevann av historisk verdi, i Horyniec-Zdrój og Morszyn i Ukraina. Venneforeningen for Horyniec-området er et veldig godt eksempel på et samfunnsinitiativ. Foreningen er aktivt engasjert i rydding og vedlikehold av gamle gravlunder og kors som står ved veiene. Bygdekvinnelaget ivaretar immateriell kulturarv ved å holde i hevd lokale mattradisjoner. Hensynsfull markedsføring av kulturarven står sentralt når det gjelder bevaring av den. Der som kulturarven brukes på en riktig måte, kommer den til å bidra til økt turisme i kommunen.

Węgorzewo kommune

Krzysztof Piwowarczyk
Ordfører i Węgorzewo

Hver kommune må kartlegge elementer som kommunens identitet kan bygges på. Identiteten er noe som er nødvendig for integreringen av lokalsamfunnet, utdanningen av den unge generasjonen, utviklingen av turistnæringen og planleggingen av kommuneplaner. Kulturarv er uten tvil et slikt element – dette gjelder både materielle og im-

Den freda handelsstaden Bukken, Sund kommune, Hordaland fylke. Foto ukjend, Riksantikvarens sitt arkiv

Håndverksmarked i Narol. Foto: A. Boldaniuk, arkiv: Narol kommune

Teatr Dworski (Adelsteateret) i Horyniec-Zdrój. Fotograf: J. Urban, Kultursenters arkiv i Horyniec-Zdrój

materielle verdier, som er videreført fra våre forfedre, og som kjennetegner vår kultur.

Det hender ofte at daglig arbeid med å imøtekomme kommunens behov, tar søkelyset bort fra kulturarven. Det er kanskje fordi en riktig ivaretagelse av kulturminner krever mye tid, iver og betydelige midler fra kommunebudsjettet. I mange tilfeller mangler man gode investeringsprioriteringer, noe som presser mer ambisiøse kulturminneoppgaver lengre tilbake. Særlig gjelder dette kulturminner, der det kan medføre store konsekvenser dersom det ikke gis årlig støtte.

Man må huske at kommunen må ivareta kulturarven for kommende generasjoner. Derfor er det viktig med samtlige tiltak som øker betydningen av kulturarv og som øker bevissthet om vernebehov. Sammen med innbyggerne står vi overfor et valg: Vi kan enten glede oss over kulturarven for oss selv og turistene, eller skamme oss over forfalne arkitekturperler som finnes i vårt lokalområde.

Dammen i Leśniewo Górne, arkiv: Turistkontoret i Węgorzewo

Arbeid med kulturarven og kulturminneplanar

Eid kommune

Cecilie Marie Åshamar
Eid kommune

Eid kommune, med kommunesenteret Nordfjordeid, ligg blant fjord og fjell på Vestlandet. Her har det levd menneske i lange tider, noko som har gjeve oss ein rik kulturarv. Dei eldste spora frå menneske sine levde liv og virke i Eid er frå eldre steinalder.

I dag er vikinggravhaugane i sentrum, trehusmiljøet i Eidskata og Tverrgata og eksersisplassen ved Eidselva viktige område som alle eidarar har eit forhold til.

Det å invitere er Eidasamfunnet sin kjerneverdi. Vi ynskjer difor å invitere til å oppleve og utvikle kulturarven i Eid, slik at fleire kan lære om og ha glede av den felles arven vår frå menneskje som har levd før oss.

Eid kommune arbeider med ein kulturminneplan. Føremålet med denne satsinga er å auke kunnskapen om kulturarven vår som grunnlag for å utvikle lokal identitet, aktivitet og verdiskaping. I dette arbeidet er det viktig å arbeide med den felles forståinga vår av kulturminne som ein potensiell ressurs i den lokale samfunnsutviklinga.

Vi har mange ressurspersonar som har kunnskap om kulturarven. Fleire lag og organisasjonar brukar kulturminne meir eller mindre bevisst i aktivitetane sine. For

vidare utvikling basert på kulturarven, er det viktig å gjere kunnskapen tilgjengeleg for alle som ynskjer å nytte denne ressursen. Til dette har Eid kommune nytta ein nasjonal databank for kulturminne. Dette gjer det enklare for både næringsliv, lag og organisasjonar å utvikle aktivitetar og opplevingar samt å skape verdier basert på kulturarven vår. Det er viktig for oss å gjere kulturarven tilgjengeleg for innbyggjarar og besøkande.

Gjennom arbeidet med kulturminneplanen, skal vi som samfunn einast om dei viktigaste kulturminna for oss. Den stadlege identiteten vår er knytt til særpreget ved staden. For å bevare og styrke den stadlege identiteten ynskjer vi å auke folk si interesse for kulturminna og bidra til at kunnskap om kulturarven vår vert overført mellom generasjonar.

I dialogmøte har kommunen og innbyggjarane i bygdene diskutert kva kulturarv som særpregar dei ulike bygdene i Eid, og kva kulturminne som i dag er symbol for denne kulturarven. Her har vi møtt innbyggjarar som er engasjerte i historie og bygdeutvikling. Saman har vi reflektert over dei ressursane vi har og skapt nye tankar rundt potensialet i å nytte desse ressursane for å utvikle lokalsamfunnet, både sosialt og økonomisk.

Dialogmøta i kvar bygd vart følgde opp med eit felles kurs for å lære å bruke den nasjonale databanken til å løfte fram dei viktigaste kulturminna. For å halde oppe

interesse hjå folk har vi konsentrert arbeidet med kulturminna rundt historia som folk kan fortelje om dei. Det er nemleg historia knytt til det levde liv som gjer dei fysiske kulturminna spennande. Deltakarane på kurset fekk heva kompetansen sin til å dele kulturminne med andre, samtidig som samfunnet fekk meir kunnskap om kulturminna i Eid. Ein vinn-vinn-situasjon.

Kulturminneplanen for Eid kommune er framleis under utarbeiding. Vi ser allereie no at samtalen med innbyggjarane har vore viktig for å skape ei felles forståing rundt kulturarven som ein ressurs for utvikling basert på særpreget vårt. Lokale aktørar i Eid har alltid vore dyktige til å ta initiativ til å skape aktivitet i kommunen.

I samfunnsbiletet har vi sett at det har vore meir aktivitet knytt til kulturarven vår, spesielt i Nordfjordeid sentrum. Eit døme er at den oppveksande generasjonen, barnehagebarna i Eid, har fått opplevingar knytt til kulturminne. Under kulturatta i november baud vi på «sirkus og bollar» med vikinggravhaugane som kulisse. Framtida vil vise kva vi får til saman.

Vågsøy kommune

Odd Gunnar Myhre
Vågsøy kommune

Vågsøy er ei naturperle som ligg ytst i Nordfjord. Kommunen har eit aktivt næringsliv med hovudvekt på marine

Kannesteinen, Vågsøy kommune. Foto Ingunn Holm, arkiv: Riksantikvaren

næringar og innovative teknologibedrifter. Kommunen har omlag 6000 innbyggjarar, og Måløy er kommunesenter, med sine omlag 3500 innbyggjarar.

Kulturminne og kulturmiljø er viktige ressursar og verdier i lokalsamfunnet. Kulturminne kan ha verdi som kjelde til kunnskap og opplevingar, og som bruksverdi. Det er opp til kommunen å avgjere kva som er viktige kulturminne; den lokale verdien. Utover det kan kulturminnet også ha regional eller nasjonal verdi. I nokre tilfelle kan kulturminneverdiane også vere på eit internasjonalt nivå.

Den offentlege forvaltinga har eit særskilt ansvar for å sikre at dei nasjonale måla for kulturminneforvaltning vert oppfylte. Gjennom bruk av plan- og bygningslova blir kommunen sentral i dette arbeidet. Det er ei forventning frå regjeringa at kommunen registrerer og verdset kulturminne og kulturmiljø som har lokal verdi og arbeider desse inn i planar etter plan- og bygningslova. Ifylgje samfunnsdelen i Kommuneplan for Vågsøy 2013–2025, skal det utarbeidast ein kulturminneplan for Vågsøy.

Riksantikvaren og fylkeskommunane inviterte kommunane til samarbeid for å styrke kommunal kulturminneforvaltning. Vågsøy kommune bestemte seg for å setje i gang arbeidet med å registrere kulturminne og utarbeide ein kulturminneplan for kommunen. Målet er at planen skal bli eit godt verktøy for forvaltning, samtidig som den aukar merksemda og kunnskapen om kulturminna.

Riksantikvaren ønskte at kommunane skulle ta tak i registreringsarbeidet og oppretta ei ordning der kom-

Korparade i Eidskata, Eid kommune, Sogn og Fjordane fylke, Noreg. Foto: Eid kommune

munane kan søkje om midlar til dette arbeidet. Vågsøy kommune var mellom dei kommunane som fekk løyvd midlar til dette. Vågsøy kommune etablerte eit samarbeid med Kystkulturlaget i Vågsøy, Fiskerimuseet i Måløy, Stiftelsen Måløyraidsenteret og Vågsøy Historielag. Saman har vi fått registrert nokre kulturminne og lagt registreringane inn i databasen Kulturminnesøk. Vågsøy kommune fekk òg midlar frå Sogn og Fjordane fylkeskommune til utarbeiding av lokal kulturminneplan. Vi har fått til eit vidare samarbeid med dei laga og organisasjonane som var med på å registrere kulturminna.

Planen skal ha som mål å formidle kunnskap om kulturminne og verdien av desse til innbyggjarar i eit vidt perspektiv. Planen vil også vere viktig for eigarar av kulturminne. Kulturminnet si forankring i planen er viktig med tanke på offentlege stønadsordningar og tilgang på rettleiing i bruk og vedlikehald.

Øygarden, Fjell og Sund

Laila Klemetsaune
Sund kommune

Det at Øygarden, Fjell og Sund deltok i Riksantikvarens sitt verdiskapingsprogram på kulturminneområdet 2006–2010, «Perler i Nordsjøløypa», intensiverte og skapte breitt engasjement i kommunane sitt arbeid med kulturminne. HoME-prosjektet sine studieturar på Vestlandet og i Polen var ei god oppfølging og stadfesting på at vi er på rett veg. Vi har fått med oss viktig kunnskap og erfaring i kulturminnearbeidet.

Med støtte frå Riksantikvaren og Hordaland fylkeskommune er vi i ein startfase med å laga kulturminne-

planar i alle tre kommunane. I planarbeidet held vi fast på at kulturarven skal vera ei investering for framtida. Kulturminna skal fungera både som eit grunnlag og utgangspunkt for ny kunnskap, gode opplevingar og berkraftig utvikling.

Perler i Nordsjøløypa konsentrerte seg om kulturminne langs Nordsjøløypa gjennom Øygarden, Fjell og Sund. I utarbeiding av kulturminneplanane er alle delar av kommunane med. Kommuneplanane med arealdelar er styrande for administrasjonen og forvaltinga av kulturminne. Kulturminneplanane skal definera det den einskilde kommunen finn særleg viktig å ta vare på. Kulturminne skal registrerast og følgjast opp i ein forpliktande handlingsplan.

Øygarden, Fjell og Sund er også i gang med å laga utkast til ein felles kulturminneplan. Målet er å bruka sams mal og design. Dette gjer vi som ei førebuing til at vi kan verta éin kommune om nokre år. Vi er i ein tidleg fase og er opptekne av korleis vi best kan organisera registreringane av kulturminna. Det er ynskjeleg med ein felles base som både administrativt personale og frivillige kan nytta. Basen må vera lett å finna fram i for alle kulturminneinteresserte og ansvarlege politikarar.

Kulturadministrasjonane i Askøy, Øygarden, Fjell og Sund har eit regionalt samarbeid gjennom IKKUS (Inter-Kommunalt KulturSamarbeid). Ei av satsingane har vore å få oppretta ei stilling som bygningsvernkonsulent. Dette var viktig for oss i arbeidet med kulturminneplanar, fordi vi mangla kompetanse på bygningsvern. Regionråd Vest prioriterte denne prosjektstillinga i sine søknader om skjønsmidlar til Fylkesmannen. Fylkesmannen har gjeve tilskot i alt tre gonger. Dei største løyvingane er likevel frå fylkeskommunen. Bygningsvernkonsulenten er tilsett i Museum Vest, der 80 % av stillinga skal

Ortodoks kirke i Narol, før og etter oppussing. Foto: R. Pinkowicz, Krzysztof Świętojański, Narol kommunes arkiv

nyttast på bestilling frå kommunane og 20 % på Museum Vest si eiga satsing i regionen.

Kommunane, musea og frivillige lag samarbeider godt om tilrettelegging og med å skapa opplevingar rundt kulturarven. Registreringsarbeid, kunnskap og kulturminneopplevingar er viktige element i arbeidet med å ta vare på verdifull kulturarv og byggja identitet og gode lokalsamfunn.

Narol kommune

Stanisław Woś
Ordfører i Narol kommune

Områdene som tilhører Narol kommune har en rik historie. Det var i denne regionen at polske, ukrainske og jødiske samfunn levde sammen i ro og fred. De to naboene Narol og Lipsko lå på en handelsrute mellom Lwów og Zamość, og var hovedsentre for sosial og økonomisk utvikling på 1700-tallet. Dessverre ble byene ødelagt gjentatte ganger som et resultat av tatarske angrep, brann og kriger. Det finnes en rekke kulturminner som vitner om Narols multikulturelle fortid. De brukes sjelden til sitt opprinnelige formål, og de fleste av dem mangler eiere. De mest verdifulle kulturminnene vedlikeholdes etter planen, så lenge de tilhører kommunen. I noen tilfeller blir kulturminner også tilpasset nye kultur- og samfunnsformål. Det er viktig å nevne at enkelte kulturminner utgjør en stor utfordring for de lokale myndighetene ettersom kommunene mangler ressurser til å renovere dem. Alt i alt dreier det seg om en viktig og verdifull kulturarv. Situasjonen er ikke noe hinder, men tvert imot noe som motiverer myndighetene til å søke om eksterne ressurser for istandsetting av kulturminnene.

Narol kommune gjennomfører sine oppgaver knyttet til kulturarv på egen hånd, ved å engasjere egne institusjoner og skoler, og ikke minst ved å samarbeide med frivillige organisasjoner.

Hvert tiltak som tar sikte på å ta vare på kulturarven krever en forsvarlig utforming av strategi, sikring av økonomiske ressurser, og engasjement fra de kommunensatte. Kommunen er selvstendig når det gjelder gjennomføring av oppgaver som involverer betydelige pengesummer. Det er fortrinnsvis investeringer knyttet til vern av verdifulle og historiske bygninger som tilhører kommunen. Et av de viktigste investeringsprosjektene er tilpasning av den gamle ortodokse kirken i Krupiec til en ny kulturfunksjon. I dag rommer bygningen et konsert- og utstillingssenter. Den nye funksjonen skapes hovedsakelig av det kommunale kultursenteret i Narol. Der arrangeres det ulike kulturbegivenheter som konserter, maleri- og fotoutstillinger, forestillinger og ikke minst dans.

Kommunen satser på investeringer som bidrar til utvikling av turistnæringen.

Her er det verdt å nevne revitalisering av gamletorget i Narol, som ga bedre utnyttelse av potensialet til en istandsatt gammel skole og et tidligere fjøs. De to bygningene brukes i dag til nye kultur- og samfunnsformål. I den gamle skolen er det to institusjoner; et kommunalt hjelpesenter og et multimediebibliotek. Det gamle fjøset skal tilpasses slik at det kan brukes som et sosioterapeutisk senter. Revitalisering av gamletorget ga stor gevinst for det offentlige rommet i sentrum av Narol. Nå minner byen om en liten galisisk by, noe som øker regionens turistpotensial.

Skolene i Narol kommune bidrar til å gjøre den unge generasjonen bevisst på kulturarvens verdi. Elevene steller soldatgraver, deltar i patriotiske markeringer og tar vare på små kapeller og kors som står ved veiene. Takket være lærernes og elevenes engasjement har det blitt utgitt et sanghefte, en CD med folkemusikk og en samling av legender fra regionen.

Kommunen gir også økonomisk støtte til organisasjoner som driver med immateriell kulturarv, spesielt Koło Gospodyń Wiejskich (bygdekvinnelaget). De presenterer lokale mat- og kunsttradisjoner under forskjellige arrangementer som mai-fester og galisiske basarer. Kommunen samarbeider med frivillige organisasjoner om restaurering av historiske ortodokse kirker i tre og gravlunder i stein fra Brusno. Kommunen tar vare

Konsert i den nyoppussede ortodokse kirken i Narol. Foto: A. Boldaniuk, arkiv: Narol kommune

på arkitektur typisk for Narols landskap, som kors ved veiene, kapeller og monumenter.

Et eksempel på et samarbeid med frivillige organisasjoner er prosjektet for vern av den ortodokse kirken i tre og klokketårnet i Wola Wielka. Dette er et eksempel på utfordringer knyttet til gjennomføring av planlagte tiltak innen kulturminnevern. Selv om hele prosjektet var forberedt i henhold til alle formelle standarder og i henhold til loven, kunne ikke prosjektet gjennomføres grunnet eksterne faktorer som var uavhengige av kommunen og den frivillige organisasjonen. Dette utelukker imidlertid ikke muligheten for å gjøre flere forsøk på å redde det unike kulturminnet.

Izba Pamięci (Minnekammeret) i Lipsko spiller en vesentlig rolle i å beskytte tradisjon og kultur i vår kommune. Izba Pamięci ble etablert i en bygning som tidligere rommet grunnskolen i Lipsko. Dette var mulig takket være engasjement til kommunen og privatpersoner som tilgjengeliggjorde og tilbød verdifulle løse kulturminner fra regionen. Samlingene er delt inn i tre utstillinger: arkeologisk, historisk og etnografisk. To personer gjør samlingen tilgjengelig for besøkende, og disse arbeider gratis. Det er også de to frivillige arbeiderne som tar vare på kulturminnene.

Hvert tiltak knyttet til vern av kulturarv gjennomført av kommunen, blir publisert og formidlet. Markedsføring gjennomføres av by- og kommunale myndigheter i Narol, som utarbeider billedokumentasjon og utgir brosjyrer, album, kalendere og sanghefter. Materialene distribueres kostnadsfritt blant innbyggerne i kommunen, turister og andre besøkende.

Et gammelt, tradisjonelt trehus. Foto: B. Kazior, privat arkiv

Horyniec-Zdrój kommune

Piotr Wojtyszyn
Rådmann i Horyniec-Zdrój

Horyniec-Zdrój kommune er en liten, og ikke særlig rik, kommune som ligger i Sørøst-Polen. Kommunen har status som en helsekommune på bakgrunn av sine naturressurser, noe som gjør at besøkende fra hele landet får anledning til å bli nærmere kjent med Horyniec-Zdrój. I kommunen finnes det også en rekke kulturminner som tiltrekker turister. Blant de viktigste kan man nevne: Det ortodokse kirkekomplekset med forsvarsfunksjon fra 1500-tallet (ført inn på UNESCOs verdensarvliste), Palasset til Poniński-familien, Teatr Dworski (godseierens private teater) fra 1800-tallet, den fransiskanske kirken og klosteret fra 1600-tallet, den gresk-katolske gravlund i Stare Brusno, Lysthuset på vannet i Nowiny Horynieckie og flere andre. Kulturminnene har forskjellige eiere, og deres tilstand er i stor grad avhengig av hvem som eier dem. De kommunale myndighetene setter stor pris på alle initiativer rettet mot bevaring av kulturarven, og gjennomfører også selv en rekke tiltak rettet mot kulturminnevern. Samtlige aksjoner igangsatt av Horyniec-Zdrój kommune som fremmer og utvikler kulturarven, avspeiles i kommunens utviklingsstrategi. Likevel er gjennomføringen av disse ofte avhengig av eksterne midler, noe som kan gi inntrykk av at tiltakene foretas litt på måfå.

I det siste har kommunen satt i stand Teatr Dworski, som rommer det kommunale kultursenteret. Dette vellykkede prosjektet ble finansiert av utviklingsprogrammet for landområder for årene 2007–2013. Samarbeid på internasjonalt nivå med den ukrainske kurbyen Morszyn resulterte i finansiell støtte på totalt fire millioner euro fra det grenseoverskridende programmet Polen–Hviterussland-Ukraina 2007–2013. Takket være støtten var det mulig å revitalisere historiske parker med helsebringende kildevann på begge sider av grensen.

Samarbeidet med eksterne institusjoner, blant annet Grenselandmuseet i Lubaczów og foreninger som opererer i kommunen, har også vært en stor suksess. Samarbeidet består hovedsakelig i økonomisk og materiell støtte til initiativer rettet mot kulturminnevern, gjennomført av de nevnte institusjonene. Et godt eksempel på samarbeidet mellom Horyniec-Zdrój kommune og Grenselandmuseet i Lubaczów er et felles tiltak for å føre det ortodokse kirkekomplekset i Radruż inn på UNESCOs verdensarvliste. Kommunen har overlatt en del av sitt ansvarsområde til museet og støttet det under prosessen knyttet til listeføring. Samme år som komplekset ble ført inn på UNESCOs verdensarvliste, ble det holdt et utendørs historisk arrangement like ved komplekset.

Hovedtemaet for arrangementet var arven etter Kong Jan III Sobieski av Polen, som han etterlot seg i Horyniec-Zdrój kommune. Arrangementet var svært vellykket og samlet nesten seks tusen deltakere. Kommunens størrelse tatt i betraktning (5000 innbyggere), kan dette anses som en stor suksess. Arrangementet ble finansiert av operasjonsprogrammet for utvikling av Øst-Polen (EU-program), og resulterte i en effektiv markedsføring av regionens rike historie og selve komplekset i Radruż.

Takket være deltakelsen i prosjektet «*HoME – Heritage of My Environment*» har det blitt gjennomført tiltak for å verne et tradisjonelt hus med stråtak i Wólka Horyniecka, som var i privat eie, men som nå er overdratt til kommunen. Huset blir flyttet til nærheten av den ortodokse kirken i Nowe Brusno der Grenselandmuseet vil ha et faglig ansvar.

Kulturarv betyr mer enn kun bygninger. Begrepet dekker også vaner, skikker, tradisjoner, karakteristiske folkedrakter og matretter. Bygdekvinnelaget, med sine driftige medlemmer, er svært engasjert i denne typen kulturarv. Kommunen forsøker å legge forholdene til rette for slike organisasjoner ved å bygge nye eller pusse opp eksisterende bygninger. Kommunen støtter opp økonomisk og er positive til aktiviteter som blir gjennomført. Bygdekvinne lagets virksomhet garanterer videreføring av tradisjoner til de kommende generasjoner, bidrar til økt identitetsfølelse, bygger fellesskapsfølelse og gir innbyggerne mulighet til å utvikle sine lidenskaper og interesser.

Den aller største utfordringen knyttet til de forlatte kulturminnene, er å finne en passende funksjon for bygningene. Det er først da de kan bevares i forsvarlig stand. I Horyniec-Zdrój kommune finnes det imidlertid veldig få forlatte kulturminner. De fleste er blitt istandsatt og er godt forvaltet. Likevel må de kulturminnene som fortsatt gjenstår å bli tatt vare på, holdes i forsvarlig stand. Her er det ofte økonomiske forhold og eiendomsforhold som spiller inn. Tross sine begrensede midler forsøker kommunene å satse på kulturarv fordi man mener at det store potensialet kan være et trekkplaster for turistnæ-

Friluftsmuseet i Węgorzewo. Foto: K. Kładko, arkiv: Turistbyrået i Węgorzewo

ringen, og følgelig utvikle tjenestesektoren i kommunen. År etter år økes derfor prosenten av utgifter brukt på kulturarv. 2014 var et rekordår i så måte, der utgifter til kulturminnevern utgjorde 30 % av kommunens totale budsjett, noe som i stor grad var forårsaket av revitalisering av en park med helsebringende kildevann. Ellers ligger utgifter til kulturarven på 2–4 %. Tiltak rettet mot kulturminnevern kan påvirke to viktige faktorer: Den første, som er lett å måle, er økonomiske faktorer. Den andre, som er vanskeligere å kvantifisere, er en økt kulturbvissthet blant innbyggerne og turister som besøker Horyniec-Zdrój kommune.

Węgorzewo kommune

Krzysztof Piwowarczyk
Ordfører i Węgorzewo

Węgorzewo kommune har gjennomført en rekke tiltak innen kulturminnevern. Blant de viktigste tiltakene de seneste årene er den sengotiske kirken viet til St. Peter og Paul, den gamle gresk-katolske kirken, jernbanestasjonen og palasskomplekset i Sztynort Duży. Finansiell støtte til prosjekter gjennomført av frivillige organisasjoner utgjør også et vesentlig innslag i kommunens virksomhet. «*Kulturarven vår*» og lokale kulturinstitusjoner som Museet for folkekultur eller Kultursenteret i Węgorzewo gjør veldig mye for kulturarven i kommunen. Det er nå blitt oppnevnt et spesielt team ved rådhuset i Węgorzewo som skal samarbeide med den polsk-tyske foreningen for kulturminnevern for å utarbeide et prosjekt for omfattende istandsetting av palasset i Sztynort. Det skal søkes midler fra programmet «*Østre Polen*» for perioden 2014–2020.

Fylkeskommunane som støttespelar i kulturminneforvaltinga i kommunane

Gunhild Berge Stang
Sogn og Fjordane fylkeskommune

Elizabeth Warren
Hordaland fylkeskommune

Fylkeskommunane utgjer det regionale forvaltingsnivået i Noreg, og med heimel i plan- og bygningslova samt kulturminnelova har fylkeskommunen ansvar for den regionale kulturminneforvaltinga.

Sogn og Fjordane og Hordaland er fylke prega av mange og små kommunar. Særleg Hordaland er òg prega av sterke demografiske endringar, med høg vekst i kystregionen og nedgang i indre strøk. Desse endringane utfordrar fylka sine kulturminne på ulike vis. Mens kulturminne og kulturlandskap i indre strøk er prega av nedfall og gjengroing, er kulturminne i vekstområde ofte i fare for fjerning, riving eller ombygging.

Kommunane har ei nøkkelrolle i forvaltinga og utviklinga av kulturminna, men har små ressursar og ikkje høve til å byggje opp brei kulturminnefagleg kompetanse. Dette er ei av utfordringane for kulturminnevernet i våre regionar. Det er også ei utfordring at tapet av lokale kulturminne er høgt. Dette er bakteppet for at begge fylkeskommunane har sett i verk ei omfattande satsing på lokale kulturminneplanar. Utgangspunktet for satsinga er todelt: 1) ønskje om å sikre eit betre vern av kulturminna, og 2) ønskje om å bruke kulturminna aktivt som ein ressurs i verdiskaping og lokalsamfunnsutvikling.

Å setje søkjelyset på kulturminne som ressurs for verdiskaping i vid forstand, har vore avgjerande for å motivere kommunane til å utvikle politikk og strategiar på kulturminnefeltet. Skal ein få til lokal verdiskaping rundt kulturminne, må kommunane i større grad sitje i førarse- tet i forvaltinga og utviklinga av kulturminneressursane. Det føreset at kommunen og lokalsamfunnet elles har naudsynt kunnskap og kompetanse, noko som er krevjande i små og mellomstore kommunar. Ein god kulturminneplan som samordnar lokalkunnskap og fagkunnskap, vil vere ei god løysing på desse utfordringane.

Det er ei umogleg oppgåve å ta vare på alle kulturminne. Det er derfor det er utruleg viktig å identifisere, få kunnskap om og sikre dei kulturminna som har og kan ha stor verdi for kommunen. Derfor må kommunane, saman med innbyggjarane, ta stilling til kva slags kulturminne som er viktige for kommunen sin identitet og som er med på å fortelje dei ulike historiene knytte til kommunen. Begge fylkeskommunane er opptekne av at det er innbyggjarar og frivillige saman med kommunen som skal stå for og ta del i registrering og prioritering av kulturminne.

Det å få kjennskap til og eit eigarforhold til kulturminne er nøkkelen til å få til eit betre vern.

Fylkeskommunane har lagt opp til ulike tiltak for å støtte opp under kulturminneplanarbeid i kommunane. Vi skal tilby rettleiing i dei ulike fasane av kulturminneplanarbeid, sørgje for ein arena kor kommunane kan utveksle idear og erfaringar, halde kurs i kulturminneregistrering, kulturminneforvalting, praktisk bygningsvern, lovverk og liknande samt gje kommunane økonomisk støtte og faglege råd.

Å styrke kulturminnekompetanse lokalt er eit viktig verkemiddel for å redusere tap av kulturminne og bidra til at kommunane legg til rette for bruk av kulturminne som ein ressurs for oppleving, kunnskap og verdiskaping. Samarbeid mellom stat, fylkeskommune, kommunar, museum og frivillige skal utviklast til beste for den lokale kulturminneforvaltinga.

Gamle Nordfjordeid sentrum. Foto Anders Sellevold Aaseth, arkiv: Riksantikvaren

Anna Koziol
National Heritage Board of Poland

Aleksandra Petie Einen
Riksantikvaren

Kulturminner kan spille en viktig rolle i den sosiale og økonomiske utviklingen i kommunene både i Norge og i Polen. For å kunne dra nytte av kulturminner som ressurs må kommunene ta en aktiv rolle i bevaring og forvaltning, samtidig som de må stimulere til godt samarbeid med frivillige organisasjoner, private eiere, museer og andre aktører som utgjør verdifulle partnere for kulturminnevernet. Artiklene i dette kapitlet presenterer både utfordringer og gode eksempler på samarbeid og godt kulturminnevern, illustrert gjennom prosjekter og steder som ble besøkt i løpet av studieturer i Norge og Polen. Vi håper artiklene kan være til inspirasjon for kommuner, lokalsamfunn, frivillige, private eiere og andre interesserte aktører.

Case-studiene i artiklene varierer fra museer til et stort utvalg forskjellige kulturminner og steder. Variasjonen viser ikke bare bredden av steder; fra et fyrtårn i Norge til et palass i Polen, men gir også innsikt i forskjellige utfordringer, løsninger og muligheter som er representert ved de forskjellige kulturminnene. Selv om de nasjonale forvaltningssystemene er forskjellige, viser artiklene at aktører i Norge og Polen møter mange av de samme utfordringene. Dette viser at å utveksle kunnskap i en internasjonal kontekst kan være viktig for å finne gode løsninger lokalt.

Artiklene viser også den viktige rollen som lokalsamfunn, eiere, frivillige og andre aktører har i kulturminnevernet. Slike aktører utfører ikke bare fysisk restaurering av kulturminner, men bidrar også gjennom lærings- og utdanningsaktiviteter, lokalt næringsliv, og ved å skape møteplasser og arenaer i lokalsamfunnet. Mange av eksemplene viser også vellykket samarbeid mellom frivillige aktører, private eiere og kommunene, som er med på å styrke den lokale kulturminneforvaltningen og utviklingen av lokalsamfunnet. Dette illustreres spesielt gjennom hvordan lokalsamfunn bruker kulturminner aktivt for å oppnå forskjellige mål og strategier, som satsinger på turisme og i opplærings-/skoleøyemed. Videre bruker også lokalsamfunnene kulturarven aktivt for å skape møteplasser for samhandling, som igjen er med på å styrke det sivile samfunnet lokalt.

Artiklene er gruppert under følgende overskrifter: «Frivillig arbeid og kulturminnevern», «Kulturminner og økonomisk verdiskaping», «Immateriell kulturarv», «Museer og kulturarv», «Kulturminnebasert verdiskaping» og «Kulturminner og ny bruk». Artiklene er plassert under overskriftene basert på hvilket tema de representerte

under studieturene i Norge og Polen. Dette gjør det mulig å sammenligne norske og polske erfaringer. Selv om artiklene er gruppert slik, representerer de fleste artiklene flere problemstillinger som strekker seg på tvers av overskriftene. Dette viser at kulturminner er mangefasetterte og dermed kan brukes i en rekke ulike verdiskapingsstrategier i sine lokalsamfunn.

5.

Fra teori til praksis: Kulturminner som et verktøy for lokal utvikling

5.1.

Sosialt engasjement i lokal kulturarv

Sporene fra våre naboer

Kirkegården i Stare Brusno – Venneforeningen for Horyniec-området | Horyniec-Zdrój kommune

Glemt fortid

Krigskirkegården i Nowa Guja – Venneforeningen for Kętrzyn-området, Zofia Licharewa | Węgorzewo kommune

Sterk historie på ein liten stad

Telavåg – Nordsjøløypegruppa Ut mot havet | Sund kommune

Selstøbuene – dei einaste husa som sto igjen etter at den tyske okkupasjonsmakta brende tettstaden Telavåg i 1942, Sund kommune. Foto: Ellen V. Mauritzen, arkiv: Riksantikvaren

Sporene fra våre naboer

Kirkegården i Stare Brusno – Venneforeningen for Horyniec-området Horyniec-Zdrój kommune

Stare Brusno er en bygd som var kjent for sin steinproduksjon fra 1350-årene fram til 1940-årene. Bygdas navn stammer trolig fra «brus», et gammelt slavisk ord som betyr bryne, kvernstein eller en blokk sandstein. Innbyggerne i bygda ble kalt for «gruvearbeidere» (de fleste av dem var rutenere), og de brukte stadig bedre metoder for utforming av gravkors og kors som skulle plasseres langs veiene. Det var hele familier som drev med denne typen håndverk. Korsene ble laget av grov- og finkornet kalkstein av marin opprinnelse. Steinen ble utvunnet ved foten av fjellet Gora, lokalt i bygda. Takket være den godt organiserte omreisende handelen ble gravsteiner fra Brusno populære i store deler av den tidligere Lwów-provinsen og nærliggende områder. Slike gravsteiner finner man på kirkegårder og gravlunder opptil 100 km fra Stare Brusno, blant annet i Rzeszów, Kolbuszowa, Sieniawa, Leżajsk, Przemyśl, Jaworów, Radymno, Żółkiew og Lwów. Den største andelen av produksjonen fra verkstedene i Brusno ble imidlertid brukt i bygdas nærmeste omgivelser. Kalksteinen dominerte lokale kirkegårder og satte sitt preg på kulturlandskapet i den sørlige delen av Rostocze, særlig innenfor Horyniec-Zdrój kommune. Steinarbeidere fra Brusno utarbeidet en form som var veldig typisk for deres produkter. Dette var en såkalt korsfigur med et relieff av den korsfestede Jesus flankert av to skikkelser: Jomfru Maria og evangelisten Johannes. Det var også flere elementer som etter hvert ble karakteristiske for om-

rådet, som relieffer av Jomfru Maria eller Sankt Nikolaus plassert på sokkelen på gravsteiner. Bedende engler med store vinger var også et populært motiv, og noen ganger prydet man gravsteiner med hellige personer.

Som resultat av andre verdenskrig og etniske konflikter som stadig tiltok, ble en del av innbyggerne flyttet til Sovjetunionen. De siste av dem ble tvangsflyttet under «Wisła»-aksjonen (tvangsflytting av innbyggere med ukrainsk opphav til Sovjetunionen og til vestlige og nordlige områder i Polen) i 1947. Bygda ble forlatt i mange år og overgrodd av skog. De siste sporene av bygda fant man på et skogbevokst område der det var spor etter en tidligere ortodoks kirke og en kirkegård. Gravsteinene, som ikke ble stelt på årevis, begynte delvis å forfalle. Kalksteinen som de var laget av, tålte værforholdene dårlig og ble angrepet av sopp. Fuktighet og frost førte til at steinen smuldret opp, og deler av korsene eller figurene gikk i stykker. De fine detaljene ble også mindre synlige. Grunnet det myke underlaget sank fundamentene i bakken, og gravsteinene ble utsatt for enda mer fuktighet.

De første konserveringstiltakene ble gjennomført av Nadsanie, en gruppe fra Warszawa som utførte konserveringsarbeider i 1980-årene. Arbeidene besto i utgraving av gravsteinene og istandsetting av dem. Kirkegården i Stare Brusno ble listeført i kulturminneregisteret i 1986. Det er hele kirkegårdsområdet, og ikke bare enkelte gravsteiner, som er listeført. Det finnes ingen informasjon om at noen foretok flere arbeider. Kirkegården ble besøkt av lokale innbyggere, som ikke var riktig klar over dens betydning og skjønnhet. Den ble senere oppdaget på nytt og beskrevet i alle guidebøker om Rostocze, noe som førte til at flere turister begynte å komme for å fotografere den. Mange påpekte kulturminnets dårlige tilstand – både i pressen, på Internett og i direkte samtaler. Oftest var det turister og gjester fra sanatoriet i Horyniec-Zdrój som diskuterte temaet. Kirkegården administreres av den statlige Skogforvaltningen, så de fleste klager ble rettet dit. Konserveringsarbeidene kom ikke i gang, hovedsakelig av formelle årsaker, ettersom kulturminnevern ikke er en lovpålagt oppgave for Skogforvaltningen.

Den lokale representanten for den statlige Skogforvaltningen, Tadeusz Maksymowicz, klarte å finne en løsning på problemet: Venneforeningen for Horyniec-området ble invitert til samarbeid.

Et av foreningens (etablert i 2004) hovedformål er å formidle kunnskap om regionens historie, pleie lokale

Krzysztof Woźny

Leder av Venneforeningen for Horyniec-området

tradisjoner og skikker samt verne kulturarv. Utfordringer knyttet til vern av den lokale kulturarven, til og med kalksteinen fra Brusno, har ofte blitt tatt opp i Horyniecavisa, et tidsskrift utgitt av Venneforeningen for Horyniec-området. I dag kan man kalle det for et lokalt produkt, som skaper bevissthet om tilhørighet. Turlaget i Sør-Rostocze som fungerer innenfor foreningen, har restaurert dusinvis av ikke-listeførte kors langs veiene, noe som viser innbyggernes omtanke for kulturarven. Arbeidene ble utført helt gratis, og medlemmene i turlaget brukte ofte egne midler for å nå målet sitt. Når det gjelder kirkegården i Stare Brusno, som er et listeført kulturminne, kunne konserveringsarbeidene gjennomføres først etter Fylkesantikvarens samtykke, med tilsyn av en autorisert antikvar.

Med utgangspunkt i avtale med Skogforvaltningen, sendte foreningen i februar 2014 en søknad til Fylkesantikvaren i Przemyśl om tillatelse til gjennomføring av konserveringsarbeider på kirkegården. Konserveringsprogrammet, utarbeidet av en erfaren antikvar på foreningens anmodning, viste seg å være et nøkkeldokument vedlagt søknaden. Av hensyn til at de bevarte gravsteinene var i ulik forfatning samt av økonomiske grunner, ble det bestemt at konserveringsarbeidene skulle utføres i faser. Den første fasen konsentrerte seg om istandsetting av gravsteiner i kirkegårdens eldste del, der man stabiliserte 30 gravsteiner, lagde fuktighetsisolerte fundamenter, begynte å rengjøre gravsteinene, fylle hull i korsenes føtter og sette sammen elementer som hadde gått i stykker. Etter å ha fått tillatelse til konserveringsarbeidene var det nødvendig å søke om midler til å finansiere dem. Økonomisk

støtte fra Fylkesantikvaren var helt avgjørende for at prosjektet kunne gjennomføres. Til dette formålet tildelte Fylkesantikvaren i den subkarpatiske provinsen støtte på 9000 PLN, som dekket 50 % av de planlagte kostnadene. Hovedstøtten, både innenfor organisering og finansiering av arbeidene, ble gitt av Skogforvaltningen. Engasjementet til Skogforvaltningen i kirkegårdsprosjektet ble også støttet av jaktforeninger og private næringsdrivende. Venneforeningen for Horyniec-området har også fått midler fra Horyniec-Zdrój kommune, som kulturminnet befinner seg i.

Den første fasen av konserveringsarbeidene ble gjennomført i perioden mai–juli 2014, og arbeidet skal fortsette i årene fremover. Uavhengig av konservering av selve gravsteinene, utførte medlemmene i Venneforeningen for Horyniec-området også opprenskningsarbeider. Framgangen i prosjektet ble presentert på lokale Internett-sider, på Facebook og i Horyniecavisa.

Venneforeningen for Horyniec-området samler over 40 medlemmer fra hele Polen med forskjellige yrker.

Blant medlemmene finner man blant annet lærere (samt universitetslærere, professorer), firmaledere, IT-spesialister og politibetjenter. Det som er felles for alle, er forkjærligheten for den unike regionen – med vakker natur og rik historie som de ønsker å verne. Foreningens virksomhet byr på mye mer en kun vern av kulturminner. Den satser også på tiltak for utvikling av kommunen, som utbygging av turist- og kulturinfrastruktur, og ikke minst stimulering av lokalsamfunnet til økonomisk og sosial utvikling.

Det viktigste målet foreningen har nådd (i tillegg til

Det viktigste målet foreningen har nådd (), er økt bevissthet i lokalsamfunnet. Nå vet innbyggerne hvor verdifull kulturarv som finnes i kommunen, og at den vitner om det tidligere kultur mangfoldet i Rostocze Południowe som de selv bør ta vare på.

Gravsteiner utformet som kors på kirkegården i Stare Brusno. Fotograf: P. Rydzewski, FHLS' arkiv

Fragment av en gravstein av kalkstein på kirkegården i Stare Brusno. Fotograf: P. Rydzewski, FHLS' arkiv

Medlemmer av Venneforeningen for Horyniec-området i arbeid på kirkegården i Stare Brusno. Fotograf: K. Banaszak, FHLS' arkiv

Gravstein av kalkstein på kirkegården i Stare Brusno.
Fotograf: P. Rydzewski, FHLS' arkiv

vern og istandsetting av gravsteinene på den historiske kirkegården), er økt bevissthet i lokalsamfunnet. Nå vet innbyggerne hvor verdifull kulturarv som finnes i kommunen, og at den vitner om det tidligere kulturmangfoldet i Roztocze Południowe som de selv bør ta vare på. Å redde så verdifulle kulturminner som kirkegården i Stare Brusno, uavhengig av hvem som anla den, er en samfunnsplikt. I dag utgjør den en del av den polske kulturarven, og er et av de viktigste kulturstedene i Horyniec-Zdrój kommune, like ved den ortodokse kirken i Radruż og kapellet i Nowiny. Den istandsatte kirkegården blir stadig mer populær

blant sanatoriegjester i Horyniec-Zdrój, skoleungdommer og turister. De ser etter spor av tradisjonshåndverk, som har smeltet sammen med en vill natur i løpet av tiden som har gått. Foreningens virksomhet har ført til samfunnsdebatt om tilstanden til de andre kulturminnene i Horyniec-Zdrój kommune og behov for vern og restaurering av dem. Samfunnsorganisasjoner overvåker og motiverer kommunale myndigheter til flere tiltak, noe som har resultert i neste prosjekt: Restaurering av kulturminner på kirkegården i Horyniec-Zdrój.

Glemt fortid

Krigskirkegården i Nowa Guja – Venneforeningen for Kętrzyn-området, Zofia Licharewa Węgorzewo kommune

Andrzej Masłoń

Generalsekretær i Venneforeningen for Kętrzyn-området, Zofia Licharewa

Ermland og Masuria er et område i Nordøst-Polen som utgjorde den sørlige delen av den tyske provinsen Øst-Preussen frem til slutten av andre verdenskrig. Regionen var preget av en rekke krigshandlinger under første verdenskrig, i årene 1914–1915. Av den grunn finnes det mange gravlunder og soldatgraver i masuriske bosetninger, åkre og skoger. Gravlundene ble etablert på spesielle steder i landskapet; på toppen av åsene, på lysninger i skogen, og i utkanten av bygder og landsbyer. Gravlundene ble organisert i henhold til en bestemt konvensjon, og de ble viet stor oppmerksomhet. Det kan se ut som om innbyggerne i Øst-Preussen ga sine helter fedrelandets vakreste steder til deres siste hvile.

Det har gått lang tid siden disse hendelsene. Regionen har vært vitne til grusomheter gjennom andre verdenskrig – befolkningens etniske struktur endret seg dramatisk, og kirkegårder og gravlunder, som er et vitnesbyrd om det historiske landskapet, ble ofte glemt. I enkelte tilfeller er det en motvilje, andre ganger mangel på toleranse for slike steder, og ikke minst mangel på stell som har gjort gravlundene til forlatte steder.

En gruppe personer som var opptatt av det historiske kulturlandskapet i regionen, startet Venneforeningen for Kętrzyn-området. Zofia Licharewa, datteren til en general i Den tsarske armeen, ble valgt til skytshelgen for foreningen. Dette var på grunn av hennes interesse for kulturarv og kulturminner som hun samlet etter tidligere innbyggere i Øst-Preussen. Det skulle glede fremtidige genera-

sjoner av polakker bosatt i Kętrzyn-området etter 1945. Foreningen ble etablert i 2003 og samler innbyggere fra regionen med forskjellige utdanninger og yrker. Likevel finnes det to ting som er felles for alle medlemmene. For det første en stor historisk interesse, og for det andre et sosialt engasjement, samt arbeidsvilje for å bevare kulturarv og landskap i lokalområdet. Foreningens hovedformål er å verne og redde kulturarv, tradisjoner og lokal kunst i Kętrzyn-regionen fra å bli gjemt og glemt. Foreningen satser også på å bevare kulturarven for fremtidige generasjoner, samt å ta initiativ til tiltak knyttet til utvikling av regionen innenfor kultur, kunst, økonomi og reiseliv.

Foreningens formål realiseres gjennom følgende aktiviteter:

- medlemmer i foreningen og lokalsamfunnet blir kjent med regionens historie, kulturarv og økonomi i Kętrzyn-regionen
- aktiviteter som tar sikte på vern av kulturelle, historiske, landskaps- og naturelementer
- arrangere informasjons- og opplæringsmøter, sightseeing-turer og utstillinger som er tematisk knyttet til foreningens lovfestede virksomhet
- øke historisk bevissthet hos medlemmer i foreningen og lokalsamfunnet ved å strukturere temagrupper innenfor foreningen

I løpet av sin tolv år lange virksomhet har foreningen arrangert flere bildeutstillinger som viser gravlundenes

skjebne de siste årene. Formålet med utstillingene var å øke folks bevissthet om gravlunder fra første verdenskrig, samt gjenopprette dem i regionens historiske landskap.

Det ble arrangert turer rundt krigsgravlunder i Kętrzyn og Węgorzewo kommune, og både medlemmene i foreningen og innbyggerne i Kętrzyn deltok. Denne type aktiviteter er med på å øke innbyggernes historiske bevissthet; den viser betydningen av gravlundene i regionens historie og kulturlandskap. På hver tur deltok det fra 40 til 50 personer, og etter hver tur fikk foreningen vanligvis fra tre til fem nye medlemmer.

På krigsgravlunder fra første verdenskrig i Kętrzyn, Górkı og Parcz ble det gjennomført arbeider knyttet til revitalisering og rengjøring. Adopsjon av kulturminner har vist seg å være en spennende undervisningsform for skoleungdommer. Hver adopsjonsseremoni skjer på en gravlund, der skoleungdommer får ansvaret for gravlundene. Dette er en høytidelig seremoni, der både representanter for lokalstyret, eieren og medlemmer i foreningen er til stede. Adopsjonsseremonien presenteres for publikum i form av et dokument, som deretter signeres av representanter for de nevnte miljøer. Ungdommer fra skolen i Moltajny arrangerer en seremoni for å markere at omsorgen for krigsgravlundene i Górkı overrekkes til neste klasse. Adopsjonsseremonien gjentas årlig, som et bevis på at den nye klassen har ansvar for gravlundene i det

neste skoleåret. Vanligvis er det representanter fra ulike kirkesamfunn som deltar i seremonien, og det resiteres en kort økumenisk bønn for de døde soldater som hviler på gravlundene.

Våren 2008 fikk foreningen en henvendelse fra representanter for Bund Junges Ostpreußen (BJO) fra Hamburg, der de ba om hjelp til organisering av rengjøringsarbeider på en krigsgravlund fra første verdenskrig. Sekretæren i BJO presenterte hovedforutsetninger og antydte omfanget av hjelpen som de ønsket: En gruppe på ti personer skulle komme fra Hamburg til Masuria og istandsette en gammel gravlund der det hviler tyske soldater. Foreningen skulle vise til liknende arbeid, slik at gruppen kunne se forventede arbeidsresultater etter tre–fire dager.

- Gruppen ønsket å arbeide alene, fordi de satset på teambuilding mellom medlemmene i sin forening (organisasjon). Ettersom de ikke var spesialister, håpet de på å få nyttige råd om arbeidet som skulle utføres.
- De ønsket også hjelp til å skaffe tillatelser for nødvendig arbeid og til å skaffe utstyr til istandsetting.

Det ble enighet om å velge en gravlund som lå i Węgorzewo kommune, i nærheten av Nowa Guja. Det var en gravlund arrangert i halvsirkel, der det hviler 129 tyske soldater som døde 9.–10. september 1914, under slaget ved de masuriske innsjøer. Gravene er markert med kors av kunstig stein som er plassert langs sidene

i to rader. Gravlundens sentrale del står tom. Midt på gravlundene står det et trekors med en steintavle som dominerer hele gravlundene. I bakgrunnen ser man tre tujatrær. Gravlundens grense markeres med agnbøketrær som skjermer gravlundene fra omgivelsene. Selv om gravlundens hovedplan var godt bevart, trengte stedet stell; klipping av gress, fjerning av ugress, utjevning av terrenget, samt hogging av busker rundt gravlundene og på stien til gravlundene.

Siden den valgte gravlundene lå i Węgorzewo kommune, ble ordføreren i Węgorzewo bedt om å godta samarbeidsforslaget og yte all nødvendig hjelp til å arrangere arbeidet for de tyske frivillige arbeiderne. Hjelpen besto av:

- utlån av verktøy som var nødvendig for å gjennomføre rengjøringsarbeider for 10 personer (raker, spader, økser, gressklipper med operatør)
- felles befarings på gravlundene med en person fra Węgorzewo kommune før ankomst av den tyske gruppen, for å kartlegge omfanget av arbeidene og måten det skulle utføres på

Lokalstyret i Węgorzewo kommune mottok samarbeidsforslaget og lovet å gi hjelp. Deretter, ved hjelp av ordføreren i Węgorzewo, ble det sendt en henvendelse til Fylkeskontoret for kulturminnevern sin avdeling i Elk for å få samtykke til gjennomføring av rengjøringsarbeider på gravlundene i Nowa Guja.

I perioden 27.–30. juli 2008 gjennomførte en gruppe på ni tyske frivillige aktivister rengjøringsarbeider på gravlundene, støttet av Węgorzewo kommune. Arbeidene bestod i å fjerne busker, klippe gress, jevne ut terrenget og fjerne ugress fra gravlundens omgivelser, samt rense steiner for mose og lav. Takket være arbeidene ble gravlundens opprinnelige form mer tydelig. Da arbeidene var fullført, organiserte man en høytidelig avslutning av tyskernes opphold på gravlundene. Medlemmer i den polske og den tyske foreningen møtte hverandre, og varaordføreren i Węgorzewo, Andrzej Lachowicz, la ned blomster under korset og tente lys. Den beskjedne seremonien ble avsluttet med en bønn for de tyske soldatene som hviler på gravlundene, utført av en militær protestantisk prest, Podporucznik Marcin Pysz – kapellan fra grensetroppene i Kętrzyn. I tillegg deltok også innbyggerne fra en bygd i nærheten i seremonien. Fram til da var det ikke klar over at det lå en gravlund der. Dette prosjektet var et eksempel på et godt samarbeid mellom frivillige organisasjoner fra Polen, Tyskland og lokalstyret. På denne måten bygger man vennskap og gjensidig respekt for hverandre, og for historien vi har arvet.

Foreningen kjente til gravlundene i Nowa Guja. Likevel var vi ikke klar over at den var så ukjent for lokalstyret i Węgorzewo og institusjoner som driver med konser-

vering av kulturminner. Gravlundene dukket opp i institusjonenes bevissthet først etter at vi hadde begynt å søke om tillatelse til rengjøringsarbeider gjort av BJO-medlemmer. Etter at arbeidene var gjennomført henvendte foreningen seg til Fylkesinspektøren for kulturminnevern for å listeføre gravlundene i registeret over kulturminner i ermlandmasuriske landskap. Henvendelsen ble gjort i rett tid ettersom den fornyede krigsgravlundene ble synlig i landskapet, og det var viktig å sikre effektivt vern. Det er gravlundens arealer, gravkorsene av stein og beplantningen som vernes i dag.

Hvilke gevinster har dette for selve gravlundene? I dag eksisterer den i bevisstheten til lokalsamfunnet. Takket være Węgorzewo kommune og dens innsats er gravlundene velpleid, og gresset klippes med jevne mellomrom. Gravlundene beskyttes av loven, og er et sted som er verdt et besøk. Stadig nytente lys vitner om at stedet nå blir brukt.

Venneforeningen for Kętrzyn-området har etablert et samarbeid med BJO, slik at alle offisielle gjester eller turistgrupper fra Tyskland, og regionens tidligere beboere, besøker krigsgravlundene i Nowa Guja. Ofte ønsker disse å møte representanter fra foreningen og lære mer om gravlundens historie og dens skjebne.

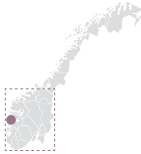
Medlemmer av Venneforeningen for Kętrzyn-regionen besøker krigskirkegården i Nowa Guja før kollegaene deres fra BJO setter i gang med ryddearbeidet. Fotograf: A. Masłoń, privatarkiv

Krigskirkegården i Nowa Guja før ryddearbeidet begynte. Fotograf: A. Masłoń, privatarkiv

Ungdommer fra skoler i Moltajny, sammen med prester, etter en økumenisk gudstjeneste under seremonien med «adopsjon» av krigskirkegården i Górkı. Fotograf: A. Masłoń, privatarkiv

Sterk historie på ein liten stad

Telavåg – Nordsjøløypegruppa Ut mot havet Sund kommune

Selstøbuene er to vakt- og overnattingsbuer som har inngått i eit fangstsystem for fiske etter sild, makrell og laks. Buene er nemnde i ein matrikkel frå 1665 og er med på eit måleri frå 1852, men det er vanskeleg å tidfesta eksakt når dei vart bygde.

Telavågbygda vart jamna med jorda som hemnaksjon etter at to Gestapo-offiserar vart skotne i bygda 26. april 1942. Mot slutten av krigen var det nokon frå Telavåg som budde i buene, sidan dei låg utanfor bygda, der det var tysk vakthald. Her dreiv dei med laksefiske og sette humreteiner. Under gjenreisinga etter krigen budde fleire personar i buene, men dei flytta ut då husa på heimebøen var ferdige. Mot slutten av 1950-åra leigde ein buene ut til byfolk. Denne utleiga varte til utpå 1980-talet, då andre overtok til forfallet tok overhand.

I 2007 starta restaureringsarbeidet etter initiativ frå ei frivillig gruppe, som etter kvart etablerte Nordsjøløypegruppa Ut mot havet. Gruppa vart oppretta for å arbeide med ulike oppgåver knytt til Nordsjøløypene som rydding av løyper, merking, restaurering av kulturminne, bidrag ved arrangement og så vidare. Buene vart

Museum Vest og den frivillige Nordsjøløypegruppa Ut mot havet har brukt Selstøbuene til organiserte turar. Museum Vest har utvikla tur-konseptet Vestlandsforteljingar, der Selstøbuene er ei slik forteljing. Nordsjøløypegruppa utvikla ein Havørnsafari, der besøk til Selstøbuene, den gamle gravstaden og Nordsjøfartmuseet var ein del av fleire aktivitetar.

ein del av verdiskapingsprogrammet til Riksantikvaren, Perler i Nordsjøløypa. Ved hjelp av stor dugnadsinnsats og ein lokal byggmeister, vart buene ferdigrestaurerte i juni 2009. Den eine bua vart tilbakeført til 1850 og den andre bua til 1958, for å famne om dei ulike historiene som knytter seg til buene. Saman med ei kvern er desse buene dei einaste bygningane som står att etter Telavågtragedien i 1942. Bygda vart jamna med jorda, ein hemnaksjon av den tyske okkupasjonsmakta, i april-mai-dagane i 1942. Befolkninga vart ført til fangenskap: Mennene vart sende til tyske konsentrasjonsleirar, og kvinner, barn og eldre vart sende til fangeleirar i Noreg. Dette blir kalla Telavågtragedien.

Museum Vest og den frivillige Nordsjøløypegruppa Ut mot havet har brukt Selstøbuene til organiserte turar. Museum Vest har utvikla tur-konseptet Vestlandsforteljingar, der Selstøbuene er ei slik forteljing. Nordsjøløypegruppa utvikla ein Havørnsafari, der besøk til Selstøbuene, den gamle gravstaden og Nordsjøfartmuseet var ein del av fleire aktivitetar.

Kverna på Selstø vart også ein del av dette verdiska-

Jenny Heggvik

Leiar ved Nordsjøfartmuseet, Museum Vest

pingsprogrammet. Kverna vart plukka ned hausten 2007, etter at kvar del var merkt. Kverna vart ferdigrestaurert våren 2010. Kverna ligg tett opp til turløypa Nordsjøløypa og er eit synleg og tilgjengeleg kulturminne for dei som ferdast i løypa.

Offentleg støtte til verdiskapingsprogrammet er gitt frå Riksantikvaren, Hordaland fylkeskommune, Sund kommune, Norsk kulturminnefond og Sparebankstiftinga Visjon Vest.

«Fredens bolig» er den gamle gravstaden i Telavåg. Dei eldste gravene er frå 1849. Mange av gravene skriv seg frå spanskesjuken i tida etter første verdskrigen. Nokre av gravminna av jarn har vakker ornamentikk. Den gamle gravstaden vart aldri avvigsla, sjølv om ein ny vart etablert, og Kari Johannesdatter Midttveit vart gravlagd her etter eige ønskje i 1948.

Gravstaden vart restaurert samstundes med Selstøbuene og Selstøkverna – som ein del av verdiskapingsprogrammet Perler i Nordsjøløypa. Det var den same Nordsjøløypegruppa Ut mot havet som organiserte dugnad og rydding på gravstaden. Det var eit sterkt ønske om å ta vare på den unike gravstaden, som var kraftig forfallen med åra. Fem store grantre og fleire mindre tre vart felte under stor dugnadsinnsats. Den tidlegare portalen ved inngangen til gravstaden, eit lite bygg, blei rekonstruert og gjenreist i samarbeid med Sotra vidaregåande skule. Skiferheller til taket vart kjøpt etter ei eiga pengeinnsamling og deretter lagt på dugnad. Hausten 2013 vart ei namneplate, med liste over alle dei gravlagde, avduka. Den har

omlag 330 namn. Til dette delprosjektet vart det søkt eigne midlar, då verdiskapingsprogrammet var avslutta fleire år tidlegare.

Nordsjøfartmuseet vart opna 26. april 1998. Hordaland fylkeskommune, Sund kommune og staten ved Forsvarsdepartementet finansierte bygget. Besøktala ligg på rundt 8000 pr år. Elevbesøket er rundt 2500 pr år.

Museet har to faste hovudutstillingar: Telavågtragedien 1942 og gjenreisinga, og Nordsjøfarten 1940–45; den illegale trafikken fram og tilbake mellom Noreg og Storbritannia med ulike fartøy under krigen. Museet har også temporære utstillingar med aktuell krig-fred-problematikk som tema.

Museet får noko hjelp av frivillige, men samarbeider også med Nordsjøløypegruppa Ut mot havet i ulike prosjekt.

Elevar og studentar får undervisning ved museet. Det er oftast elevar frå 9. trinn i grunnskulen og 3. trinn i den vidaregåande skulen som kjem. I tillegg er det utarbeidd eit eige opplegg med Holocaust-markering for 7. trinn. Dei fleste andre som besøkjer museet, er pensjonistar og turistar frå Noreg, Storbritannia og Tyskland. Ein del kjem frå Bergen med omland, og ein del kjem frå Sund kommune.

Museet har auditorium, konferanserom og eigen museumskafé. Desse fasilitetane gjer staden godt eigna for konferansar, seminar, møte, konsertar og så vidare.

Nordsjøfartmuseet er òg ein minnestad over dei falne frå Telavåg under andre verdskrig.

Havørnsafari, Telavåg, Sund kommune, Hordaland. Foto: Marit Bendz, arkiv: Riksantikvaren

Selstøbuene, Telavåg. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

5.2.

Kulturarv og næringsutvikling

Lita bedrift i stort monument – moderne fyrvoktarar

Kråkenes fyr | Vågsøy kommune

Et næringslivseventyr? Utfordringer for historiske bygg og utfordringer for gründere

Kurstedet «Bajka» Pałac Poniński | Horyniec-Zdrój kommune

Kråkenes fyr i storm, Vågsøy kommune. Foto: Thomas Vick Bickhardt, privat arkiv

Lita bedrift i stort monument – moderne fyrvoktarar

Kråkenes fyr
Vågsøy kommune

Kråkenes fyr vart bygd i 1906 og er eit led- og innseg-
lingsfyr på vestsida av Vågsøy, omlag 25 kilometer frå
kommunesenteret Måløy. I 1911 vart det òg bygd ein
assistentbustad rett ved fyret. Fyret ligg der Nordsjøen
og Norskehavet møtest. Det er den plassen der det of-
tast vert målt storm og orkan i Noreg; på
det meste er det målt vind over 60 m/s. Når
havet er som verst, bryt bølgiene
over fyret, som ligg 45 meter over havet. Mange
skodelystne oppsøker fyret når
det er storm for å få kjenne på kreftene
frå naturen. Fyret er eit mykje nytta foto-
motiv. Det er mogleg å køyre bil fram til
fyret, men ein vert oppmoda om å par-
kere omlag 500 meter frå fyret og gå den
siste delen ut.

I 1945 brann fyret ned etter eit flyangrep frå dei alli-
erte. Det vart sett opp eit nytt bygg i 1950. Den siste fyr-
vaktaren budde på fyret heilt fram til 1982, og fyret vart
automatisert i 1986.

Sidan 1994 har fyret vore leigd ut til Thomas og Bettina
Vick Bickhardt, og dei har sidan den gong hatt eit over-
nattingstilbod på fyret. Det er framleis mogleg å leige

Odd Gunnar Myhre
Tenesteleiar kultur, Vågsøy kommune

seg inn på eit av dei 5 dobbeltromma eller på ein eigen
brudesuite.

Thomas og Bettina budde på fyret fram til 2001, og
hadde då eit kafé- og serveringstilbod. I 2001 måtte dei
flytte ut, og det vart då vanskelegare å drive dette tilbo-
det. I tida då dei budde på fyret hadde dei
òg moglegheit til å tilby ulike guida turar,
som til dømes fisketurar.

Thomas og Bettina prøvde å få til eit
opplegg med kafé om sommaren, men
det var vanskeleg å gjere det heile løn-
samt då dei måtte tilsetje folk for å drive
den. Tilbodet var veldig populært, men
bygningane er ikkje tilrettelagde for
å drifte ein kafé, så det var vanskeleg
å få til eit opplegg som var i stand til å ta

imot mykje folk og skape ei lønsam drift. Det var òg utfor-
drande å få tak i sesongarbeidarar. Ei anna utfordring dei
opplevde med så mykje besøk, var at det vart stor slitasje
på bygningane.

Thomas og Bettina var i kontakt med mellom an-
dre kommunen for å sjå om det var mogleg å få støtte
til å drive kafétilbodet vidare, men dei viste seg å vera

Utfordringa framover
for Kråkenes fyr og dei
andre fyra vert å sikre ei
lønsam drift. Erfaringane
frå Kråkenes fyr viser oss
at det er gjennom bruk at
vi kan sikre bygningane
og ta vare på desse flotte
kulturminna.

vanskeleg. Dermed måtte dei i 2010 ta den tunge avgjer-
sa om å legge ned det populære tilbodet.

I tillegg til tradisjonell overnatting blir det no satsa på
eit konsept kalla «SlowTur», naturopplevingar og rekrea-
sjon av sinn og kropp. Her får gjestane i tillegg til å over-
natte på fyret, tilbod om massasje og meditasjon. Med eit
slikt konsept i staden for til dømes serveringstilbod/kafé,
har dei færre gjestar som betalar meir for det tilbodet
dei får.

Kundane er alt frå par, familiar, fotogrunder, fyr-entu-
siastar, studentar, bedrifter og vennegrupper. Marknads-
føringa av tilbodet skjer på fleire måtar – dei stiller alltid
opp til redaksjonelle omtaler både frå norsk og interna-
sjonal presse, dei er aktive på sosiale medium og har si
eiga heimeside. Dei er òg medlem av eit regionalt desti-
nasjonsselskap.

Gjennom dette tilbodet klarer Bettina å ha ei innte-
ning som gjer at ho er i stand til å halde bygningsmassen
ved like og leve av konseptet. Det vert òg arrangert nokre
kulturarrangement på Kråkenes fyr i løpet av året, som til
dømes intimkonsertar. Ein del kunstnarar har òg leigd seg
inn på fyret for å hente inspirasjon.

Det er eit godt samarbeid mellom drivarane av fyret
og Kystverket som eigar. Dei har årlege møter der mel-
lom anna vedlikehald av bygningane er eit viktig tema.
Alt ansvar for drift ligg på drivarane. Sidan fyret ligg
så utsett til, er det stor utvendig slitasje. Det krevst der-

for mykje malingsarbeid for å halde bygget ved like. Si-
dan bygget er eigd av kystverket og drivarane disponerer
bygget på bakgrunn av ei leigeavtale, er det ei utfordring
for drivarane å investere privat kapital i eit bygg som dei
ikkje eig.

Det er totalt fire fyr i Vågsøy. Tre av desse er leigde ut
til privatpersonar. Skongenes fyr ligg på nordsida av Vågs-
øy. Det er ikkje veg ut til fyret – ein lyt gå omlag ein time
frå bygda Halsør for å kome hit. Fyret blir nytta som over-
nattingshytte og blir drive av Ytre Nordfjord Turlag (YNT).
Det er totalt 15 sengeplassar. Skongenes fyr var den mest
besøkte YNT-hytta i fylket i 2014.

Det tredje fyret, Ulvesund fyr som ligg på Hjerteneset
i innseglinga til Måløy, vert nytta som kafé om sommaren
og overnattingsstad heile året. Dei profilerer seg som eit
kulturfyr og har ulike kulturarrangement i løpet av året.
Fyret er lett tilgjengeleg med parkering like ved.

Hendanes fyr står til forfall og er i veldig dårleg stand.
Det er kome ein privat aktør på bana for å sjå på mogleg-
heita for å få til eit konsept på dette fyret også.

Utfordringa framover for Kråkenes fyr og dei andre
fyra vert å sikre ei lønsam drift. Erfaringane frå Kråkenes
fyr viser oss at det er gjennom bruk at vi kan sikre byg-
ningane og ta vare på desse flotte kulturminna. Dette kan
mellom anna gjerast gjennom samarbeid med dei andre
fyra og aktive reiselivsaktørar.

Utsyn frå Kråkenes fyr. Foto: Anna Kozioł, privat arkiv

Fyrlykta på Kråkenes. Foto: Anna Kozioł, privat arkiv

Slow tur på Kråkenes fyr. Foto: Thomas Bickhardt, arkiv: BickFoto

Et næringslivseventyr? utfordringer for historiske bygg og utfordringer for gründere

Kurstedet «Bajka» Palass Poniński Horyniec-Zdrój

Kulturminner tiltrekker seg stadig flere næringsdriven- de og investorer. Avhengig av beliggenhet, arkitekto- niske vilkår og teknisk tilstand, kan de være et utmerket grunnlag for næringsvirksomhet.

Et eksempel på dette er palasset til Poniński-familien i Horyniec-Zdrój, som har vært brukt som sanatorium i over 45 år.

Bygningen ble rammet av omfatten- de ødeleggelser under andre verdens- krig, da bygningen ble brent ned av UPA-grupper (Den ukrainske opprørs- armé) i 1945. Til tross for dette fant man ut at bygningen kunne tilpasses en hel- sefremmende virksomhet. I 1960-årene ble palass- og parkkomplekset med et teater som lå like ved, overtatt av Zwia- zek Zawodowy Metalowcow (Metallar- beiderforeningen), som finansierte hele gjenoppbygningen og tilpasningsarbei- dene med egne midler. Fra da av skulle palasset brukes som et sanatorium.

I 1968 fikk «Sanatorium Metalowiec» i Horyniec-Zdrój sine første gjester, og i 2004 ble navnet forandret til «Sa- natorium Uzdrowskowe Bajka».

Ettersom bygningen ikke ble listeført i kulturminne-

Også i Polen er det mange som er lei av allestedsnærværende standardtilbud. De prøver å finne magiske steder på egen hånd. Steder som ligger langt borte fra store byer, der man kan glemme hverdagens hastverk, føle seg vel og finne tilbake til stemnin- gen fra gamle dager.

registeret under restaureringsarbeidene, var tilpasnin- gen til bygningens nye funksjon relativt enkel. Det var ikke nødvendig å konsultere eller søke om tillatelse hos Fylkesantikvaren. Den ytre delen ble gjenskapt med ut- gangspunkt i arkivmaterialer, og tilbakeført til 1939. Den indre delen ble derimot tilpasset sanatoriets behov.

I 1990-årene ble kulturminnet liste- ført i kulturminneregisteret, og fra da av har det vært vernet. Historiske byg- ninger som står i registeret, utgjør ofte en stor utfordring for de som driver nær- ringsvirksomhet.

Fylkesantikvaren pålegger de nær- ringsdrivende en rekke begrensninger knyttet til tilpasnings- og oppussings- arbeider, som ofte er i strid med spe- sifikke krav i forskrifter som regulerer en gitt virksomhet. Dette er tilfelle når en bygning for eksempel må tilpasses universell utforming. Da er det uaktuelt

med fjerning av barrierer av arkitektonisk verdi, som for eksempel å erstatte trapper med en rampe. I slike situ- asjoner tillater antikvariske myndigheter kun innretnin- ger som til enhver tid kan demonteres. Fylkesantikvaren fastsetter også midler og materialer som kan anvendes

Beata Krukowska-Bania
Eier av Velværesenteret «Bajka»

Det tidligere Poniński-palasset, nå et sanatorium. Foto: J. Urban, arkiv: Horyniec-Zdroj kommune

Utsikt over sanatoriet. Foto: B. Krukowska-Bania, privat arkiv

ved oppussing, for eksempel type maling, vinduer og så videre.

Av den grunn er det meget viktig at samtlige endrin- ger, restaureringer og oppusninger planlegges og for- beredes svært nøye. Ettersom det er nødvendig å søke om Fylkesantikvarens tillatelse, og det å finne passende materialer kan være tidskrevende, må all planlegging starte tidlig.

Økonomiske spørsmål er ikke helt uten betydning, og i enkelte tilfeller er de helt avgjørende. Vedlikehold av kulturminner innebærer noen ganger dobbelt så høye kostnader som ellers. Dette forårsakes ikke bare av ekstra krav fastsatt av Fylkesantikvaren, men også av daglige driftskostnader.

I «Sanatorium Bajka» er konsekvensene av slike kost- nader merkbare når det gjelder oppvarming. Grunnet store og høye rom, er kostnadene til oppvarming mye større enn i en vanlig bygning. I tillegg er palasset byg- get av stein (sandstein med veggtykkelse på opptil cirka en meter), noe som utelukker utvendig isolering. Følge- lig må oppvarmingssystemet velges hovedsakelig med tanke på stor effektivitet og lavest mulige kostnader.

Eiere av faste kulturminner kan sjelden bruke moder- ne løsninger, selv når det handler om så viktige spørsmål som miljøvern. Eierne er fratatt muligheten til å montere for eksempel solcellepaneler – verken på selve bygnin- gen eller i dens nærmeste omgivelser, som i «Bajkas» til- felle er palassparken.

Historiske bygninger som rommer hoteller, møter også utfordringer knyttet til modernisering og imple- mentering av moderne teknologi. Når man velger en heis eller et klimaanlegg, er det nødvendig å satse på

enheter uten ytre elementer. Det hender også at inte- riøret utelukker slik innredning, noe som kan påvirke bygningens konkurransedyktighet. Noen ganger kan nødvendige investeringer finansieres av spesielle midler til kulturminner, både fra antikvariske instanser og EU.

På den ene siden innebærer næringsvirksomhet i et kulturminne en rekke utfordringer. På den annen side byr historiske bygninger ofte på en beliggenhet som skiller dem fra andre moderne bygninger i samme om- krets. Hvert kulturminne er en attraksjon i seg selv, og hvis denne fordelene brukes på en fornuftig måte, får den næringsdrivende store gevinster som til og med kan bety gratis reklame. Informasjon om kulturminner finner man jo i guidebøker og andre turistpublikasjoner. Det er også enklere å tiltrekke seg utenlandske turister, som ofte setter pris på et opphold på et unikt sted.

Også i Polen er det mange som er lei av allesteds- nærværende standardtilbud. De prøver å finne magiske steder på egen hånd. Steder som ligger langt borte fra store byer, der man kan glemme hverdagens hastverk, føle seg vel og finne tilbake til stemningen fra gamle dager.

I tillegg til det daglige arbeidet møter man mange utfordringer som det er nødvendig å finne løsninger på. Dette gjør arbeidet til en unik daglig erfaring. Blant de som driver næringsvirksomhet knyttet til kulturminner, finnes det både investorer som tar karrieren et trinn videre, og de som har valgt å leve på en måte der sen- timentalitet kombineres med hensynet til skjønneten bak selve virksomheten. Det er veldig oppmuntrende at både institusjoner og individuelle investorer velger kul- turminner som lokaler for firmaet eller som et sted å bo.

Portbygningen og gårdsplassen til Poniński-palasset. Foto: B. Krukowska-Bania, privat arkiv

Immateriell kulturarv i lokalmiljøet

Fra stav til tønne – hvordan holde tradisjonskunnskap i live

Hagevik Tønnefabrikk | Vågsøy kommune

Kvinner som tradisjonsbærere

Bygdekvinnelagene | Narol kommune

Węgorzewo – enhet i manifold

Museet for folkekultur i Węgorzewo | Węgorzewo kommune

Fra Narol-dagene: Presentasjon av tradisjonelle matretter. Foto: R. Pinkowicz, Narol kommunes arkiv

Fra stav til tønne – hvordan holde tradisjonskunnskap i live

Hagevik Tønnefabrikk
Vågsøy kommune

Rett sør for det værharde Stadhavet i ytre Nordfjord ligger Hagevik Tønnefabrikk. Her ligger den strategisk til, bare noen få kilometer nord for Sogn og Fjordanes største fiskerihavn, Måløy.

I 1996 ble Hagevik Tønnefabrikk freddet av Riksantikvaren, som den eneste av sitt slag i landet. Da hadde den vært i drift i 92 år. Det var Henrik Gillesvik som startet fabrikken i 1904. Tidspunktet var neppe tilfeldig. På det tidspunktet hadde nordmenn akkurat begynt å fiske sild på Island. Utviklingen av dampmotorer, samt større båter, gjorde det mulig å reise over havet. Silden ble fanget på våren og sommeren, saltet i tønner på Island og fraktet hjem til Norge. Tønnebehovet vokste seg mye større, og det ble etablert svært mange tønnefabrikker langs kysten i dette tidsrommet.

Bøkkerfaget er et gammelt håndverk, og går en 50 år tilbake i tiden var det fortsatt mange bøkkere i sving langs norskekysten. Men produksjonen av sildetønner har blitt betydelig redusert de siste 50 årene. I 1966 ble virksomheten på Hagevik Tønnefabrikk også sterkt redusert. Da var det slutt på sildefiske, både på norskekysten og ved Island. Behovet for tretønner ble sterkt redusert. Ny fry-

Målet med fredingen har vært å ta vare på et kulturhistorisk og verdifullt teknisk kulturminne som er tilknyttet den lokale og regionale næringshistorien, og som på en lettfattelig måte viser prosessen for tønneproduksjon.

seteknologi tok også over måten å behandle sild på. Produksjonen ved Hagevik Tønnefabrikk ble i 1966 redusert til to mann, og antall tønner som ble produsert pr år ble redusert med 60–70 %. Ordinær produksjon fant sted frem til 1985. Da var eierne av anlegget, Peder og Olav Gillesvik (sønner av grunnleggeren Henrik Gillesvik), blitt pensjonister.

Eierne begynte å produsere/skjære tønne-stav selv rundt 1970. Det viste seg stadig vanskeligere å få kjøpt tønne-stav i nærheten. De anskaffet seg derfor sag og skar opp stav selv. I dag er det et fåtall tønne-stavprodusenter igjen i Norge.

Sønnene til Peder og Olav hadde opplevd aktiviteten på anlegget og fått med seg grunnleggende kunnskaper om tønneproduksjon. Spesielt har Magnar Gillesvik utviklet kunnskapen fra tidligere tider – han produserer i dag mellom 150–200 tretønner på det fredede anlegget i Hagevik. Det produseres både 1/1- og 1/2-tønner.

I dag er deler av denne kunnskapen overført til flere av dem som deltar i aktivitetene på tønnefabrikken i Hagevik. Men overføring av kunnskapen til nye generasjoner er viktig og vil være en prioritert aktivitet i fortsettelsen.

Da Henrik startet fabrikken, skjedde alt arbeidet manuelt. Hans sønn Peder har fortalt at det de første årene var en daglig produksjon per ansatt på fem tønner. I 1916 ble det investert i en dampmaskin. Dette ble et vendepunkt i fabrikkens historie. Nå økte produksjonen på fabrikken til et par hundre tønner per dag.

To ganger har fabrikken brent ned – 1921 og 1927 – men begge ganger ble fabrikken bygd opp igjen. Den første brannen oppstod ved at vind blåste ned i gruen og blåste glør inn på verkstedet slik at spon tok fyr. Sannsynligvis hadde en ikke kostet skikkelig etter seg. I tillegg hadde ikke maskinene den gang sponfangere sånn som i dag.

Den andre gangen skal det ha vært en gjenglempt primus som forårsaket brannen.

Fabrikken hadde sin storhetstid under første verdenskrig og begynnelsen av 20-årene. 1922 er det året det ble produsert flest sildetønner i Norge. Deretter gikk det jevnt nedover. Det er ikke til å legge skjul på at virksomheten har gitt lav inntjening, og fabrikken var godt slitt da den ble vernet i 1996. De siste 20 årene har det vært lagt ned

Kjetil Gillesvik

Medeier og styreleder i Hagevik Tønnefabrikk

mye penger og arbeid i å få restaurert anlegget. Standarden er i dag god.

Målet med fredingen har vært å ta vare på et kulturhistorisk og verdifullt teknisk kulturminne som er tilknyttet den lokale og regionale næringshistorien, og som på en lettfattelig måte viser prosessen for tønneproduksjon. Fabrikken er godt egnet til å vise hvordan den tradisjonelle tønneproduksjonen gikk for seg.

Fabrikken holder åpent flere dager i året. Her får publikum se hvordan en tønne blir produsert fra stav til ferdig produkt. I tillegg blir historien til bøkkerfaget og tønnefabrikken formidlet til de besøkende.

De siste tre årene har en også utvidet det historiske perspektivet. I forbindelse med arrangementet Åpen dag som arrangeres siste helgen i juli, har vi invitert historikere til å holde foredrag om både lokalhistorie og fiskerihistorie. Eksempelvis fortalte historieprofessor Karl Egil Johansen i 2013 om det store vintersildfisket på 1950-tallet. Tanken bak dette er at bøkervirksomheten ikke lever i et vakuum. Fabrikken ble startet under de gode sildeårene rundt århundreskiftet, mens nedturen for alvor begynte da sildefisket sviktet på 1960-tallet.

Ulike arrangement fører til at det lokalt er stor interesse rundt prosjektet, og man kan trygt si at Hagevik Tønnefabrikk har etablert seg som et kulturminne innenfor sitt område. Produktet er hele tiden under utvikling, og eierne har lagt ned et betydelig antall timer og økonomiske investeringer for hele tiden å få til en utvikling og forbedring av prosjektet.

Ein mann reparerar ei tønne. Foto: Anders Beer Wilse, arkiv: Riksantikvaren

- Å produsere en tønne krever minst følgende aktiviteter:**
- **Produksjon/saging av tønne-stav**, herunder tørking av staven. Anlegget i Hagevik har egen stavsag og har de siste årene produsert stav til eget bruk. Staven legges opp til tørk og tørkes på stedet.
 - **Sortering av stav** i ulike kvalitetsklasser, høvling til riktig tykkelse og videre stryking av staven slik at den får riktig form. Det skjer på strykeskivene for 1/1- og 1/2-tønner.
 - **Produksjon av lokk/bunner**. Materialer sorteres og lages til, bunnene legges opp i riktig størrelse og stiftes sammen. Deretter dreies bunnene runde.
 - **Produksjon av band**. Bandene klippes i riktige lengder, det lokkes/stanses ut to hull i hver ende, og deretter vales bandene runde. Deretter må bandene klinkes sammen før de er klare til bruk.
 - **Produksjon av tønne**: Stavene reises opp til en tønne. Det går med ca 18–23 staver i hver tønne, avhengig av bredden på den enkelte stav. Tønne varmes opp, drives sammen og krysses i hver ende. Bunner settes i, ende for ende, og endebandene settes på først. Så skal tønne pusses og gis en rundere form, og deretter slås bukbandene på tønne. Tønne merkes/stemples og er da ferdig fra bøkkerens side.

Magnar Gillesvik lagar ei tønne. Foto: Kjetil Gillesvik

Omvisning på Hagevik tønnefabrikk, Vågsøy kommune. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

Kvinner som tradisjonsbærere

Bygdekvinnelagene Narol kommune

Bygdekvinnelagene (Koło Gospodyń Wiejskich) tar initiativ til kultur- og samfunnsaktiviteter i sine bygder. Medlemmene i bygdekvinnelaget arrangerer møter mellom generasjoner, stiller til feiring ved lokale høytider og sørger for integrering i samfunnet ved å gjennomføre tiltak til fordel for sin bygd eller kommune. I dag finnes det 13 lokale bygdekvinnelag i Narol kommune, med totalt 170 aktive medlemmer. Kvinnene, som er koner, mødre og bestemødre, samles rundt lagets aktiviteter. De rekrutterer en stor krets av sine nærmeste, også menn, som støtter dem i gjennomføringen av nye tiltak. Kommunens gunstige politikk og innbyggernes vilje til å delta i samfunnslivet, har ført til gjenopprettelse av bygdekvinnelaget etter flere års opphold knyttet til landets utvikling. Bygdekvinnelaget var sterkt assosiert med kommunisttiden og den periodens pålagte dugnadsånd. Det gikk flere år før innbyggerne begynte å savne et tettere forhold til sine naboer. De oppdaget at å være aktiv i bygdekvinnelaget ikke var forbundet med noe negativt. Tvert imot, det åpnet muligheten for å ta vare på regionens tradisjoner og å ivareta kulturarven.

I Jędrzejówka ble bygdekvinnelaget etablert i 1965, med Cecylia Pachla som lagets første leder. I begynnelsen hadde bygdekvinnelaget 30 medlemmer, men etter hvert ble det færre og færre som deltok i prosjektet. I dag er det kun 15 medlemmer. Hovedformålet med bygdekvinnelaget var integrering av kvinner og arrangering av fritidsaktiviteter, særlig om vinteren. Kvinnene fikk anledning til å delta i en rekke kurs; matlaging, baking, søm og brodering. Bygdekvinnelaget drev også med levering av kyllinger og fôr til lokale gårder i bygda. De organiserte forskjellige dansearrangementer og festivaler, samt forberedte familiehøytider i egne lokaler. De var også veldig aktive i kommunelivet generelt. I dag samler bygdekvinnelaget flere yngre kvinner enn tidligere, da de fleste var pensjonister og erfarne husmødre. Nå er det unge jenter som har lyst til å utføre og være med på å utforme kulturliv og underholdning i sine bygder. De trenger kun økonomisk støtte og å bli inkludert i kommunens markedsføringsprogrammer, slik at deres virksomhet kan presenteres også utenfor kommunen.

Nå står bygdekvinnelaget sentralt i hver bygd i vår kommune. Lokale lag er ingen egen juridisk størrelse og de tilhører ingen sentral forening. De har en stor handlekraft og deres medlemmer kan ofre mye, men de er lite villige til å formalisere virksomheten. De mener

Grzegorz Dominik
Kommunestyremedlem, Narol kommune

at foreningsvirksomhet innebærer en god del tidkrevende administrasjonsarbeid. Flere kulturarrangementer blir holdt nettopp takket være bygdekvinnelagets initiativ. Virksomheten til bygdekvinnelagene i Narol kommune presenteres her ved bygdekvinnelaget i Jędrzejówka og andre bygder som eksempel.

Blant de viktigste begivenhetene som finner sted i kommunen, er et julemøte arrangert av bygdekvinnelaget som holdes den første søndagen i det nye året. Alle medlemmene i bygdekvinnelaget i kommunen møtes i en av bygdene og ønsker hverandre god jul. De gir juleoblat (en spesiell type småkake som bakes til jul) til hverandre, spiser tradisjonell julemat og synger julesanger.

Hvert lokale bygdekvinnelag disponerer en godt utstyrt fellesbygning hvor de kan holde møter og egne arrangementer. Fellesbygningen i Jędrzejówka ble renoveret i 2009 (taket og fasaden ble delvis finansiert av EU-midler og Narol kommune). Ettersom ikke alle renovasjonsarbeider var inkludert i prosjektet, ble det nødvendig med egeninnsats fra innbyggerne. Støttet av ordføreren og bygdekvinnelaget la innbyggerne gulvet i spise- og dansesalen, pusset opp kjølerommet og anla området rundt selve bygget. I fellesbygningen holdes

Forsiden til utgivelsen «Dziedzictwo kulturowe sztuki ludowej i kulinarnej Ziemi Lubaczowskiej» (Kulturarven av folke- og matlagingskunst i Lubaczów-regionen)

det bryllup, barnedåp og fødselsdagsfester. Alle kan leie lokalet til private møter eller selskap.

I løpet av vinterferien er det mange skoleelever i bygda. Bygdekvinnelaget sørger for arrangementer for barn og unge: lek, konkurranser og kanefart. Denne perioden inkluderer ofte feiring av bestemor- og bestefarsdag også. I påsken konkurrerer innbyggerne om hvem som lager bygdas fineste påskeegg og påskepynt. Medlemmene i bygdekvinnelaget presenterer stolt sine talenter og viser hvordan man lager tradisjonelle påskeegg, vakre løpere med brodering, julepynt, borddekorasjon og flere håndarbeider – i de fleste tilfeller heklet eller strikket. Denne kunnskapen blir videreført akkurat som før – fra generasjon til generasjon. Noen ganger henter kvinnene inspirasjon også fra moderne hefter og tidsskrifter.

I mai og juni arrangeres det flere lokale festivaler. Kvinnene presenterer sine hjemmelagde likører. Det er ikke lett å prøve alle; i 2014 var det 40 likører! Bakervarer presenteres også (eplekaker, valmuefrøkaker, ostekaker og pepperkaker) og andre småretter (brød, piroger med kål, kjøtt, bigos, potetpannekaker, polsk rødbetsuppe og flere andre). Disse konkurrerer om å bli kåret til regionens beste produkt. Produktene blir presentert både til innbyggerne og gjester. Bygdekvinnelaget selger sine spesialiteter, og på denne måten får de inn noen beskjedne midler til sin virksomhet. Selve bygdekvinnelaget og kvinnene det samler, arbeider frivillig og får ingen lønn. Eventuelle inntekter fra lagets virksomhet brukes til innkjøp av nødvendige produkter og ekstra utstyr til lokalene de møtes i. Bygdekvinnelaget fremmer regionale produkter også utenfor kommunen og byen. De deltar i matlagingskonkurranser, noe som de ofte får priser for. Hvert lokale lag har egne tradisjonelle spesialiteter, og de hemmelige oppskriftene videreføres

Markedsboden til Bygdekvinnelaget Wiejskich Florianki. Foto: A. Boldaniuk, arkiv: Narol kommune

fra generasjon til generasjon. I fjor ble det utgitt en bok om den lokale kulturarven der kvinnene også publiserte en del av sine oppskrifter.

Sommerpiknik for familier regnes også som en viktig begivenhet initiert av samfunnet i Jędrzejówka. Det var først et lite arrangement ved Tanew-elven, som senere har blitt til en av kommunens største festivaler. Pikniken er arrangert av og for innbyggerne – i dag er det en festival som hele Narol kommune skryter av. Under festivalen som varer i to dager, bistår kvinnene i laget arrangørene, samt presenterer tradisjonelle matretter både til innbyggerne og gjester fra andre regioner.

I flere år har bygdekvinnelaget i Jędrzejówka arrangert høsttakkefest. Denne dagen takker innbyggerne for en vellykket innhøstning. De lager en spesiell krans som symboliserer innbyggernes takknemlighet. Alle som er samlet til gudstjeneste gir hverandre hjemmelaget brød. Brødet er laget av mel fra årets innhøsting. Hele bygda pyntes for anledningen og innbyggerne ønsker alle gjester velkommen.

Medlemmenes arbeid og vilje til å organisere samfunnslivet verdsettes både av innbyggerne, lokale myndigheter og gjester – ikke bare fra Polen, men også fra andre land. Bygdekvinnelaget samarbeider med kultursenteret i Narol kommune og Kommunesenteret for alkoholavvenning, der kvinnene henvender seg for å be om støtte til sine tiltak og prøver å finne sponsorer og donasjoner, noe de ofte lykkes med.

Medlemmene i bygdekvinnelagene er høyt verdsett, og gjør alt de kan for innbyggerne – både voksne og barn. Kvinnene blir satt stor pris på, og det er umulig å overse den innsatsen de gjør for hele samfunnet i Narol. De deltar på så godt som alle kulturarrangementer i løpet av året. De er gode på det de gjør, og de har en sterk vilje til å lykkes.

Norske ordførere lager piroger under nøye oppsyn av et av medlemmene av Bygdekvinnelaget i Jędrzejówka. Fotograf: E. Mauritzen, privat arkiv

Węgorzewo – enhet i mangfold

Museet for folkekultur i Węgorzewo Węgorzewo kommune

Barbara Grązewicz-Chludzińska

Grunnlegger av museet for folkekultur og museet for jernbanetradisjon
President i stiftelsen «Kulturarven vår»

Węgorzewo kommune ligger langs grensen til de store Masuriasjøene. Det som er spesielt ved dette området i det nordøstlige Polen, er at samfunnet er multietnisk og multikulturelt, noe som er et resultat av de historiske begivenhetene som fant sted i det 20. århundre. Før andre verdenskrig ble avsluttet, og kort tid etter, måtte nesten alle innbyggerne som hadde bodd her i flere generasjoner, flytte vestover. Først på grunn av evakuering organisert av de tyske myndighetene som følge av krigsfronten som nærmet seg, og så – etter krigen – på grunn av tvangsflytting til Tyskland. Folk som tok deres plass, var fordrevet fra de tidligere østlige og sørlige områdene av Polen, fra sentrale fylker, Pommern, Kasakhstan og Sibir samt vesteuropeiske land (polske kommunister fra Frankrike, tvangsarbeidere som kom tilbake). Det at så mange etnisk forskjellige grupper bosatte seg på ett område førte til en svært interessant og sammensatt sosiologisk og kulturell situasjon. Forhold mellom forskjellige mennesker og grupper endret seg, noe som naturlig nok var forbundet med kulturforandringer – hver av gruppene bidro til utvikling av det nye samfunnet med sine egne tradisjoner, atferdsmønstre og ferdigheter.

Man kan dele befolkningen som har bodd i regionen etter krigen inn i fire grupperinger: opprinnelig befolkning, nybyggere som hadde bodd i andre regioner av Polen («gamle regioner») før krigen, mennesker som ble tvangsflyttet som del av «Wisła»-operasjonen (der ukrainere fra sørøst ble flyttet til Węgorzewo) og innvandrere fra Sovjetunionen.

Den opprinnelige befolkningen var i stor grad etterkommere av tidligere nybyggere fra Masovia. Deres tradisjonelle kultur var av samme type som kulturen til naboregionen Masovia, men det var tysk påvirkning som dominerte i den daglige kulturen – både når det gjaldt språk, klær og boliginnredning. De var lutherske kristne. Som regel visste de lite om Polen og identifiserte seg med den tyske befolkningen.

Nybyggere fra «gamle regioner» – fra sentrale, østlige, sørlige og vestlige områder av Polen – utgjør en mye større gruppe og er mest differensiert når det gjelder regionalt opphav og kulturtrekk, også i en sosial sammenheng.

Personer som ble tvangsflyttet som del av «Wisła»-operasjonen (ukrainere, bojker, lemker, dalfolk (Dolinianie), folk fra Zagórze-regionen (Zagórzanie) og andre) er en gruppe som dominerte i flere landsbyer. Deres kultur dannet størst kontrast sammenlignet med omgivelsene. De skilte seg tydelig ut med sine klær, måten de drev gårdene sine på, sine skikker og tradisjoner, til og med sin familiestruktur.

De hadde også en annen religion (de tilhørte den gresk-katolske kirke eller den ortodokse kirke) og språk (ukrainsk, lemker-dialekter og andre).

Innvandrere fra Sovjetunionen (fra Vilnius-regionen, Podlasie, Podolia, Polesie, Volhynia, de asiatiske republikkene, Sibir) samt returnerende emigranter fra vesteuropeiske land utgjorde en gruppe som var sterkt differensiert samfunns- og kulturmessig. De skilte seg hovedsakelig ut fordi de var fattigere enn de andre innbyggere i regionen og ofte brukte språket fra sitt tidligere bosted. Blant dem kunne man også finne hviterussere, litauere, russere, jøder og tatarer – personer som hadde hatt polsk statsborgerskap før krigen.

Den første perioden da det skulle dannes et nytt samfunn, var preget av mange konflikter mellom de forskjellige befolkningsgruppene. Undervisning og opplæring var underordnet politisk ideologi, noe som gjorde at motvilje mellom opprinnelig befolkning og nybyggergruppene ble enda større. Masurere ble fjernet fra samfunnslivet, men deres kultur ble popularisert av myndighetene som en felles folkekultur for området. På skoler, klubber og kulturhus dominerte den masuriske folkloren i repertoaret, mens bandmedlemmene hovedsakelig stammet fra nybyggergrupper. Riktignok kom de fra andre regioner med sin egen musikk, egne sanger, ritualer og håndverk, men som regel valgte de å skjule det. Myndighetene bestemte at det ikke skulle finnes noen annen folkekultur enn den masuriske i regionen. Det var slik situasjonen så ut de første 25 årene etter krigen.

Det endret seg i 1971 da den første utstillingen av folkekunst og tradisjonelt håndverk ble åpnet på regionens kulturhus i Węgorzewo. Blant kunstnerne kunne man finne representanter fra forskjellige etniske grupper, stort sett eldre mennesker. Deres kunstarbeider var karakteristiske for regionen de kom fra. De yngre begynte å lete etter mønstre og ideer. Dette var et gjennombrudd med tanke på å få alle innbyggerne i byen og regionen til å forstå rollen til og kvaliteten av kulturarven. Siden denne dagen har det blitt organisert flere individuelle og kollektive utstillinger, konserter og konkurranser. Snart dukket det også opp arenaer for fremvisning av tradisjonelt håndverk, markeder og friluftsmarkeder. Folk tok fram minnene om tidligere gårdsdrift og håndverk, og det oppsto behov for å gjenopplive og fortsette med tradisjonelle yrker og ferdigheter som var i ferd med å forsvinne. I 1991 ble Museet for folkekultur i Węgorzewo stiftet, som en institusjon underordnet fylkets myndighet.

Museet for folkekultur samler, dokumenterer og forsker

på kulturtradisjoner fra etniske grupper som bor i regionen. De arbeider også med popularisering og praktisk undervisning i historiske håndverk tradisjonelt utført i bygder og små byer. I forbindelse med denne institusjonen ble det også stiftet et friluftsmuseum som presenterer en tradisjonell masurisk måte å bygge på, og det arrangeres seminarer innen yrker og ferdigheter som er i ferd med å forsvinne. Regionen, som er veldig attraktiv for turister, har også en høy grad av arbeidsledighet. Det er derfor nødvendig med kurs innen håndverk, opplæring for arbeidsledige i å lage originale suvenirer basert på lokale råmaterialer, og undervisning av unge mennesker innen stadig mer ettertraktede og unike yrker som pottemaker, smed, vever osv.

Veving og pottemakerkunst blir sakte gjenopplivet, broderi og kniplingsteknikk blir mer og mer populært, kunst og håndverk forbundet med tradisjonelle høytider er igjen på moten: Man maler påskeegg, lager «påskepalmer», blomster og juletrepynt.

Węgorzewo har siden 1970-tallet vært en uoffisiell hovedstad for folklore og folkekunst i de nordøstlige områdene av Polen. Arrangementer på fylkesnivå, makroregionalt og internasjonalt nivå som populariserer alle områder av folkekunst, blir organisert her. Museet for folkekultur og organisasjonen «Ojcowizna» organiserer en festival for folkekunst og kunstermøter i september hvert år. I tillegg arrangerer de Folklorens internasjonale marked – det største arrangementet i regionen. Det består av en festival for folkemusikkgrupper, solister og ritualteatre, samt en folkekunst- og håndverksmesse, og kurs i tradisjonelt håndverk. Markedet har siden 1978 funnet sted den første helgen i august.

Arrangementet, som varer i to dager, har et fast program. Messen og kurs i folkekunst og håndverk begynner lørdag morgen på Frihetsplassen. Samtidig organiseres det utstillinger på Museet for folkekunst og friluftsmuseet. Om ettermiddagen begynner et opptog av folkemusikkgrupper som vandrer spillende og syngende langs byens gater opp til den store scenen på Frihetsplassen. Borgermesteren åpner Folkloremarkedet offisielt ved å overrekke byens nøkler til seremonimestrene, noe som er et symbol på at de skal herske over byen i to dager.

Arrangementet fortsetter med Prisvinnernes konsert, med musikkgrupper og solister som representerte fylket under Den polske festivalen for musikalske grupper og folkesangere ved Kazimierz Dolny. Etterpå – på lørdag og søndag – finner en musikkkonkurranse for grupper og solister fra den ermelandskmasuriske provinsen sted. Vinnerne får dra til Kazimierz det kommende året og skal representere makroregionen. Når konkurransen er over på søndag ettermiddag, holdes det en konsert av folkemusikkgrupper, musikere og sangere fra andre regioner av Polen og fra utlandet. Messen varer til kvelden. Også andre arrangementer forbundet med ikke-materiell kulturarv blir organisert under Folkloremarkedet: konferanser, seminarer og utstillinger.

Natten fra lørdag til søndag kan man delta i oppføringer av religiøse teatre. Tradisjonelt finner det også sted en folkefest på Frihetsplassen. Hele arrangementet blir avsluttet med at nøklene gis tilbake til byen – borgemesteren får makten tilbake.

Museet for folkekultur og organisasjonen «Fedrearv» organiserer også en festival basert på polske juletradisjoner, der utkledd barn går fra hus til hus og synger julesanger, ofte med deltagelse av gjester fra andre regioner.

Hvert år arrangeres også Vårens fest – en festival med tradisjonelle fremføringer forbundet med vårperioden, markert med påskeegg, påskepalmer, påskebakst og suvenirer. En forening i Węgorzewo har i 20 år organisert undervisnings- og kunstverksted for barn og ungdom fra nabolandene – med opplæring i polsk folkedans og sang (i juni), og en tradisjonell julemiddag for polakker fra utlandet (i desember). Foreningen for ukrainere i Polen har sammen med en stiftelse organisert Den internasjonale festivalen for etniske minoriteters barnemusikkgrupper (i juli).

Stiftelsen «Kulturarven vår» organiserer regionale og internasjonale konferanser med kulturarv som hovedtema. Stiftelsen støtter håndverkere i kommunen: pottemakere, kurvmakere, håndverkere som jobber med folklorehåndverk fra Vilnius-regionen, personer som jobber med broderi, kniplinger og tradisjonelle interiørdekorasjoner. Stiftelsen fører dokumentasjon over ikke-materielle kulturminner og organiserer internasjonalt samarbeid innen kulturarv.

«Mamry», foreningen for den tyske minoriteten i byen Węgorzewo og omegn, og den ukrainske undervisnings- og veldedighetsforeningen «Switło» sammen med regionale menigheter – den katolske, den ortodokse, den gresk-katolske, den lutherske og pinsebevegelsen – sørger for videreføring av tradisjonelle religiøse ritualer og undervisning av den unge generasjonen innen disse emnene.

Innbyggerne i Węgorzewo er forskjellige fra hverandre, men lever godt sammen. Byen er åpen for verden og for sine naboer. Węgorzewo har fem vennskapsbyer: Leffrinckouke i Frankrike, Czerniachowski i Russland, Niemenczyn i Litauen, Rotenburg i Tyskland og Jaworw i Ukraina. Bevaring og videreføring av den felles kulturarven spiller en betydelig rolle i internasjonalt samarbeid med disse byene.

Den XXXVIII internasjonale folkekunsthøytiden i Węgorzewo 2015 Foto: J. Racis

5.4.

Museenes rolle i formidling av lokal kulturarv

Slik levde vi før. Fortida langs kysten av Sogn og Fjordane

Vågsberget, Kystmuseet Sogn og Fjordane | Vågsøy kommune

Regionale skatter – trekirkenes framtid

Det ortodokse kirkekomplekset i Radruż og den ortodokse kirken i Nowe Brusno – Grenselandmuseet i Lubaczów | Horyniec-Zdrój

Om å minnst: Lat oss lage eit museum

Fiskerimuseet i Måløy | Vågsøy kommune

En tradisjon med mange spor

Museet for jernbanetradisjon | Węgorzewo kommune

Den ortodokse kirken i Radruż, oppført på UNESCOs verdensarvliste.
Foto: J. Urban, arkiv: Horyniec-Zdrój kommune

Slik levde vi før. Fortida langs kysten av Sogn og Fjordane

Vågsberget, Kystmuseet Sogn og Fjordane Vågsøy kommune

Den lokale verdien av Vågsberget som kulturminne er enklast å få auge på. Bygningane har stått på same stad i to hundre år. Dei er ein sjølvstendig del av landskapet. Folk som bur i området har både eigne minner frå Vågsberget, og dei har høyrte forteljingar om staden «frå gamle dagar». Mange kan føre slekta si tilbake til personar som budde eller arbeidde her. Hagen og husa har dessutan vore gode kulissar for brurebilete og konfirmantfotografi, og er det framleis.

Regionalt er Vågsberget representant for handels- og gjestgivarstadene som låg langsetter kysten og innover fjorden. Dei var ein viktig del av samferdsla den gong alle reiste med båt. Fellesnemnaren for stadene var gode og trygge hamner. Standarden på overnattingshusa varierte nok mykje, men dei reisande fekk tak over hovudet. Stadene hadde som oftast løyve til å selje brennevin. Det trakk nok til seg lokale folk også.

På nasjonalt nivå er bygningsmiljøet på Vågsberget interessant som kulturminne. Handelsstaden er bevart

Lokale gjester er naturleg nok svært opptekne av familiane som budde på Vågsberget, og av næringsliv knytt til staden og viktige hendingar lokalt. Mange har også med opplysningar som er svært interessante og gir Kystmuseet økt kunnskap om staden.

komplett, og husa har i liten grad vore endra sidan oppføringa omkring 1800. Staden fortel både om norsk byggeskikk på den tida, og om påverknad frå arkitektur og stilartar i Europa. Riksantikvaren freda Vågsberget i 2011.

Vågsberget ligg i eit typisk kystklima med milde vintrar og kjølege somrar. Her er rikeleg med nedbør og ofte sterk vind. Det gjer trebygningane utsett for vassinntrenging og råteskadar. Vinden kan òg gi akutte skadar på tak, dører og vindauger. Her vil alltid vere eit stort behov for tilsyn og vedlikehald.

Då Kystmuseet tok over ansvaret for Vågsberget, var forfallet komme langt i fleire av husa. Arbeidet med restaurering tek tid og kostar pengar. Kor mykje pengar ein får tildelt, varierer frå år til år, og det er derfor vanskeleg å seie kva tid restaureringa kan avsluttast. No er fleire hus opna for publikum. Gjennom formidlinga på Vågsberget, håpar Kystmuseet mellom anna å skape større forståing for restaureringsarbeidet og meir realistiske forventingar til drift og bruk av staden i framtida.

Anne Bakke

Leiar av Kystmuseet i Sogn og Fjordane

Formidlingsarbeidet på Vågsberget kan grovt delast i to kategoriar; éin rettar seg mot lokalsamfunnet, og den andre mot turistar frå inn- og utland på besøk i området. Dei to gruppene har ofte svært ulike forventingar til formidlinga.

Praktisk organiserer Kystmuseet formidling til dei lokale gjennom skuletilbod, arrangement på Vågsberget og omvising for lokale grupper. Skulane i Vågsøy får tilbod retta mot to klassesteg, 4. og 8. steget. Av årlege arrangement har museet sankthansfeiring på staden i samarbeid med Vågsvåg grendelag og gudsteneste med kyrkjekaffi siste helga i august. På sikt håpar museet på fleire lokale arrangementsdagar.

Turistane som kjem til Vågsberget, er anten på bilferie eller på gruppereiser og cruise. Museet held ope i sommarsesongen for «drop-in»-turistar, og grupper kan bestille omvising også utanom sesongen. Turistane vil gjerne høyre om Vågsberget si historie knytt opp mot noregshistoria, og gjerne også knytt mot utlandet. Dei er i liten grad opptekne av namn på eigarar og einskilde hendingar på staden, men spør ofte etter økonomiske og sosiale tilhøve i lokalmiljøet attende i tida.

Lokale gjester er naturleg nok svært opptekne av familiane som budde på Vågsberget, og av næringsliv knytt til staden og viktige hendingar lokalt. Mange har også med opplysningar som er svært interessante og gir Kystmuseet økt kunnskap om staden. Museet har fått inn både skriftleg materiale, gjenstandar og fotografi etter slike besøk.

På folkemunne har det også vore fortalt historier frå fortida som i dag ikkje lét seg bekrefte. Eit døme er forteljinga om dobbeltdrapsmannen som vart arrestert og sett i «prisonen», toppetasjen i krambua på Vågsberget. Kystmuseet baserer si formidling på dei opplysningane som finst i kjeldene, og forteljingar som denne vert til vanleg ikkje tekne med. Det skaper stundom misnøye blant lokale gjester som meiner forteljingane er sanne og viktige. Slike problemstillingar er vanlege omkring kulturminner, og å vurdere kva ein skal ta med eller utelate, er ofte ei utfordring for formidlaren.

Handelsstaden Vågsberget. Foto: Geirr Olav Gram, arkiv: Riksantikvaren

Frå hagen på Vågsberget. Foto: Anna Koziol, privat arkiv

Utsyn frå hovudhuset på Vågsberget. Foto: Kystmuseet i Sogn og Fjordane

Den gamle krambua på Vågsberget. Foto: Kystmuseet i Sogn og Fjordane

Regionale skatter – trekirkenes framtid

• **Det ortodokse kirkekomplekset i Radruż og den ortodokse kirken i Nowe Brusno – Grenselandmuseet i Lubaczów Horyniec-Zdrój**

Stanisław Makara

Direktør, Grenselandmuseet i Lubaczów

Det ortodokse kirkekomplekset i Radruż og en ortodoks kirke i Nowe Brusno (i lokalt kulturlandskap) forvaltes av Grenselandmuseet i Lubaczów.

Kulturlandskapet i Lubaczów bykommune preges av mange kulturminner med trearkitektur. Det er i stor grad sakrale bygninger – både i den østlige og den vestlige kirketradisjonen. Det flerkulturelle samfunnet som har eksistert her i hundrevis av år, ble forstyrret av andre verdenskrig, som resulterte i betydelige forandringer i områdets etniske struktur. Betydelige krigstap, den ukrainske konflikten og tvangsflyttingen den innebar, førte til at flere kirker, især ortodokse, ble forlatt og glemt i utkanten av et nytt lokalsamfunn.

Både den nye politiske og økonomiske situasjonen i Polen etter krigen var lite gunstig for de forlatte ortodokse kirkene. Samtidig var lokalsamfunnet lite interessert i å bevare eller verne slike kulturminner. Dette var forårsaket av flere faktorer, spesielt følelser knyttet til UPAs (Den ukrainske opprørsarmés) virksomhet i regionen. Nye innbyggere manglet også et emosjonelt bånd eller religiøs tilknytning til bygningene.

Siden kirkene hadde tapt sin opprinnelige funksjon, begynte de å forfalle etter noen år. De mest verdifulle ble vernet av antikvariske myndigheter, som var klar over det unike ved bygningene. Konservatorene gjorde sitt beste for å verne dem mot gradvis ødeleggelse. Blant slike

eksempler finner man det ortodokse kirkekomplekset i Radruż.

Det ortodokse kirkekomplekset i Radruż er et av de eldste kulturminner av denne typen i Polen. Komplekset var i bruk i flere århundrer (1500–1900-tallet). Sankt Paraskewa ortodokse kirke i tre ble bygd på slutten av 1500-tallet og brukt som en sognekirke for lokalsamfunnet. I området rundt kirken plasserte man bygninger som utgjorde en slags hellig sone for innbyggerne fra lokale bygder. Først anla man en kirkegård (på slutten av 1500-tallet), et klokketårn (slutten av 1500-tallet), en mur som gikk rundt hele komplekset, så et likhus (andre del av 1800-tallet), to kirkegårder (1800–1900-tallet) og le-sebygningen «Proswita» (1900-tallet). Utvikling av komplekset gjennom århundrene vitner om at det spilte en viktig rolle for lokalsamfunnet, der kirken var et sentralt element, og fungerte som en slags veiledning gjennom årssykluser og livssykluser.

Den ortodokse kirken bevarte sin liturgiske funksjon fram til slutten av andre verdenskrig, da nye grenser ble tegnet. Radruż havnet da på den sovjetiske siden, mens kirken og en del av landsbyen fortsatte å være polsk. Kirken ble fratatt sine sognefolk som et resultat av «Wisla»-aksjonen (tvangsflytting av innbyggere med ukrainsk opphav til Sovjetunionen og til vestlige og nordlige områder i Polen). Den tomme kirken ble så endelig overtatt av staten. Antikvariske myndigheter ble raskt interessert i kulturminnet.

Kirken ble istandsatt allerede i 1940- og 50-årene, mens man i årene 1960–1966 satte i gang med å restaurere den grundig. Dette skjedde takket være Jerzy Tur, fylkesantikvaren i Rzeszów, sitt initiativ. Kirkens inventar ble deponert på fylkeslageret i Łańcut. Konserveringsarbeider gjennomført i 1960-årene sikret bygningen mot forfall.

I 1970-årene ble kirken sporadisk tilgjengeliggjort for turister. I perioden 1986–1991 var den forvaltet av museet i Lubaczów, og i årene 2000–2010 av kommunens kultur- og idrettssenter i Lubaczów.

Grenselandmuseet satte pris på kirkens faglige og kulturelle verdi, og i 2010 ble det første forsøket gjort på å overta det ortodokse kirkekomplekset, som tilhørte staten og var forvaltet av bykommunen i Lubaczów. Museet ønsket også å overta området rundt kirken, eid av Horyniec-Zdrój kommune. Takket være sjenerøsiteten til de to enhetene i lokalmyndighetene som besluttet

å gi bort flere tomter til museet i Lubaczów, ble det mulig å fusjonere komplekset. Dette forenklet senere konserveringsarbeider.

Samtidig ble det søkt om konservering og re-innsetting av kirkens opprinnelige innredning. Den var forvaltet av fylkesantikvaren i den subkarpatiske provinsen og ble oppbevart i Łańcut på avdeling for kunst knyttet til ortodokse kirker. Dette ble innvilget og konserveringsarbeider ble gjennomført. I 2012 havnet ikonostasen, sidealtere og andre verdifulle gjenstander på sin opprinnelige plass.

Lokalbefolkningen var veldig interessert i konserveringsarbeidene, og var forbauset over hvor omfattende investeringene var. Siden 1960-årene hadde man nemlig ikke gjennomført noen konserveringsarbeider på bygningen.

For å presentere kulturminnet etter restaurering og framheve dets verdi for det lokale kulturlandskapet, arrangerte ansatte ved museet den såkalte «Radruż-dagen». Både lokale myndigheter og innbyggerne deltok i seremonien. Elever forberedte en forestilling av en kjent legende fra Radruż om en tatarisk jomfru som ble tatt til fange. Manuset ble skrevet av en innbygger i bygda – dikter og historieentusiast Jadwiga Zaremba. Museet arrangerte et kurs der man kunne lage ikoner og prøve seg på landskapsmaling. Begivenhetens høydepunkt var en konsert der en fiolinkvartett fra Artur Malawski Filharmonii Rzeszów spilte klassisk musikk. Arrangementet var vellykket, og ga anledning til å spre interesse for kulturminner blant innbyggere i ulike aldre.

Neste steg ved det ortodokse kirkekomplekset i Radruż var utstillingen «Powrot ikony», der man presenterte subtile ikoner av Maglorzata Dawidiuk som avslutning av konserveringsarbeidene på kirkens innredning. Flere konserter som senere ble arrangert i samarbeid med

kulturkontoret i den subkarpatiske provinsen, ga kirkens sakrale rom en ny kvalitet.

Et fantastisk ortodokst kirkekompleks som var frattatt sin opprinnelige sakrale funksjon over mange år, var lenge et symbol på heller triste og smertefulle minner. Da kirken fikk tilbake sin opprinnelige innredning og en ny funksjon som museum, ble den igjen et viktig sted for lokalsamfunnet.

Takket være initiativet til ministeren for kultur og kulturarv og National Heritage Board of Poland, ble det ortodokse kirkekomplekset i Radruż oppført på UNESCOs verdensarvliste. Kulturminnet ble markedsført både i Polen og i verden, og fikk samtidig anerkjennelse i lokalsamfunnet.

Det ortodokse kirkekomplekset i Radruż er åpent seks dager i uken fra kl. 10.00 til kl. 18.00. I komplekset arbeider det tre personer fra Radruż, dvs. guide, guidehjelp og en altnuligmann. De ansatte holder orden i komplekset og gjør det tilgjengelig for alle besøkende. De ansatte betales av inntekter som kommer fra billettsalg. Inntektene dekker også kirkens driftsbehov.

Et stort problem knyttet til forvaltning av kirkekomplekset i Radruż er mangelen på lokaler for de ansatte, eller steder som kan romme en profesjonell turistinformasjon. Nå har man utarbeidet en teknisk dokumentasjon for å utvikle bygningen til en «Proswita» som kan brukes til de nevnte formål. Bygningen skal romme et lite museum som viser historien bak kirkekomplekset i Radruż, regionens historiske trearkitektur, turistinformasjon og et sted der kirken kan gjøres tilgjengelig for besøkende.

Et sted til organisering av turisttrafikken er et viktig element i forvaltningen og tilgjengeliggjøringen av kulturminnet. Økende krav knyttet til forsvarlige fasiliteter i turistbransjen gjør det nødvendig å skape steder der

Den hellige Paraskeva ortodokse kirke i Radruż, interiøret etter montering av ikonostasen. Fotograf: J. Mazur, arkiv: Grenselandmuseet i Lubaczów

Det ortodokse kirkekomplekset i Radruż, utsikten fra vest. Foto: A. Fortuna-Mark, privat arkiv

dagens turister får mulighet til å søke informasjon om regionen, og et sted å sitte ned.

Det er vanskelig å drøfte en konkret profil for de som besøker kirken, siden det ikke føres statistikk. De fleste besøkende er gjester fra kursteder i Horyniec-Zdrój, men også turistgrupper fra Sørøst-Polen, arkitekturstudenter (studiebesøk), studenter i kulturminnevern, trearkitektentusiaster, brukere av sykkelveier som i det siste har blitt betydelig utviklet i regionen, og andre gjester, samt privatpersoner eller lokale institusjoner.

Det er viktig å nevne innsatsen til de lokale myndighetene. For å fremme kulturminnet inviterer de mange gjester, samarbeidspartnere og regionale partnere. Kirkekomplekset i Radruż er blitt et kjennemerke for Horyniec-Zdrój kommune og Lubaczów bykommune.

Neste oppgave innen vern av lokale kulturlandskap som Genselandmuseet i Lubaczów har gjennomført, er restaureringen av Sankt Paraskewa ortodokse kirke i Nowe Brusno fra begynnelsen av 1700-tallet. Motivasjonen for overtakelse av den ortodokse kirken i Nowe Brusno var dens sentrale beliggenhet i bygda, og dens verdi for det lokale landskapet. I nærheten av kirken ligger det en kirkegård for ulike trosretninger, der forskjellige gravsteiner gjenspeiler samfunnets kulturelle mangfold. Den unike gravkunsten som man finner på kirkegården, er laget av lokal kalkstein av steinhuggere fra Brusno. Det er også deres kunst og produkter som dominerer i Sørøst-Polen.

Museet overtok kirken i 2013, mens de første konserveringsarbeidene ble utført i 2014 i samarbeid med og med støtte fra fylkesantikvaren i den subkarpatiske provinsen, Horyniec-Zdrój kommune og distriktkontoret i Lubaczów. Konserveringen skal pågå gjennom et par sesonger, og håpet er at kirken vil bli anerkjent og satt pris på av den lokale befolkningen, akkurat som det ortodokse kirkekomplekset i Radruż.

Det eksisterer også planer om å gjenopprette kirkens interiør, noe som kommer til å berike bygningens historiske og kunstneriske verdi, og samtidig øke regionens appell.

Det er viktig å framheve at den ortodokse kirken i Nowe Brusno, i likhet med kirken i Radruż, ligger i Horyniec-Zdrój kommune. Det er bare et par kilometers avstand mellom kulturminnene, noe som gjør det mulig å besøke dem begge under et besøk i regionen. Så unike kulturminner i nærheten av Horyniec-Zdrój øker kurstedets kulturverdi og bidrar til å øke interessen for regionens kulturarv.

Håpet er at Genselandmuseet i Lubaczów overtakelse av ortodokse kirkekomplekser bidrar til å øke regionens historiske og kulturelle verdi, og at dette gjenspeiler fordums glans og respekt for trearkitekturen som er veldig typisk for Lubaczów bykommune.

Økt turistvirksomhet, fokus på kulturminner og deres betydning for regionens økonomiske utvikling blir satt pris på av lokalsamfunnet, som identifiserer seg med det lokale og verdifulle kulturlandskapet.

Den ortodokse kirken i Nowe Brusno under restaurering. Foto: G. Ciečka, privat arkiv

Om å minnst: Lat oss lage eit museum

Fiskerimuseet i Måløy Vågsøy kommune

Odd Gunnar Myhre
Tenesteleiar kultur, Vågsøy kommune

På slutten av 1800-talet starta utbygginga av Måløy til det som skulle bli det leiande fiskerisenteret i Sogn og Fjordane. Det er vanskeleg å tenkje seg kva Måløy hadde vore utan fisken. På midten av 1800-talet hadde den vesle Skramsbygda berre 134 innbyggjar. I dag bur det omlag 3000 menneske i Måløy, og fleire enn 6100 i heile Vågsøy kommune.

Måløy er og har vore ei av dei største fiskerihamnene i landet. Både pigghåfiske, sildefiske og banklinefiske har vore sentralt. Båtar frå regionen fiska mellom anna utanfor Shetland, Færøyane, Orknøyane, Hebridane, Rockall og Island, så den internasjonale kontakten har vore stor. Fiskeriet har også sett preg på staden på land, med foredling av fisken og ikkje minst kjøp og sal. På det meste vart

det eksportert fisk til kring 150 land, og det vart sagt at i kvart av desse landa kunne ein møte minst éin måløyværing som selde fisk.

Med Måløy sin stolte fiskerihistorie peikar byen seg ut som den perfekte staden for å etablere eit moderne fiskerimuseum og opplevingssenter.

På byrjinga av 1990-talet vart det teke initiativ til å etablere eit fiskerimuseum, og i 1992 såg stiftinga Fiskerimuseet i Måløy dagens lys. Etter oppstarten av fiskerimuseet og venneforeininga vart 600 gjenstandar samla inn frå Vågsøy og nærliggjande område, og eit museum vart skapt. Museet hadde fleire tusen besøkjande alt dei første månadene. Diverre miste dei lokalet i 1994, og dei innsamla gjenstandane vart anten samla på lager eller leverte tilbake til gjevarane. Kort tid etter vart den dåverande venneforeininga lagt ned. I fleire år søkte styret etter nytt lokale til fiskerimuseet, men møtte hindringar og motstand. Etter mange år vart det oppdaga at ein del av gjenstandane var skada eller øydelagde på grunn av dårleg lagring, og framtida til museet såg ikkje lys ut.

Men håpet om eit museum vart vekt til live att i samband med utviklinga av Måløy Havfiskefestival. Etter 1000 timar med frivillig arbeid utført av Nordfjord Havfiskeklubb med å innreie lokalet i toppetasjen av Lekteren i hamna i Måløy, var eit minimuseum etablert. Fiskerimuseet vart på ny opna under høgtidlege former 29. august 2012. 225 av gjenstandane som museet eig, vart stilte ut der. I løpet av sommaren 2013 var det på berre laurdagar nær 1000 besøkjande på minimuseet. Ein har halde museet ope ved hjelp av frivillige vakter som har jobba på dugnad.

Museet planlegg å kjøpe lokala til den tidlegare fiskeribedrifta EMY Fish AS. Dette er ei fiskebu med store og stolte tradisjonar i Måløy sentrum, tidlegare Kvalheim & Osmundvaag (KVALOS), som i si tid var den største fiskeindustribedrifta i Måløy i volum. Aktiviteten her starta før krigen, men lokala står i dag tomme. Eigedommen ligg sør i hamna i Måløy og har to avlange hovudbygningar med fem etasjar samt ein mellomliggjande del med stor takhøgd. Det samla arealet i heile bygningsmassen er 9000 m2. Museet vil bruke 4000 av desse sjølv. Det vert arbeid med utleigemoglegheiter for resten av bygningsmassen, og dette vil gje verdifulle leigeinntekter.

For å få dette til må Fiskerimuseet ilag med næringsliv og andre kjøpe bua og skape eit fiskerihistorisk kunnskapssenter med beina planta både i fortid og framtid. Ei slik opprusting av dei tomme industriområda sør i Måløy sentrum vil tilføre ny aktivitet, vekst og nytt liv til denne delen av kystbyen. Her får formidlinga av fiskerihistoria

leve saman med dei som skapar framtid på kysten. Moderne fiskeri og akvakultur vil vere ein naturleg del av museet. Museet og heile bygningen skal bli ein naturleg møtestad for både dei som høyrer til i området og for tilreisande. Kafé og selskapslokale blir møteplassar for fis-

karar, bedrifter, skuleelevar, pensjonistar, reiarar og alle andre. Det har vore viktig for Fiskerimuseet å få til ei driftsløysing der ein har ulike aktivitetar i same bygning. Då får ein fleire samdriftsfordelar og aktivitetar som støttar opp om kvarandre. Det er ikkje sikkert at bua berre kjem til å romme Fiskerimuseet i Måløy – fleire andre aktørar har allereie vist interesse for å legge aktiviteten sin til bygningen.

Det er ei målsetjing å lage eit innhald i museet som både er attraktivt og spennande, så vel for lokalbefolkninga som for tilreisande og turistar. Ein har alt

sikra seg gjenstandar som vil danne utgangspunktet for innhaldet. Det skal lagast eit visuelt senter, med mellom anna datastyrt film og lydmontasjar. Med eit stort bygg ser ein for seg eit stort rom som formidlar lyd, bilete og filmar. I tillegg til alle gjenstandane frå fiskerihistoria vil foredrag, forteljingar og gode historier vere viktige, faste bidrag både på utstillinga og på eigne arrangement heile året rundt på museet.

Museet har også medlemer som arbeider aktivt med å sikre seg historiske gjenstandar og med å registrere og

Koner som saltar sild. Foto: Anders Beer Wilse, arkive: Riksantikvaren

lagre disse i tråd med museale retningslinjer. Fiskerimuseet har samla inn nærare 1000 gjenstandar, og mykje meir er på veg inn. Arbeidet er mødesamt, men hastar sidan også informasjon om korleis gjenstandane vart brukte, eigarskap med meir må sikrast. Mange av dei som no er gamle, har svært mykje å fortelje. Difor har museet også sett i gong arbeidet med eit intervjuprosjekt.

Gjennom samarbeid mellom museet og næringslivet i regionen, har ein fått fram eit museumsprosjekt som er eit viktig tilskot til kulturminneforvaltinga. Ikkje minst gjennom ny bruk av det som i si tid var eit av dei største og mest nyskapande fiskeindustrianlegga. Det får nytt liv gjennom kultur og næringsaktivitet, og er viktig for ein del av sentrum som elles kan bli ståande tomt.

Havna i Måløy. Foto: Vågsøy kommune

En tradisjon med mange spor

Museet for jernbanetradisjon Węgorzewo kommune

Barbara Grąiewicz-Chludzińska

Grunnlegger av museet for folkekultur og museet for jernbanetradisjon
President i stiftelsen «Kulturarven vår»

Stasjonsbygningen i Węgorzewo inngår i jernbaneknutepunkt-komplekset som er registrert i kulturminneregistret, og som ble bygd på slutten av 1800-tallet. Stasjonsanlegget er typisk for jernbanearkitektur fra denne perioden og består av 18 forskjellige bygg: selve jernbanestasjonen, en lokomotivstall med en svingskive, et stillverk, to vanntårn, et lager, en fotgjengerundergang under perrongene, sju boligbygninger, to administrasjonsbygg, et toalett og et pumpehus. Før i tiden var dette et viktig knutepunkt; tog kjørte i fem forskjellige retninger herfra. Etter krigen var Kętrzyn-linjen den eneste som fortsatt var i drift. Den ble lagt ned i 1992 og innført i fylkets register over kulturminnebygg og -anlegg.

Fra desember 2013 har stasjonsbygningen tilhørt Węgorzewo kommune. Leilighetene til de tidligere jernbaneansatte er plassert i andre etasje. I første etasje er det to kontor for ikke-statlige organisasjoner: stiftelsen «Dzie-dzictwo nasze» («Kulturarven vår») som har stiftet Muse-

et for jernbanetradisjon, og «Stowarzyszenie Hobbystów Kolejowych» (Foreningen for jernbaneentusiaster) – som betjener den historiske linjen Węgorzewo-Kętrzyn. Begge organisasjonene ble startet på frivillig basis. I 2014 begynte Foreningen for jernbaneentusiaster å drive jernbanetransport for turister i sommerperioden – i framtiden skal dette bli et fast transporttilbud mellom de to byene.

Stiftelsen «Kulturarven vår» grunnla i 2007 Museet for jernbanetradisjon, i lokaler den fikk låne av kommunen. Stiftelsen forvalter fortsatt museet, som i 2013 ble innført i registeret over samfunnsmuseer ført av Departementet for kultur og nasjonal kulturarv. Museet presenterer jernbanehistorien i området til tidligere Øst-Preussen og dagens ermelandskmasuriske provins. Utstillingen består av dokumenter eid av institusjoner og privatpersoner, fotografier, kart, drakter til jernbaneansatte, tekniske innretninger, deler av lokomotiver og jernbanevogner, interiørutstyr, informasjonstavler med mer. Samlingen består

av ca. 1500 forskjellige gjenstander som museet har fått som donasjoner. Biblioteket, med en stor avdeling viet til jernbanekunnskap, inneholder ca. 4000 bind og noen hundre arkivenheter.

Museet består av to utstillingsrom, et multifunksjonsrom, et gjesterom og et administrasjonsrom. De selger bøker og regionale suvenirer samt driver et uformelt turistinformasjonskontor. Etter en omfattende oppussing planlegges det å åpne et modellverksted, et verksted for vedlikehold og digitalisering av museumsgjenstander, et teknisk verksted (beskrevet videre i denne artikkelen), en forelesningssal med videokonferanseutstyr, et turistinformasjonskontor, en garderobe og en kafé. Det planlegges også, på lengre sikt, å ombygge fotgjengerundergangen til et utstillingsrom og å bygge en interaktiv modell av knutepunktet i Węgorzewo i årene 1937–1939 i rommene i stillverksbygget.

Bygningen har lenge vært forsømt og er angrepet av muggsopp. Det har ikke vært noen sentral oppvarming der på over ti år. Andre installasjoner er ute av drift og krever modernisering eller ombygging. Vinduer og dører krever delvis erstatning og vedlikehold, gulvene må legges på nytt. Kjellerne og første etasje – opp til andre etasje-nivået – er tydelig angrepet av muggsopp. Røykanaler og ventilasjonsåpninger er enten murt igjen eller ødelagt. Yttervegger krever rensning og vedlikehold. Bygningen har ingen lynavleder.

Det har blitt utarbeidet en fullstendig dokumentasjon av og en faglig begrunnet plan for museet for jernbanetradisjon. For å redde den viktigste delen av bygningen har tregulvene blitt fjernet i tre rom. En del av ventilasjonskanalene som var ute av drift, har blitt reparert. Utviklingen av muggsoppen har blitt stanset, men vedlikeholdsarbeid, isolering og oppvarming av bygningen er absolutt

Museet ønsker å fremme kunnskap om de historiske jernbanene som transportmiddel og system av forbindelser. De ønsker også å formidle kunnskap om de moderne jernbanene og om jernbanen som kommunikasjonsmiddel. Museet for jernbanetradisjon skal være et sted der man kan reise i tid og rom og kommunisere med hele verden, takket være tekniske og multimediale hjelpemidler.

nødvendig – hittil er det forsøkt å tørke veggene på egen hånd. De fleste vinduene og dørene har blitt rensset og forberedt til vedlikeholdsarbeidet – det har blitt satt inn over 120 vindusruter. Den tidligere kantinen har blitt pusset opp og omgjort til et utstillingsrom. Bygningen har blitt knyttet til strømmettet, og i seks rom har det elektriske anlegget blitt byttet ut. Kostnadene for utarbeidelsen av dokumentasjonsarbeidet samt arbeidet som hittil har blitt utført, har blitt betalt av stiftelsen «Kulturarven vår» og utgjør cirka 260 000 PLN. De finansielle midlene har blitt skaffet gjennom forskningsstøtte-programmer, mottatt fra private sponsorer eller samlet inn med hjelp av frivillige medarbeidere. Kommunen har bidratt med 40 000 PLN til håndverkere som utførte sikrings- og oppussingsarbeidet.

Museet ønsker å fremme kunnskap om de historiske jernbanene som transportmiddel og system av forbindelser. De ønsker også å formidle kunnskap om de moderne jernbanene og om jernbanen som kommunikasjonsmiddel. Museet for jernbanetradisjon skal være et sted der man kan reise i tid og rom og kommunisere med hele verden, takket være tekniske og multimediale hjelpemidler.

Jernbaneknutepunktet i Węgorzewo var før i tiden et viktig sted som forbandt byen og regionen med resten av Europa. Vi ønsker at dette spesielle stedet skal få tilbake sin gamle karakter. For at utstillingen skal få en makroregional og internasjonal betydning må den også strekke seg utenfor hovedbygningens rom. Jernbanestasjonen og omgivelsene utgjør en helhet. Museet planlegger derfor å ta i bruk de forskjellige områdene: Jernbanestasjonens hovedbygning, rampen, perrongen og fotgjengerundergangen. Museet jobber nå med å utarbeide detaljerte planer for utstillingsrommet, slik at hver av delene kan utføre sin rette funksjon.

Barbara Chludzińska-Grąiewicz guider en gruppe besøkende gjennom utstillingen i museet. Foto: J. Racis, arkiv: Stiftelsen Kulturarven vår

Frivillige studenter ved gymnasium J. A. Helwinga i Węgorzewo rydder opp på stasjonen. Foto: J. Racis, arkiv: Stiftelsen Kulturarven vår

Museet, med sin historisk-tekniske profil, skal utgjøre et interessant tilbud for de besøkende og være et viktig undervisningscenter i kommunen og regionen. Det skal også være en spennende severdighet for turister fra Polen og utlandet. Dette er en stor sjanse for Węgorzewo og regionen, særlig i forbindelse med jernbanelinjen Węgorzewo–Kętrzyn som skal settes i drift på nytt.

Ved hjelp av den nyeste teknologien planlegger vi å åpne Laboratoriet for grunnleggende tekniske spørsmål. Denne institusjonen skal gi elever og lærerne samt alle de andre besøkende (uansett alder) mulighet til å teste kunnskapen sin om mekanikk, termodynamikk, elektrodynamikk, optikk og andre naturvitenskapelige fagområder i praksis. Det har seg nemlig slik at jernbanen utgjør en syntese av alle disse fagområdene.

Museet for jernbanetradisjon ble dannet som reaksjon på det lokale miljøets behov. Organet som stiftet institusjonen («Kulturarven vår»), er en organisasjon som har som mål å bevare materiell og ikke-materiell kulturarv i regionen. Siden organisasjonen ikke hadde noen mulighet for å ansette faste medarbeidere, ble virksomheten basert på frivillig arbeid. Et senter for kontinuerlig opplæring har blitt dannet av stiftelsen. Senterets første prosjekt var å organisere – med støtte av Fylkesstyret – en rekke kurs for de frivillige medarbeiderne.

Kursene omfattet emner som museumsarbeid, regionens historie med særlig fokus på museets spesifikke trekk, jernbanehistorie samt helse, miljø og sikkerhet. Stor interesse for kursene dannet et behov for å organisere dem mer regelmessig. Hittil har tre kurssykluser funnet sted. De fleste som deltok var i femtiårene, men det var også flere unge mennesker blant deltagerne. I løpet av kursene viste det seg at utveksling av kunnskap og erfaringer mellom de frivillige medarbeiderne fra forskjellige aldersgrupper spilte en stor rolle.

Samtidig har viktig tilbakemelding om behovene i lokalsamfunnet blitt samlet inn. Deltagelsen på kurset og ar-

beidet i museet var ikke bare en god anledning til å utvikle deltakernes interesser, men reduserte også faren for sosial eksklusjon (forbundet med alder, arbeidsløshet eller vanskeligheter med å tilpasse seg til et nytt miljø). Takket være engasjementet til de frivillige medarbeiderne, er Museet for jernbanetradisjon en åpen institusjon som medlemmer av lokalsamfunnet og turister gjerne besøker.

På grunn av mangelen på sentral oppvarming er institusjonen i drift fra mai til oktober. Det er imidlertid mulig å besøke den i de øvrige månedene etter avtale. I 2013 mottok museet 1560 besøkende, og i 2014 omtrent 1400 personer. Det var et vanskelig år på grunn av de omfattende veiarbeidene, som gjorde det vanskelig å komme seg til institusjonen. Museet har allerede blitt en del av Węgorzewos landskap. I tillegg til den faste utstillingen blir følgende arrangementer organisert i jernbanestasjonsbygningen: midlertidige utstillinger, museumsundervisning og arrangementer forbundet med Museenes lange natt, Kulturminnedagene, Barnas dag, samt møter for jernbaneansatte og deres familier, forelesninger og foredrag med forskjellig tematikk.

Om sommeren arrangeres det et kunst- og håndverksseminar – «Ferie på stasjonen» – for alle aldersgrupper. Stasjonsbygningen er full av liv til tross for sin dårlige tekniske tilstand. Museet for jernbanetradisjon er den eneste fungerende kulturinstitusjonen i den nordvestlige delen av byen, og den eneste institusjonen med denne spesialiseringen i makroregionen.

Kommunale myndigheter ønsker å støtte stiftelsen og skal bistå med installering av sentral oppvarming og oppussing av en ødelagt del av rampen som fører til bygningen. Investeringer knyttet til revitalisering av dette anlegget samt den historiske jernbanelinjen Węgorzewo–Kętrzyn har blitt innført i Det regionale operasjonsprogrammet for Ermland og Masuria. Mye arbeid gjenstår, men troen er stor på at samarbeidet mellom kommunestyret og innbyggerne kommer til å bli en stor suksess.

En del av utstillingen ved Museet for jernbanetradisjon i Węgorzewo. Foto: J. Racis, arkiv: Stiftelsen Kulturarven vår

Den tidligere stasjonsbygningen som huser museet. Foto: J. Racis, arkiv: Stiftelsen Kulturarven vår

En samling jernbanebilletter fra årene 1920–1984. Foto: J. Racis, arkiv: Stiftelsen Kulturarven vår

5.5.

Kulturarv i lokale verdiskapingsprosjekter

Folk i gata – gata for folket

Tettstadsutvikling i Nordfjordeid | Eid kommune

Tilbakeføring til et vennlig bysentrum

Stedsutvikling i Narol | Narol kommune

Eidsgata, Eid kommune, foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

Folk i gata – gata for folket

Tettstadsutvikling i Nordfjordeid Eid kommune

Nordfjordeid er ein tettstad med ei uvanleg rik kulturhistorie. Tettstaden ligg i Eid kommune i Sogn og Fjordane fylke. Tettstaden Nordfjordeid har i dag omlag 3000 innbyggjarar, av omlag 6000 innbyggjarar totalt i Eid kommune.

Gravhaugane på Myklebust vart tidleg registrerte og sikra, og Eid kommune har i nyare tid sikra bygningsmiljøet og kulturlandskapet gjennom reguleringsplanar. Det vart utarbeidd ein stadsanalyse for Nordfjordeid i 1996, og i 2012 vart det gjort ein kulturhistorisk analyse av Tverrgata. Analysane har vore lagt til grunn i planarbeidet. Det er også laga ei handbok for korleis ein kan ivareta gamle bygg, som råd og hjelp til dei som eig gamle hus i Eidsgata/Tverrgata.

Kommunen ønskte å ha bebuarane i Eidsgata og Tverrgata involvert i saker som ofte skapte motsetningar mellom vern og bruk. I samarbeid med kulturavdelinga i Sogn og Fjordane fylkeskommune fekk ein etablert eit fagråd for Eidsgata og Tverrgata som mellom anna skal ha som oppgåve å vere uttalepart i byggesaker i spesialområda og vere rådgjevar for bebuarane.

Eit godt eksempel på stor tilrettelegging med utgangspunkt i eit viktig kulturminne er Sagastadprosjektet. Sagastad er planlagt å vere eit kunnskaps- og opplevingssenter med utgangspunkt i funna i gravhaugane på Myklebust. Det skal byggjast ved fjorden i Nordfjordeid

Gerd Fløde Bjørlo
Kultur- og profileringskoordinator, Eid kommune

sentrum, og ein sentral del av utstillinga er Myklebustskipet. Det skal byggjast i full målestokk, ca 30 m langt og 6,5 m breitt.

Skipet skal kunne seglast på fjorden, men vil store delar av året vere utstilt i Sagastad som ein av hovudattraksjonane. Senteret vil ha ei fast hovudutstilling basert på mellom anna funna i gravhaugane på Myklebust. Det er private som gjennom «Stiftinga Sagastad» er ansvarlege for Sagastadprosjektet, men Eid kommune har vore aktivt med i planleggingsarbeidet og har stilt både midlar og tomt til disposisjon.

I 2014 vart det etablert ei rute med historisk vandring i Nordfjordeid sentrum, og det er no planar om å etablere ei kulturhistorisk løype som skal gå frå Sagastad (ved fjorden) via Eid kyrkje gjennom gata til gravhaugane på Myklebust og til Lunden – eit område som truleg har vore ein religiøs plass i jernalderen. Slike historiske ruter er planlagt også andre stader i Eid.

Kommunen kan ikkje åleine sikre at dette viktige kulturhistoriske miljøet blir teke vare på. Eidarane er stolte av «gata» si, og det har vore arbeidd mykje med å identifisere moglege vegar å gå for å ivareta dei verdiane som ligg der, ilag med dei som bur og har næring der.

Den største trusselen for tettstader som Nordfjordeid, er mangel på vedlikehald av bygningar generelt, og historiske bygningar og bygningsmiljø spesielt. For

Ein av gravhaugane i Eid sentrum, Eid kommune, Sogn og Fjordane fylke, Noreg. Foto: Anders Sellevoild Aaseth, arkiv: Riksantikvaren

Nokre av husa i Eidsgata. Foto: Aleksandra Chabiera, privat arkiv

Nordfjordeid sentrum er bevaring og vedlikehald av kulturlandskapet også ein viktig del av den historiske identiteten.

Samstundes som ein ønskjer å ta vare på det kulturhistoriske bygningsmiljøet i Eidsgata, ønskjer kommunen å legge til rette for utvikling av Nordfjordeid sentrum, med dei kvalitetane folk ønskjer seg i ein moderne tettstad. I samfunnsdelen av Eid kommune sin kommuneplan, vedteken i juni 2013, har dei mellom anna følgjande strategi: *Å ivareta Eidsgata i høve til både kulturminne og handel.* Med utgangspunkt i kommuneplanen vart ein ny sentrumsanalyse for Nordfjordeid sentrum utarbeidd i 2013/2014. Her blir det no etablert ei prosjektgruppe (politisk forankra) der representantar for innbyggjarar, næringsliv og kommune skal identifisere ønskje tiltak og utarbeide tiltaksplan for gjennomføring av desse.

Eid kommune har i perioden 2013–2014 delteke i Sogn og Fjordane fylkeskommune sitt prosjekt Kultur for samfunnsutvikling, der rammeverket har vore «*Cultural planning*» som metode: «*Learning to plan culturally and thinking creatively about local development*».

Tanken bak dette var nettopp korleis ein skulle få innbyggjarane med på ei utvikling av tettstaden der ein både ivaretek dei som bur der, men også tek vare på og utviklar kulturminna som er der.

Nordfjordeid sentrum er no kome med i Riksantikvaren sitt NB!-register, ein database over byar og tettstader i Noreg med kulturmiljø som har nasjonal interesse. Det positive med dette er at Nordfjordeid sentrum igjen er i fokus og gjenstand for større offentleg interesse.

Fjordhestparade passerar Gamlebanken i Eidsgata. Foto: Janne Endal Andersson, privat arkiv

I Nordfjordeid kan du følgje historia sine spor i Noreg, frå vikingtida heilt fram til i dag, på ein og same stad. Trehusområda i Eidsgata og Tverrgata er frå vår nære fortid, medan klyngetunet på Myklebust og gravhaugane der vitnar om tidlegare busetjing over mange tusen år og eit maktsenter i vikingtida som er del av Noregs-historia.

Nordfjordeid har vore ein sentral og aktiv stad i mange hundre år, med handels- og gjestgjevarplass, eksersisplass og embetsmannsstad. Både den gamle bustadbygginga i Eidsgata og Tverrgata, kulturminna frå vikingtida og den gamle militære eksersisplassen finst enno. Rundt desse kulturminna har det vakse fram ein moderne tettstad med urbane kvalitetar og nye funksjonar, som til dømes landets einaste operahus utanfor Oslo. Denne heilskapen er unik for Nordfjordeid.

Eidsgata og Tverrgata er av dei mest intakte gatene i Sogn og Fjordane. Det eldre bygningsmiljøet i Eidsgata og Tverrgata har blitt sett opp frå 1860-talet – nokre er bygd på byrjinga av 1900-talet. Mange hus er flytta frå andre stadar i Eid og regionen, slik at tømmerkjernen kan vere vesentleg eldre enn oppsett byggjeår tilseier.

Myklebustgarden har truleg vore hovudsete frå vikingtida (800–1030 AD) og langt fram i tid. Gravene på Myklebust ligg sør for det gamle tunet på garden.

Dei spenner truleg over eit tidsrom som svarar til heile vikingtida. Dei arkeologiske utgravingane syner at vikinggravene var særskild utstyrde. Ein av gravhaugane, «Rundehogjen», er datert til siste halvdel av 800-talet og inneheld ei skipsgrav. Skipet, som truleg var omlag 30 meter langt, vart brent som del av gravseremonien. Det er laga ein eigen dokumentarfilm om skipet i Rundehogjen, «*The Viking Burial*» (Det Brente Skipet).

Det har vore kyrkje på Nordfjordeid sidan mellomalderen. Arkitekt for dagens kyrkje, ei langkyrkje i tre reist i 1849, var handelsmannen Claus Wiese frå Eid. Kyrkja har plass til 750, og er den største kyrkja i Nordfjord. Innvendig er kyrkja dekorert med utskjeringar og dekormåling i «drakestil». Dette vart gjort under leiing av treskjeraren og målaren Lars Kinsarvik i 1915. Dei flotte takmaleria er nyleg restaurerte.

Revitalisert område rundt rådhuset i Narol. Foto: R. Pinkowicz, arkiv: Narol kommune

Tilbakeføring til et vennlig bysentrum

Stedsutvikling i Narol Narol kommune

Arbeider som er blitt gjennomført i sentrum av Narol, er et godt eksempel på revitalisering og ikke minst vern av kulturarv. Arbeidene ble gjennomført innenfor prosjektet «Utvikling av turistnæring gjennom revitalisering av det offentlig rommet i Narol».

I løpet av andre verdenskrig ble Narol fullstendig ødelagt. På bilder fra denne perioden ser man kun noen få gjenværende elementer, som kirken, rådhuset, St. Florians søyle og administrasjonsbygget (i dag brukt av et kommunalt borettslag). Det er også et skolebygg bak kirken som ikke ble ødelagt, og et gammelt fjøs like ved.

Trebygninger som dannet en tett bebyggelse rundt torget, ble brent opp av den tyske okkupasjonsmakten i september 1939. Etter andre verdenskrig, da Narol ble bygd opp igjen, bevarte man originalplanen for torget. Etter krigen ble torget brukt til andre formål enn i dag. Før var det en markeds plass konsentrert rundt rådhuset. Markedets grenser var markert med et gjerde i tre som man pleide å binde hester til. Selve rådhusbygningen tjente også flere funksjoner – ved siden av administrasjonen tjente det som handessted, og etter hvert også en kino. Rådhuset, kirken, skolen og det tidligere fjøset er ført inn på listen over verneverdig kulturarv. Det er viktig å framheve at de skiller seg ut takket være sin unike og vakre arkitektur.

Skrutt for skritt har torget blitt til en favorittmøteplass for flere generasjoner, og ikke minst turister som kommer for å se de restaurerte kulturminnene og ta en pust i bakken.

Sørsiden av rådhuset før og etter utbygging. Foto: K. Świętojański, arkiv: Narol kommune

Stanisław Woś
Ordføreren i Narol

Kirken viet til jomfru Maria ble bygd av grev Feliks Antoni Łoś i årene 1790–1804. Det er et bygg i barokk-klassisistisk stil som dominerer bylandskapet. Skolen ble bygd i 1907 takket være datidens ordfører, prins Julian Puzyna. Rådhuset ble derimot bygd i 1930-årene av polakker som bodde i datidens flerkulturelle Narol. I samme periode bygde man fjøset, som i utgangspunktet hørte til sognekirken.

I årenes løp var det bare kirken som fortsatte å tjene sitt formål. Rådhuset ble til et sete for kommunale myndigheter, mens plassen rundt torget ble omgjort fra markeds plass til en bypark. Skolebygget ble forlatt i begynnelsen av 1990-årene (av hensyn til byggets dårlige tilstand og mangel på et forsvarlig antall undervisningsrom). I Narol ble det bygd en ny skole, som i dag rommer 600 elever. Det gamle fjøset fikk ny funksjon like etter krigen. Siden sognepresten la ned gårdsbruket sitt, ble fjøset gjort om til oppbevarings- og lagringssted. År etter år ble tilstanden til bygningene stadig verre. Rådhuset var best bevart, mens den tidligere skolen var i fullstendig forfall.

Det var nødvendig å bytte taket og takstolen på rådhuset. Man måtte også rekonstruere den opprinnelige fasaden. I kirken var det behov for å restaurere taket og bytte ut tårnkonstruksjonen på grunn av en stor fare for at det gamle skjeve tårnet kunne rase sammen.

Kirkefasaden måtte også restaureres, da den var skitten og malingen flasket av mange steder. Den gamle skolen forfalt fullstendig. Det samme gjaldt for det gamle fjøset, som ikke hadde vært konserverv på lang tid. Tross sin vakre arkitektur, så alle bygningene lite sjarmerende ut. Sognekirken i Narol hadde ikke råd til å gjennomføre restaureringer fra egne ressurser. Restaurering av rådhuset og modernisering av torget var også en stor utfordring for Narol kommune, særlig fordi en rekke andre investeringer var planlagt. De var like viktige, og prioritert av lokalsamfunnet.

Turistnæringen utgjør en hovedretning i kommunens utviklingsstrategier grunnet den vakre naturen som omgir Narol. Kommunale myndigheter er klar over at ved siden av å bygge sanitær-, vei-, idrettsanlegg og andre typer infrastruktur, er det viktig å restaurere og tilgjengeliggjøre kulturminner. Vakre og renoverte bygninger av historisk verdi kan tiltrekke seg mange turister.

Da kommunen fikk anledning til å søke midler fra det regionale operasjonsprogrammet for revitalisering av bysentre, ble revitalisering av byens sentrum diskutert både med innbyggerne, representanter i bystyret, representanter for institusjoner og forskjellige organisasjoner. Etter diskusjonene ble det utarbeidet en visjon for revitalisering, som kommunen presenterte for antikvaren som skulle uttale seg om prosjektet. Fylkesantikvaren godkjente ideene med noen forbehold, som kommunale myndigheter ikke kunne samtykke til. Det gjaldt legging av brostein på en stor del av torget. Til slutt ble det utarbeidet et kompromiss. Siden det var mulig for kirkeinstitusjonen å søke om midler, inngikk kommunen en avtale med sognepresten om at det skulle utarbeides en felles søknad, der Narol kommune skulle lede prosjektet med sognekirken i Narol som partner.

Videre ble det utarbeidet et lokalt revitaliseringsprogram. Fra da av lå hovedvekten på kommunen (unntatt prosjektdokumentasjon for bygninger til sognekirken). Det var et komplisert prosjekt, der realisering måtte foregå på mange parallelle nivåer. Det var mange parter som deltok i prosjektet, og det var nødvendig med en rekke avtaler. Realiseringstiden for hele prosjektet var over tre år – fra første møter med innbyggerne helt til slutfasen. Det må innrømmes at prosjektet var utrolig komplekst. Hele investeringen kostet 7,4 millioner PLN, hvorav støtten utgjorde 5,2 millioner PLN. De revitaliserte bygningene og plassen ga byen en ny glans.

Innenfor prosjektet laget man et nytt tak på rådhuset som ble dekket med kobberblikk, og en ny fasade. Frontfasaden av tre på klokketårnet i Narol ble byttet ut og dekket med kobberblikk. Fasaden på byggets ytre del ble dekket med ny puss, og samtlige vinduer og dører ble skiftet ut. På uthuset laget man et nytt tak som ble dekket med keramisk taktegl. Vinduene og dørene ble også byttet ut.

Som del av prosjektet bygget man i tillegg en fontene, to bygninger med flere garasjer, bussholdeplasser, to lysthus og lekeplasser for barn. For øvrig ble to monumenter og to tjenestelokaler bygd om. Totalt ble 2,7 hektar restaurert, byen fikk nye gang- og kjørefelter, grøntarealer og mange parkeringsplasser. Det ble også montert ny belysning og ny parkarkitektur (benker, søppeldunker, oppslagstavler). Som resultat ble torget i Narol til et helt nytt sted, som blir spesielt vakkert om våren og sommeren når det er dekorert med friske grønne planter og blomster.

Skrutt for skritt har torget blitt til en favorittmøteplass for flere generasjoner, og ikke minst turister som kommer for å se de restaurerte kulturminnene og ta en pust i bakken.

Revitaliseringen satset først og fremst på arbeider på utsiden av bygningene. Den vakre skolebygningen ble ikke restaurert innendørs. I tillegg skiftet bygningen eier under restaureringen og ble overtatt av kommunen. Da fikk man en utfordring med å finne en ny funksjon for den tidligere skolen. Det manglet også ressurser til modernisering og restaurering av interiøret. Siden bygningen lå side om side med kirken (et sted med religiøs funksjon), ble det foreslått at bygningens østlige del kunne romme det kommunale sossalsenteret. Resten av bygget kunne romme et offentlig bibliotek. Ideen ble godkjent av bystyret.

Ubygging av biblioteket hadde blitt planlagt før, men avbrutt på grunn av ressursmangel. Det samme gjaldt for sossalsenteret, som hittil hadde holdt til i andre etasje i Bank Spółdzielczy sitt bygg. Både banken og det kommunale sosialkontoret strevde med mangel på funksjonelle rom. Banken var interessert i å kjøpe senterets rom med tanke på å bedre forholdene for sine ansatte.

Kommunen som eide den gamle skolen, begynte å søke midler fra EU for å restaurere bygningen innendørs. Det ble utarbeidet to dokumentasjoner; den første var knyttet til tilpasning av bygget til et sossalsenter, mens den andre gjaldt multimediebiblioteket. Ressurser til modernisering av rom for det kommunale sosialkontoret ble bevilget fra bygdeutviklingsprogrammet innenfor prosjektet «*Restaurering av historisk bygning, den gamle skolen i Narol, til offentlige formål*». Verdien på prosjektet var 276 014 PLN, hvorav støtten utgjorde 151 315 PLN. Prosjektet ble fullført i november 2014, og fra januar 2015 har det kommunale sossalsenteret holdt til i de oppussede rommene. Senterets tidligere lokaler ble solgt.

Det andre prosjektet, «*Tilpasning av en del av den gamle skolen i Narol knyttet til etablering av et nytt sete for et offentlig bibliotek i kommunen*», ble delvis finansiert av Kulturdepartementet innen programmet KULTURA+. Verdien på prosjektet var 849 804 PLN, hvorav støtten utgjorde 637 352 PLN. Restaureringsarbeidene skal i henhold til avtalen fullføres i juli 2015. Da begynner kommunebiblioteket sin drift i de nye lokalene. Lokale som hittil har rommet biblioteket, skal brukes av det kommunale kultursenteret. Kommunens tiltak har gitt flere gevinster: En vakker historisk bygning har fått en ny funksjon. Arbeidsforholdene for begge enhetene er blitt betydelig bedre, og lokalsamfunnet i Narol har fått lettere tilgang til institusjonene, siden bygningen ligger i byens sentrum.

Neste bygning som ble restaurert fra utsiden, er fjøset som hører til sognekirken. Etter oppussingen er byggets opprinnelige og vakre utseende blitt opprettholdt. Det ble fremmet forslag om å bruke stedet som et terapeutisk møterom, og sognepresten samtykket.

Stedet brukes også av forskjellige grupper samlet rundt sognekirken. Hittil har sognekirken i Narol ikke hatt et slikt sted, så tidligere ble alle møter holdt på prestegården. Den nye løsningen er ideell og beleilig både for presten og sognekirken. Sognepresten iverksatte tiltak for å forandre byggets funksjon i midten av 2014. I dag er lokalene allerede restaurert, og bygget har begynt å tjene sin nye funksjon.

Som oppsummering kan det påpekes at de nevnte prosjektene ga flere gevinster. Man har gjennomført mål vedtatt i kommunens utviklingsstrategi. Byen ser betraktelig bedre ut. Kulturminnene har gjenfunnet sin tidligere glans, og noen av dem har fått nye samfunns- og kulturfunksjoner. Innbyggerne i kommunen har tilgang til disse godene hver dag. For turister er de restaurerte bygningene en ekstra attraksjon ved siden av regionens vakre natur. Å bruke gamle bygninger til nye formål har gitt store besparelser, ettersom det ikke var nødvendig å bygge nytt for individuelle behov. God forvaltning av kulturarv regnes som positivt blant innbyggerne i kommunen, og er anerkjent i regionen.

Omfattende krigsskader i Narol i 1939, i bakgrunnen den gjenværende kirken. Ukjent fotograf, eier: R. Pinkowicz, privat arkiv.

Tidligere uthus tilknyttet prestegården i Narol, etter reparasjoner fungerer huset som et nærmiljøsent. Foto: M. Hejnowicz

Kuppelen til kirketårnet før og etter renovering. Foto: K. Świętojański, arkiv: Narol kommune

5.6.

Ny bruk for historiske bygninger og steder

Fyllt med nytt liv, et ortodokst kirkerom som kulturarena

Konsert- og utstillingssenter i tidligere ortodoks kirke i Krupiec | Narol Kommune

Teater i teateret: Ny giv og ny drakt

Godseierens teater | Horyniec-Zdrój kommune

«Vi sjåast i banken», kulturminne som møtestad

Gamlebanken, Nordfjoreid Sparebank | Eid kommune

Tilbakeføring til innbyggjarane: Bruk av den gamle eksersisplassen til festival og rekreasjon

Eksersisplassen | Eid kommune

Frå krigersk fortid til fredeleg notid for Fjell festning

Fjell festning | Fjell kommune

Kunstneriske innslag i den restaurerte kirken. Foto: A. Boldaniuk, arkiv: Narol kommune

Fylt med nytt liv, et ortodokst kirkerom som kulturarena

Konsert- og utstillingssenter i tidligere ortodoks kirke i Krupiec Narol Kommune

Marlena Wiciejowska

Direktør for det kommunale kultursenteret i Narol

I Narol, som ligger i Roztocze, finnes det et kulturminne som huser både et konsert- og utstillingssenter. Den renoverte bygningen er i dag full av liv. Her arrangeres det blant annet konserter, utstillinger, teaterforestillinger og workshops for ungdommer. Bygningen rommet tidligere en gresk-katolsk kirke, som ble gjenbrukt av lokalsamfunnet. Ved tvangsflyttingen under annen verdenskrig, og den polsk-ukrainske konflikten, ble det katolsk-greske trossamfunnet som hadde tilhold i kirken tvunget til å forlate området. For de som ble boende i bygda, ble bygningen ansett om en «uønsket kulturarv» som minnet om regionens stormfulle historie. Kirken, som tidligere tjente sin sakrale funksjon, ble forlatt og forsømt, noe som førte til forfall.

I etterkrigstiden var hele landskapet i Øst- og Sørøst-Polen preget av slike forlatte, ortodokse kirker. Kommuniststyret viste liten interesse for vern av disse kulturminnene – noe som bidro til enda større forfall av regionens kanskje mest karakteristiske kulturarv. Elementer som man klarte å bevare ble deponert ved museet i Łańcut i årene 1964–1965, og ble i perioden 1968–1970 delt ut til andre ortodokse kirker. Blant disse elementene var det dokumenter og gjenstander fra den tidligere ortodokse kirken, blant annet en monstans (gjenstand for fremvisning av det innviede natt-

verdsbrød), alterkalk (liturgisk beger til utdeling av nattverdsvin), fødsels- og dødsfalldokumenter og ikke minst vielsesattester.

I etterkrigsperioden ble den ortodokse kirken brukt av en kommunal samfunnsforening som benyttet bygningen til et gjødsel- og emballaselager. Ettersom bygningen ikke ble brukt til sitt opperinnelige formål, og grunnet gjødselens ødeleggende virkning, ble bygningens tilstand stadig verre. Det som tok mest skade var freskomaleriene, murpusset, vinduene, dørene og takstolen. På grunn av taket som fortsatte å ruste og lekke, var kirkens interiør utsatt for mye fuktighet.

Etter den nye administrative inndelingen, ble forvaltningen av kulturminnet, som tilhørte staten, overlatt til distriktkontoret i Lubaczów. På begynnelsen av 2000-tallet prøvde medlemmene i Pro Academia Napolense å rette myndighetenes oppmerksomhet mot kulturminnet. Som et resultat av felles tiltak gjennomført av foreningen og kommunale myndigheter, ble bygningen ryddet og sikret mot ytterligere ødeleggelse. Da oppdaget man også at kirkens interiør bød på en utmerket god akustikk. Disse egenskapene ble utnyttet av blant annet professor Władysław Kosiewicz, Józef Koliński og andre musikere som holdt konserter i det røffe interiøret.

Ungdom og barn i Narol og området rundt deltar i kunstneriske arrangementer i den tidligere ortodokse kirken. Foto: M. Hejnowicz, privat arkiv

Konsert- og utstillingssenter i Narol, i den tidligere, renoverte kirken i Krupcu. Arkiv: Narol kommune

Ettersom kommunen manglet et konserthus, og kirkens arkitektur endelig ble satt pris på, bestemte myndighetene seg for at kulturminnet måtte vernes. Dette motiverte kommunale myndigheter til videre tiltak, og i 2006 søkte kommunen om å få bygningen i sin forvaltning. Fylkesmannen i Den subkarpatiske provinsen samtykket til en slik løsning. Deretter sendte kommunen krav til National Heritage Board of Poland sitt kontor i Przemyśl om at kirken skulle føres inn i registeret over faste kulturminner. Like etter gjennomførte man en grundig gjennomgang av elementer i kirken, der kirkens tekniske tilstand ble vurdert som dårlig. Kulturminnet ble derfor sikret.

Neste tiltak besto i å forberede teknisk dokumentasjon knyttet til restaurering av bygningen. Av hensyn til de formål kirken skulle tjene i framtiden, ble dens utstillings- og konsertfunksjon ivaretatt i den tekniske dokumentasjonen. Ved planlegging ble også kirkens historiske kontekst tatt i betraktning. Den nye funksjonen gikk hånd i hånd med kommunens utviklingsstrategi og ble akseptert av innbyggerne. Etter at den tekniske dokumentasjonen ble ferdig utarbeidet, fikk kommunen National Heritage Board of Polands samtykke til restaureringsarbeidene. Det ble søkt om økonomisk støtte fra operasjonsprogrammet som Den subkarpatiske provinsen hadde vedtatt for perioden 2007–2013. Støtten skulle brukes til «Tilpasningsarbeider på den tidligere ortodokse kirken i Narol som skulle gjøres om til et konsert- og utstillingssenter». Prosjektbudsjettet var på 1,7 millioner PLN. Prosjektet ble gjennomført fra mars 2008 til slutten av april 2011. Den tidligere ortodokse kirken ble grundig restaurert. Det er fortsatt nødvendig med omfattende konserveringsarbeider av freskomaleriene, og kommunale myndigheter søker om midler til dette formålet.

1. mai 2011 ble bygningen endelig tatt i bruk, og gitt det offisielle navnet «Centrum Koncertowo-Wystawienicze» (Konsert- og utstillingssenteret). Det sakrale kulturminnet ble til et sekulært sted. I august 2011 ble lokalet overtatt av kommunens utdannings- og kultursenter. Lokale sang-, dans-, teatergrupper og kor har fått et nytt sted der de kan øve. Workshops arrangert av disse gruppene spiller en vesentlig rolle i videreføringen av den lokale tradisjonen.

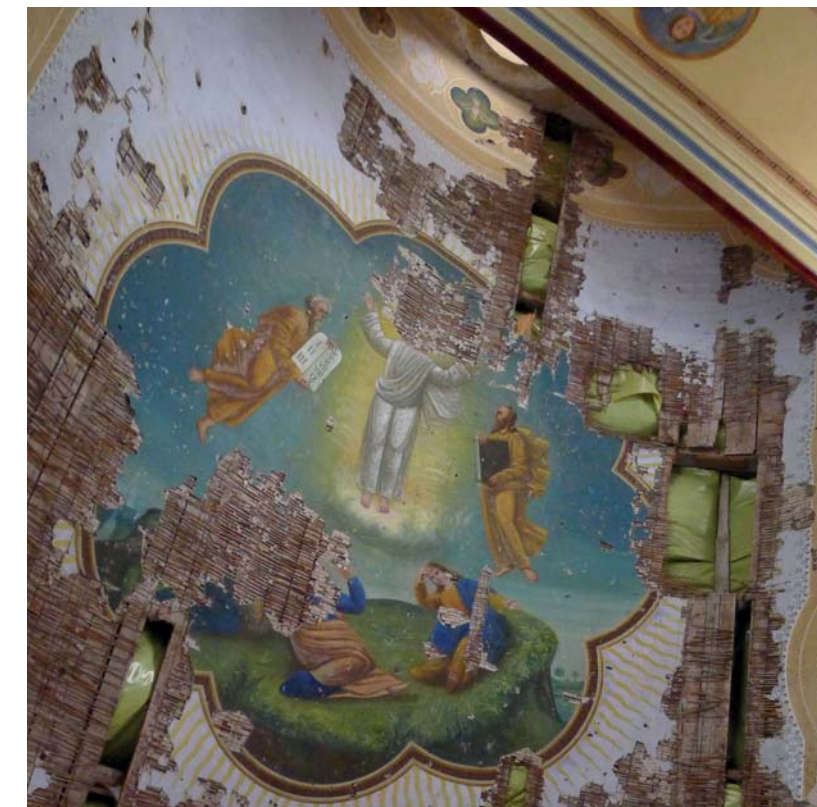
Narol har ambisjoner om å bli kulturhovedstad i Roztocze. For å nå dette målet har myndighetene utarbeidet en kalender med konserter og utstillinger gjennom hele året. «Narol Arte» er en festival i regi av Pro Academia Napolense. Det arrangeres også konserter i «Møter i Narol»-arrangementet, med musikere fra Polen og resten av verden. De mangfoldige arrangementene som finner sted i den tidligere ortodokse kirken, er rettet mot et bredt publikum. Det blir også arrangert fotografi-, maleri- og temautstillinger.

Uttalelse fra eksperter involvert i prosjektet

Freskomaleriene som interiøret i den ortodokse kirken er utsmykket med, bør konserveres i nærmeste framtid. De er i svært dårlig stand. Ekspertene mener at i dette tilfellet er det aktuelt med forebyggende konservering. Det består i å forlenge levetiden til eksisterende malerideler, men å la være å rekonstruere dem som er ødelagt. På denne måten blir det mulig å bevare den historiske kjernen og framheve kirkens autentiske verdier.

Kulturminnet som tidligere var forlatt og besøkt kun av enkelte entusiaster, er nå et eksempel på et velstelt og benyttet kulturminne som byr på en rekke kulturarrangementer. Konsert- og utstillingssenteret har blitt kommunens kulturelle stolthet. I tillegg til det vakre landskapet skiller kommunen seg ut på grunn av sine rike kulturarvressurser. Forestillinger, konserter og utstillinger trekker til seg turister som blir kjent med det vakre Roztocze-området.

Besøkstallene øker for hvert år. I tillegg satser det kommunale kultursenteret på å utvide tilbudet. Tiltakene som er gjennomført av det kommunale kultursenteret er godkjent og støttet av kommunale myndighe-

Taket i den tidligere ortodokse kirken i Krupcu. Foto: Ellen V. Mauritzen, arkiv: Riksantikvaren

ter, noe som er gunstig for utviklingen. Det renoverte og konserverte kulturminnet har gitt innbyggerne mulighet til å delta i kulturlivet. Samtidig er holdningen til det tidligere «uønskede» kulturminnet blitt endret. Innbyggerne kan delta i kulturarrangementer helt gratis. Popula-

risering av senterets virksomhet i mediene, sosiale medier og innenfor samarbeid med foreninger, kommuner og partnerbyer er en del av kommunens markedsføring. Kalendarer over kulturbegivenhetene og Facebook-siden gjør at alle interesserte kan holde seg oppdatert.

Fjorårets statistikk for arrangementene i den ortodokse kirken:

- Januar: Møter i Narol – ca. 400 deltakere
- Februar: Studiebesøk fra Jarosław– ca. 50 deltakere
- Mars: Kvinnefestival – ca. 200 deltakere
- Mai: Spøkelsesnatt i Roztocze-regionen – ca. 200 deltakere
- Juli: Amatørteateret Florianum – ca. 250 deltakere
- September: Studiebesøk fra MS-foreningen – ca. 50 deltakere
- Oktober: Studiebesøk fra Norge – ca. 50 deltakere
- Desember: Julesangkveld – ca. 250 deltakere

Antall individuelle turister i 2014 – ca. 800
Organiserte turistgrupper i 2014 – ca. 12 grupper på 20 turister
Organiserte turistgrupper i 2014 – ca. 5 grupper på mindre enn 20 turister

Teater i teateret: Ny giv og ny drakt

Godseierens teater
Horyniec-Zdrój kommune

Historien bak teateret i Horyniec-Zdrój strekker seg tilbake til 1843 da Leander Poniński, datidens store eiendomsbesitter i Horyniec, ble oppfordret av sønnen til å bygge

et privat teater. Teateret ble bygget i en senklassisistisk stil. Frontveggen er dekorert med fire joniske søyler og våpenskjoldet til Poniński-familien. I teaterbygget spilte man stykker fra familieteateret ledet av grunnleggerens sønn, prins Ludwik, fram til 1892. Ifølge lokale historier kom det også teatergrupper fra Lwów, som ligger i nærheten, og Wien. Det finnes ingen manuskripter fra forestillingene som ble spilt av prins Ludwiks gruppe. Sannsynligvis brant de opp under krigshandlinger sammen med det berømte biblioteket til Poniński-familien. Bygningen tjente sin funksjon som vugge til den polske kulturen fram til slutten av 1800-tallet. Det ble ødelagt to ganger, første gang under første verdenskrig. Det ble da restaurert i 1920-årene. Den andre gangen var like etter andre verdenskrig, i 1946, da det ble brent ned av UPA (Den ukrainske opprørshæren) som herjet i dette området og anså teateret som et ubekvemt symbol på polskhet.

Teaterruinene forble ubrukt helt fram til 1965. Det ødelagte teateret var overvokst av trær og busker, men den statlige jordbruksgården i Horyniec påtok seg likevel renovasjonsjobben. Arbeidene tok nesten åtte år, og i 1973 sto endelig bygningen klar til bruk. Den skulle romme det kommunale kultursenteret.

Janusz Urban

Leder for det kommunale kultursenteret i Horyniec-Zdrój

Teaterbygningen i Horyniec-Zdroj. Foto: ukjent

I 1973 startet teateret sin virksomhet som kommunalt kultursenter i Horyniec. Her fant det sted en rekke forskjellige arrangementer, statlige festivaler og barneaktiviteter. Et aktivt amatørteatermiljø ble også tilknyttet senteret.

Etter tre års virksomhet kom eksterne teatergrupper til Horyniec for å delta i en amatørteaterfestival. Arrangementet var først kun på fylkesnivå, men er nå blitt til en stor festival som tiltrekker seg teatergrupper fra hele Polen, og også fra utlandet. I 1976 arrangerte man for første gang en teaterfestival. I dag er festivalen en anerkjent kulturbegivenhet med sin helt spesielle stemning. Kanskje det er nettopp ånden til prins Ludwik som er til stede? Festivalen er en utmerket videreføring av teaterets gamle funksjon. I tillegg får innbyggerne i Horyniec-Zdrój mulighet til å delta i teaterforestillinger på et anerkjent kunstnerisk nivå. Festivalen har også en fantastisk markedsføringsverdi. Hvert år deltar cirka 130 personer fra 15 teatergrupper i begivenheten.

Etter de politiske endringene i Polen, har det kommunale kultursenteret fungert som en kulturinstitusjon under kommunale myndigheter. I dag har kulturbevisstheten økt, og man snakker gjerne om en videreføring av noe som Ludwik Poniński påbegynte for nesten 200 år siden. Videreføringen foregår på mange nivåer: fra arrangement av forestillinger, konserter, musikkfestivaler, konkurranser og amatørteater, til turist- og fritidsaktiviteter.

Institusjonen er finansiert av Horyniec-Zdrój kommune og av egne inntekter. For at bygget skal holdes i god stand søker man også om europeiske midler.

Den viktigste delen av senterets virksomhet er arbeid med barn og unge. Her gis det opplæring i sang, musikk og dans. Folkemusikkgruppen «røde rognebær» holder

også til i senteret. I tillegg tilbyr senteret tegnekurs, malekurs og språkopplæring. Denne delen av senterets virksomhet satser kultur- og fritidsaktiviteter, og arrangerer konserter med både amatører og profesjonelle. Det kan være symfonikonsserter, folkemusikk og sang.

Samarbeid med grupper og kulturinstitusjoner fra Ukraina er et spennende element ved senterets virksomhet. Hver måned kommer det grupper fra Sentral-Europa og polske grupper fra ulike verdensdeler (eksil-polakker), noe som gleder både tilskuere og gjester som besøker byens sanatorier. Kultursenteret arrangerer også rekonstruksjoner av historiske hendelser fra nærområdet. «Møter med Jan III Sobieski av Polen» er et slikt eksempel. Stykket formidler historiske hendelser i regionen. Turistvirksomhet er senterets tredje satsningsområde. Det leies ut sykler og utstyr for nordic walking (stavgang), og organiseres fotturer. Senteret utgir publikasjoner om regionen – kart, postkort og brosjyrer. Det kommunale kultursenteret tiltrekker seg lokale foreninger, pensjonistgrupper, krigsveterangrupper, bygdekvinnelag og sportsklubber. Det kommunale kultursenteret er vert for en rekke ulike initiativer.

I dag er byens innbyggere stolte av å formidle historien om det gamle teateret, om magien på dette stedet, og at det i Polen kun finnes to teatre fra denne perioden. Teateret satser ikke bare på kulturvirksomhet. Det er nemlig her kommunestyremøter, statlige seremonier, innbyggermøter og opplæring for ulike samfunnsgrupper blir holdt. Det er også et sted som nesten alle turister som besøker Horyniec-Zdrój kommer til for å lære om regionen, og for å få praktisk hjelp til å bli kjent med kommunens kulturarv.

Teaterkompaniet FROM POLAND spiller. Foto: J. Urban, arkiv: Horyniec-Zdroj kommune

«Vi sjåast i banken», kulturminne som møtestad

**Gamlebanken, Nordfjoreid Sparebank
Eid kommune**

Gerd Fløde Bjørlo

Kultur- og profileringskoordinator, Eid kommune

Kulturhuset Gamlebanken ligg i den tradisjonsrike Eids-gata på Nordfjordeid. Huset har ei rik historie. Nordfjord Sparebank, den første banken som vart etablert i Nordfjord i 1853, kjøpte tomt til bankhus her i 1877. Huset vart teke i bruk i 1881, og var lokale for banken fram til 1963.

Tømmeret i huset er handhøvla tømmer frå skogar i Eid kommune, som er kjend for god skog. Lokale handverkarar stod for arbeidet. Huset var ikkje heilt ferdig då det vart teke i bruk i 1881, og byggearbeid pågjekk utover 1890-talet. Etter 2. verdskrig var huset for lite, og i 1949 vart det sett opp eit påbygg i to etasjar. Samstundes vart det gjort endringar for å gje plass til fleire vindauge. Den stilreine bygningen frå 1881 vart ille medfaren på denne måten. Det såg banken sjølv, men påbygg var einaste alternativet i tida like etter krigen, med liten tilgang på bygningsmaterialar. Førte år seinare vart «skaden» retta opp att ved den omfattande restaureringa rundt 1990.

På 1960-talet fekk Nordfjord Sparebank bruk for meir tidsmessige lokale, så dei bygde nytt bankhus og flytta ut av Gamlebanken i 1963. Eid kommune leigde lokala til bibliotek i 20 år. Kommunen fekk behov for nye og meir tenlege lokale til biblioteket, og flytta ut av Gamleban-ken tidleg på 1980-talet. Huset var då i dårleg forfatning,

og banken ønskte å rive huset og bruke tomta til nytt administrasjonsbygg. Kommunestyret i Eid sa nei til rivinga, for dei ville ikkje rive eit av dei eldste husa i Eids-gata. Banken tok huset igjen til eige bruk, rusta det opp for 7–8 millionar kroner, og etter ei omfattande restaurering var huset ført tilbake til den stilreine bygningen det var då det vart bygt i 1881.

Banken nytta huset fram til 1997, då innskrenkingar gjorde at dei måtte legge ned aktiviteten sin i Gamlebanken. Ei gruppe lokale kunstinteresserte som såg den store moglegheita i dette flotte bygget, tok eit initiativ overfor bankleiinga og fekk nytte lokala til kunstformid-ling. Frå 1998 har «*Stiftinga Kulturhuset Gamlebanken*» disponert huset.

I dag er Kulturhuset Gamlebanken først og fremst eit lokale for utstilling av ulike former for kunstuttrykk. I heile bygget, frå loft til kjellar, er ulike kunstuttrykk stilte ut og til sals. Gjennom heile året har kjende kunstnarar separatutstillingar her, og lokalet er blitt ein sam-lingsstad for kunst og kultur på Nordfjordeid. Elevar ved den kommunale kulturskulen har både øvingar og in-timkonsertar i dei lyse lokala i første etasje. Her står det piano klare til bruk.

Gamlebanken har leigd ut kontorlokale til adminis-trasjonen til Opera Nordfjord. Opera Nordfjord, som er ein distriktsopera i Noreg, set kvar haust opp ein fullska-la opera med ei blanding av profesjonelle songarar og lokale amatørar. I samband med dei årlege oppsetjinga-ne i Operahuset Nordfjord, er Gamlebanken arena for møte mellom dei store operastjernene og dei frivillige i operaen. Under operavekene på hausten held gjerne dei profesjonelle operastjernene intimkonsertar her i Gamlebanken. Internasjonale stjerner som sopranen Elizabeth Norberg-Schulz har sunge her.

Samstundes med Opera Nordfjord sine årlege fram-føringar, har Gamlebanken ei eiga Operautstilling av ein utvald kunstnar, som også står for årets Operaplakat.

Gamlebanken driv også Eid kommune sin turistin-formasjon i sommarhalvåret her. Då er det tilsett to tu-ristvertar i to månader. Turistvertane bidrar samstundes til at kunstutstillingane kan haldast opne heile denne perioden.

Malakoff Rockfestival, rockfestivalen på den gamle Eksersisplassen som kvar sommar i juli månad samlar 15–20 000 besøkande på Nordfjordeid, leiger også kon-tor i huset, og dette er ein base for sal av effektar om vå-ren og sommaren. Kulturhuset Gamlebanken er i tillegg «Festivalkontor» i forkant av festivalen.

Uteplassen framfor Gamlebanken er ein mykje nytta opphaldsplass med benker og bord. Frivillige sel sveler og kaffi på fine dagar, og her er det utekonsertar når høvet byr seg. Lokala i Gamlebanken eignar seg godt til selskapslokale, og blir ofte leigde ut til private arran-gement. Fleire har halde bryllaupsfesten sin her. I 2013

fekk Gamlebanken løyve til å ha pub i dei sjarmerande banklokala i underetasjen, og det er tilrettelagt for ute-servering når været gjer dette mogleg.

Revitalisering av det gamle bankbygget er eit godt eksempel på korleis ein kan få nye funksjonar inn i eit verdifullt kulturminne. Det som har gjort dette mog-leg, er den gode viljen kommunestyret i Eid viste då dei hindra at det blei rive, og Sparebanken som då tok ansvar for bygget og nytta fleire millionar kroner på å restaurere det, som på dåverande tidspunkt var i heller dårleg forfatning.

Det at Sparebanken i ettertid var så gåvmlilde at dei overlét eit ferdig opprusta bygg til Stiftinga Kulturhuset Gamlebanken, har vore avgjerande for den drifta som er der i dag.

Men det å drifte Gamlebanken er også ei utfordring. Det må vere midlar til vedlikehald, og straumutgiftene er høge. Det å kunne leige ut til fleire leigetakarar er med andre ord ein føresetnad for drifta.

Eid kommune er ein viktig samarbeidspartnar – ikkje minst fordi dei betaler for drifta av ein turistinformasjon i bygget kvar sommar. Turistvertane er òg utstillingsvakter og sekretariat for Malakoff Rockfestival, som har eit lite utsal i bygget. Folk har elles både gifta seg og hatt store selskap under taket på den gamle bankbygningen.

Det heile er eit lappeteppa av små inntektskjelder og dugnadsinnsats. Dei frivillige betyr alt for drifta. Pensjo-nistar målar og er pubvertar. Dei stiller med faste vakter på torsdagar og fredagar slik at galleriet kan halde ope, og dagleg leiar, Arve Espe, har gjort ein stor dugnads-innsats for å få drifta til å bere seg økonomisk.

Tilbakeføring til innbyggjarane: Bruk av den gamle eksersisplassen til festival og rekreasjon

**Eksersisplassen
Eid kommune**

Gerd Fløde Bjørlo

Kultur- og profileringskoordinator, Eid kommune

På Nordfjordeid låg den eldste militære eksersisplassen i Noreg, med samanhengande aktivitet frå 1600-talet fram til 1967. På 1700- og 1800-talet førte den militære ak-tiviteten til at store mengder menneske årleg strøymde til Nordfjordeid. Det vart ein marknad for spesielle tenes-ter som børsemakarar, salmakarar, skomakarar, bakarar og andre handverkarar stod for.

Åra fram mot 1900 vert rekna som Eksersisplassen si velmaktstid. I denne perioden fekk vi også framveksten av strandsitjarstaden, med den gamle bygningsmas-

sen vi har i dag i Eids-gata og Tverrgata. Eit av dei første idrettslaga og musikk laga i Noreg vart også etablert med utspring i den militære aktiviteten på Eksersisplassen. Eid idrettslag og Eid musikk lag feira i 2013 høvesvis 150- og 100-årsjubileum. Truleg har aktiviteten på Eksersisp-lasen også vore medverkande årsak til at AS Norsk Fjord-hestsenter er etablert her på Nordfjordeid. Det har vore arrangert hingsteutstillingar for den norske hesterasen «Fjordhesten» her sidan 1886.

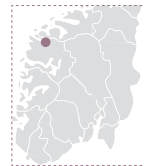
Den militære aktiviteten på Eksersisplassen, i dag

Glade byråkratar frå Polen og Noreg utanfor kulturhuset Gamlebanken. Foto: Ellen Mauritzen, arkiv: Riksantikvaren

Polsk ordførar skapar god stemning i Gamlebanken. Foto: Anna Koziol, privat arkiv

gjørne kalla «Plassen», heldt fram til 1967. Også den tyske okkupasjonsmakta under 2. verdskrig slo seg til her. Eid kommune overtok området i 1972. Eksersisplassen er i dag eit stort parkområde, med bygningar, allear og stiar frå tida som øvingsplass for ulike bataljonar – mellom anna planta tyskarane dei flotte alleane som er på området i dag.

Den gamle Eksersisplassen er i dag eit verdifullt kulturminne. Alleane dannar eit vakkert og stramt parklandskap. Dei gamle bygningane som i si tid gjorde teneste som mobiliseringsdepot for Forsvaret, vart etablerte som museum i 1981. Museet vart stengt, men bygningane er i dag renoverte og gjorde i stand til heilårsutleige som klubbhus for speidarar, hundeklubb og husflidslag. I tillegg er det møtelokalet til velforeininga «Plassens Venner» og blir leigd ut til private arrangement. I alt er der 5 bygningar, og 3 av desse husa er svært gamle. Husa i stabburstil er frå 1781 og 1793.

I 1999 vart «Plassens Venner» skipa, ei breitt samansett gruppe av organisasjonar og eldsjeler. Eid kommune stilte seg positive til at gruppa kunne utvikle området vidare saman med Eid kommune. Det vart laga ein plan for opparbeiding av «Jektehola», staden ved Eidselva der dei i den militære tida vaska kleda til dei som var på militærøving på Nordfjordeid. Jektehola er i dag ein attraktiv del av Plassen der det er lagt til rette for aktivitetar og arrangement av ulikt slag, mellom anna er der sett opp eit eige «Vaskehus» som kan leigast ut, og det er sett opp fleire grillar i området. Her startar også elvestien, som går vidare langs Eidselva.

Det vart bygt eit amfi av naturstein på Plassen i 2004. Amfi er den naturlige samlingsstaden der bygda møtest for feiring av merkedagar som nasjonaldagen 17. mai

Ved å ta i bruk det gamle eksersisplassområdet til ny aktivitet ser vi at historia gjentek seg – om enn i ei heilt anna drakt. No er det tidlegare militære området ein samlingsplass for musikk- og kulturarrangement som igjen fører til stor aktivitet og straumar av folk til Nordfjordeid.

og 8. mai – frigjeringsdagen etter 2. verdskrig. Annakvart år blir sogespelet «*Elskhug & Eksis*» sett opp her i amfi. Sogespelet er eit utandørsspel om den militære stordomstida, med omlag 150 skodespelarar på scena. To par får også høve til å gifte seg på Plassen som ein del av spelet. Brudgom og brud blir ikledd tidstypiske antrekk og blir vigde av soknepresten på staden.

Malakoff Rockfestival arrangerer årleg ein stor rockfestival på området, eit arrangement som gjer at store mengder ungdomar – samt godt vaksne – strøymar til Nordfjordeid frå heile landet under festivaldagane i midten av juli kvart år. Festivalen har med eit utval av dei beste rockbanda i Noreg, også band frå nabolanda, og i 2015 har dei også to store namn frå Storbritannia.

Rockfestivalen er i all hovudsak basert på dugnadsarbeid, men med innleige av lag og organisasjonar som har ansvar for ulike delar på festivalområdet. Alt frå servering, campingplassar, rigging av scener med meir gjev verdifulle bidrag til laget/organisasjonen.

Ved å ta i bruk det gamle eksersisplassområdet til ny aktivitet ser vi at historia gjentek seg – om enn i ei heilt anna drakt. No er det tidlegare militære området ein samlingsplass for musikk- og kulturarrangement som igjen fører til stor aktivitet og straumar av folk til Nordfjordeid.

Det at kommunen har gitt «Plassens Venner» oppgåva å forvalte den gamle Eksersisplassen, har vore ein viktig suksessfaktor for å gjere parken til det attraktive rekreasjonsområdet som det er i dag. Det kunne lett gått annleis. Like etter at Eid kommune overtok området i 1972, vart det vurdert å bygge ned området med industri. Etter ein politisk dragkamp, vart det meste av området heldigvis teke vare på.

Arrangementa Malakoff Rockfestival og Sogespelet Elskhug og Eksis har også gjort sitt til at kulturminnet «Plassen» har gjeve positive ringverknader for tettstaden Nordfjordeid. Det kjem mange tilreisande til desse arrangementa, og handelen, romutleige og kaféverksemdene i Eid blomstrar i desse periodane, spesielt under rockfestivalen. Også sosialt sett er desse arrangementa viktige.

Mange frivillige deltek på desse arrangementa: på scena og bak scena under sogespelet, og som medarrangørar av Malakoff Rockfestival. Lokale band har også fått oppetre på rockfestivalen. Slike fellesarrangement er med på å skape identitet og tilhørsle til staden for dei som deltek. Dei er også viktige arenaer der ein møtest på tvers av aldersgrupper. Her er alle med, både barn, unge og vaksne.

Frå krigersk fortid til fredeleg notid for Fjell festning

Fjell festning Fjell kommune

Fjell festning er lokalisert til øya Sotra i Fjell kommune, vest for Bergen. Festninga vart bygd av den tyske okkupasjonsmakta under den andre verdskrigen, og var ein del av Hitler sin Atlantikwall («Atlantehavsvollen»). Langs Norskekysten vart det bygd omlag 300 kystartilleribatteri under den tyske okkupasjonen av Noreg i 1940–1945. Fjell festning hadde som føremål å forsvare innseglinga til Bergen by. Alle tyske våpengreiner i Wehrmacht var representerte på Fjell festning, som er det største festningsanlegget som vart bygd i Noreg under okkupasjonen og hadde status som eit av dei sterkaste forsvarsanlegga i Nord-Europa. Sentrum for festninga var ein skipskanon med tre løp på 283 mm kaliber, ein kanon som opphavleg hadde stått på slagkryssaren «Gneisenau». Rundt denne kanonen vart det bygd opp ein stor infrastruktur som inkluderte drift av kanon og ammunisjonsforsyning til denne, eit omfattande nærforsvarsanlegg med over 600 m med skyttargraver og eit stort batteri med luftvernkanonar.

Arbeidet med Fjell festning kravde store ressursar. Bygda Fjell vart snudd på hovudet etter kvart som tyske styrkar etablerte seg i området. Fleire bustadhus og andre bygg, som kyrkja og skulen, blei rekvirerte. Eit omfattande byggjearbeid måtte også til for å huse soldatar, arbeidarar, fangar og andre som ein trengde til bygginga av Fjell festning. Minst 2000 fangar, dei fleste russarar, hadde harde arbeidsøktar ved Fjell festning i perioden oktober 1942 til mai 1945. Desse fangane var internerte i brakker forskjellige stader i bygda. I tillegg var det mellom 1500 til 2000 tyske militære og ein norsk kontingent på rundt 300 menn. Innrykket av folk og bygginga av ei krigsmaskin av denne storleiken må ha gjort sterkt inntrykk på folk i den før så fredelege bygda Fjell.

Mange av kystartilleribatteria som vart bygde under krigen, var det ikkje bruk for etter at krigen var over. Men Fjell festning vart overteken av Kystforsvaret og utgjorde grunnlaget for gjenoppbygginga av norsk kystartilleri under den kalde krigen. Fjell festning var i drift som

Berit Vik
Rådgjevar, kultur, Fjell kommune

Frå rockefestivalen Malakoff på Eksersisplassen i Eid, Sogn og Fjordane.
Foto: Øystein Torheim, privat arkiv

Eksersisplassen i Eid vert også brukt til spel. Sogespelet «Elskhug og eksis».
Foto: Svein Nesbakk, privat arkiv

Frå motbakkeløpet Russarstegen opp, som går via ein steinlagt sti bygd av russarfangar. Målgangen er på Fjellafjellet ved kanontårnet, som er bygd der trippelkanonen stod.
Foto: Kjell Andersland, privat arkiv

radarstasjon og kystartilleri inntil trippelkanonen vart fjerna i 1968, og deretter berre som radarstasjon med overvaking av skipstrafikk. Det meste av skyttargravsysteemet og over 30 bunkerar med førehandsutbygde våpenstillingar er i dag intakte, og utgjør eit unikt militærhistorisk kulturminne frå den andre verdskrigen. Forsvaret la ned drifta av radarstasjonen i 2004, og same året vedtok Riksantikvaren å frede Fjell festning som eit militært kulturminne. Det er per i dag ingen fast militær aktivitet i området. Men ein sivil skipsovervakingsradar er framleis i drift, og det er lagt til rette for at Forsvaret framleis kan bruke anlegget til øvingar.

Den frivillige organisasjonen Sotra og Øygarden Forsvarsforening (SØF) gjorde frå 1990-talet mykje dugnadsarbeid for å sikre anlegget og gjere det tilgjengeleg for publikum, medan Forsvaret enno hadde aktivitet på Fjell festning. Ved hjelp av offentlege og private midlar fekk SØF i 2005 reist eit vernebygg (Kantontårnet) over kanonbrønnen, som no fungerer som kafé, seminarlokale og museum. I 2007 gjekk SØF og kommunen saman om å etablere Stiftinga Fjell Festning, ei uavhengig stifting som eig museet. Føremålet for etableringa av museet er ifølgje vedtektene for Stiftinga Fjell Festning § 2 «å vedlikehalda, rusta opp og utvikla Fjell festning og andre festningsverk til eit spanande og etterspurd krigsminne. Målsetjinga er at festninga skal verta eit attraktivt reisemål som også genererer inntekter».

Frå 1. januar 2008 blei Fjell festning del av Museum Vest, som har ansvar for krigs- og okkupasjonshistoria i Hordaland fylke. Saman med Stiftinga Fjell Festning skal

Museum Vest forvalte, bevare og utvikle festningsverket til ein levande arena for kulturliv, folkeliv og næringsliv. Før ein set i gang med større utviklingsprosjekt i området, må det inngåast skriftlege og forpliktande avtalar mellom dei tre hovudpartane; Stiftinga Fjell Festning, Museum Vest og Fjell kommune. I tillegg må det lagast samhandlingsplanar og avtalar med grunneigarar i området, og finansiering må sikrast.

Fjell festning blir i dag hovudsakleg brukt som museums-, arrangements- og friluftsområde. Fjell festning har årleg omlag 5000 besøkjande på museet, 500–600

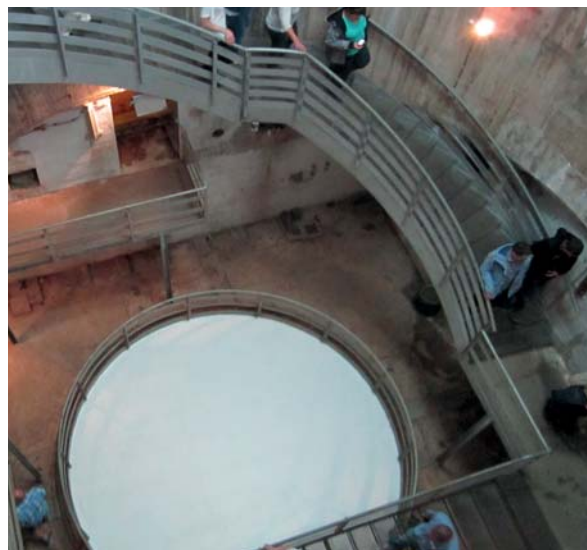
publikummarar i samband med konsertarrangement, og tusenvis av turgåarar (skiløparar om vinteren) som nyttar festningsområdet til rekreasjon og friluftsliv. Fjell kommune har som ambisjon å ta heile festningsområdet stadig meir aktivt i bruk både til friluftsliv og kulturelle aktivitetar. Fjell kommune er no i ferd med å utvikle ei universelt utforma turløype i området, som mellom anna skal ta i bruk den nyaste forma for teknologi når det gjeld formidling. Utbetring og informasjon langs dei andre turløypene vil også bli prioritert, og utført i samarbeid med Stiftinga Fjell festning og frivillige lag og organisasjonar.

Museum Vest har som føremål å intensivere bruken av området til formidling av krigs- og okkupasjonshistorie, der fleire delar av bunkeranlegga vil bli tekne i bruk. Fjell festning blir i dag mellom anna aktivt brukt i Museum Vest sitt pedagogiske skuleopplegg for å fortelje oppveksande generasjonar i nærområdet om dei verdshistoriske hendingane frå 1939–45.

Fjell festning blir i dag hovudsakleg brukt som museums-, arrangements- og friluftsområde. Fjell festning har årleg omlag 5000 besøkjande på museet, 500–600 publikummarar i samband med konsertarrangement, og tusenvis av turgåarar () som nyttar festningsområdet til rekreasjon og friluftsliv.

Utekonsernt med den svenske artisten Lill Lindfors. Foto: Rolf Øvretveit, privat arkiv

Inne i kantontårnet på Fjell festning. Foto: Anna Koziol, privat arkiv

ISBN: 978-83-63260-44-6

Supported by a grant from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA and Norway Grants and co-financed by the Polish funds.